3 1761 06585407 7

ЧИТАНКА

для

ШКІЛ НАРОДНИХ.

Часть II.

(Для 3. і 4. року науки.)

Уложив

Омелян Попович.

Ціна 1 К.

Відень.

З ц. к. видавництва шкільних книжок.

BRIEF
PGB
0062492

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

ЧИТАНКА

ДЛЯ

ШКІЛ НАРОДНИХ.

Часть II.

(Для 3. і 4. року науки.)

Уложив

Омелян Попович.

Пересмотрене виданє тексту з року 1912.

Ціна оправленого примірника 1 кор.

Відень.

Накладом ц. к. видавництва шкільних книжок.

1913.

Книжок шкільних, виданих накладом ц. к. видавництва шкільних книжок, не вільно продавати по висшій цїнї над ту, котра означена на заголовнім листку кождої такої книжки.

Всяке право задержуєсь.

Віддїл I.

Поезиї, повістки, казки, байки, послóвиці і загадки.

1. Учім ся.

Минýли днї свобідні,
Настáв науки час,
На вéжі дзвін озвáв ся,
До шкóли клúче нас.
Кидáймо всї забáву
І з Бóгом в дóбру путь
До шкóли поспішáймо,
Де нас науки ждуть.

Хоть лéкше і скорíйше
Минáють днї у грі,
Та трéба нам учúтись,
Збирáти скарб в умí;
Кого́ бо стáрість нáйде
Неýкою, у тьмі,
Томý на сьвíтї мóв-би
Без хлíба у зимí.

2. Хорóший жарт.

Син богáтого дїдича вúйшов раз із своїм учúтелем у пóле на прохíд. При дорóзї на рілї побáчили онú пáру чобíт. Булú то чóботи селянúна, що далéко на другім кінцї нúви сапáв кукурýдзу.

„Пане вчúтелю!“ сказáв дїдичів син, „я захováю сї чóботи он там в корчí; тóж-то сьміхý бýде, як він не найдé своїх чобíт.“

„Не годúть ся,“ відповíв учúтель, „кепкувáти собí з бíдного. Лíпший жарт бýде, колú влóжиш éмý в кóждий чóбіт по срíбній коронí.“

Хлóпець зробúв, як учúтель задýмав, і обá скрúлись недалéко за корчéм.

Неба́вом докінчи́в чолові́к свою́ робо́ту, прийшо́в на мі́сце, де лежа́в єго́ сїра́к і чо́боти, надя́г сїрачи́ну і став узува́тись. Убра́вши оди́н чо́біт, почу́в у нїм щось твердо́го, стягну́в єго́, витряса́є, аж то випада́є з чо́бота срі́бна коро́на. Зачудо́ваний огля́нув єї́ раз і дру́гий, да́лї гляди́ть око́ло се́бе, нема́ нїко́го, на о́станку захова́в утї́шний моне́ту; назу́в оди́н чо́біт, убира́є дру́гий та нахо́дить і дру́гу коро́ну. Така́ несподї́вана на́хідка розчули́ла бі́дного хлїборо́ба. Він упа́в на колї́на, підня́в мозоли́сті свої́ ру́ки до не́ба й промо́вив крізь сльо́зи: „О Бо́же ласка́вий, Бо́же милосе́рдний, ти зна́єш мо́ю ну́жду, зна́єш, що у ме́не жі́нка хо́ра а дї́ти голо́дні, і післа́в єси́ щи́ру ду́шу менї́ на по́міч. Го́споди всевіду́щий, поблагослови́ ту милости́ву ру́ку, що мене́ бі́дного так ще́дро запомогла́!“

Із сльоза́ми ра́дости в оча́х стоя́в пани́ч. „Дякува́ть вам, па́не вчи́телю,“ сказа́в він, „по́ки бу́ду, не забу́ду се́ї ва́шої нау́ки, як пови́нен бога́тий з бі́дним жартува́ти. Тепе́р зна́ю, кі́лько добра́ лю́дем а втї́хи собі́ само́му мо́же вчини́ти той, кого́ Бог поблагослови́в має́тком.“

3. Се́рце ма́терине.

Розне́слась по селу́ чу́тка, що в Чапли́нцях утопи́ла ся дити́на. Стисну́ло під се́рцем у Панаси́хи, она́-ж оста́вила там сво́го Івася́ у дї́да. Ще й до то́го присни́в ся їй страшни́й сон. Сни́лось, що Іва́сь у чо́рній як са́джа соро́чцї сиди́ть над рі́чкою, а стара́ жебра́чка пока́зує єму́ па́льцем на во́ду. Холодни́м по́том обня́ло Панаси́ху, она́ тя́жко застогна́ла тай проки́нулась. Ще й го́луби в по́ле не летї́ли,

як Панасиха вже поспішала в Чаплинці. Недалека дорога, а матери здає ся, що на кінці сьвіта. Она-б птицею перелетіла, та ба! Коли дорогою доганяють єї люди. „Люди добрі, згляньте ся ради Бога! Підвезіть мене до Чаплинців, там мій синок мабуть заслаб!“ — „Не туди, тітко, дорога,“ відказав крайний. Над дорогою пролетіли круки і закракали. Щось ніби урвалось у грудях Панасихи. Она швидше пішла дорогою. Аж ось стрічає чоловіка з Чаплинець. „Дядечку!“ питає єго Панасиха, „чи не бачили ви мого Івася, чи живий він? Чи нічого з ним не сталось? Голубе дядьку,“ і шарпнула єго за рукав, „чи не знаєте часом?“ — „Господь з тобою, жінко! Який твій Івась, я не знаю. Може той, що втопив ся?“ — „Ох, мені лихо!“ скрикнула Панасиха й побігла. Хустка з голови спала, свита розвялась, а Панасиха то підійде, то побіжить. Ось і Чаплинці. Задзвонили по мертвому. Панасиха здригнула. „Боже мій! се моєму Івасеви дзвонять! подумала бідна і ще швидше побігла. Минає млин, минає хати і вбігає в двір до діда. „Тату, що ви зробили з моєю дитиною? Де мій Івась?“ — „Мамо!“ почувсь дитячий голос і Івась кинув ся до матери. Панасиха скрикнула, вхопила Івася і материні сльози закапали на біленьку дитячу голову.

4. Сльоза матери.

Біда в сьвіті діляє ся,
Син матінки цурає ся.

„Йди си мамо, йди від мене.
Буду мати гості в себе:

Мо́ї го́стї в кармази́нцї,
А ти́, ма́мо, в курмани́нцї,
Буду́ть куми́ добі́рнії
І сусі́ди бога́тії!

Пішла́ ма́ти блука́ючи,
Мі́ця собі́ шука́ючи,
Пішла́ ма́ти сте́женькою,
Зди́бала ся із донько́ю.

„Іду́, до́ню, йду до те́бе,
Бу́ду ма́ти мі́сце в те́бе?“

„Моя́, ма́мо, ти ми ми́ла,
Коли́ сама́ нещасли́ва,
Ой лиху́ бо до́лю ма́ю,
Бу́де гі́рко, до́бре зна́ю.

„Бу́дем, до́ню, заробля́ти,
Хлі́бом, со́лев догоджа́ти!“

Вда́рив грім в си́на хати́нку,
Уби́в жі́нку і дити́нку
І худо́би полови́нку,
Поби́в куми́ добі́рнії
І сусі́ди бога́тії.
Ой пішо́в син блука́ючи,
Сво́ї ма́ми шука́ючи.

„Іди́, ма́мо, йди до ме́не;
Бо без те́бе ли́хо в ме́не!
Вда́рив грім в мою́ хати́нку
Уби́в жі́нку і дити́нку
І худо́би полови́нку,
Поби́в куми́ добі́рнії
І сусі́ди бога́тії.“

Ой не грім то, си́ну, вда́рив,
Тото́ мої́ сльо́зи впа́ли,
Ой не грім то, си́ну, не грім,
Мої́ сльо́зи а твій прокля́н!“

5. Па́сочка.

Велико́дного ти́жня забли́сли хати́ біле́нькими сті́нами, як-би в бі́лі сорочки́ повбира́лись, ті́лько одна́ мале́нька ха́тка край села́ стоя́ла мо́в-би сироти́на в брудні́й одежи́нї. В тій ха́тці жи́ла бі́дна вдови́ця, а попа́вши в тяжку́ недо́гу не ма́ла нія́кої по́мочи крім сво́го осьмиля́тнього си́на школя́рика. Семенко́ був до́брий, послу́шний і сми́рний. Това́риші люби́ли є́го́ як рі́дного бра́та, а оте́ць духо́вний і пан учи́тель як свою́ рі́дну дити́ну. А ма́ти, ну про те нї що й каза́ти. Він бува́ло як дівчина, і на́чинє поми́є і хворосту́ назбира́є і коро́вку догля́не, ска́зано, все зро́бить, на що ті́лько є́го́ слаби́х сил ста́не. А упо́равшись з робо́тою, не відсту́пить від ма́тери. Она́ бі́дна лежи́ть на по́стелї, а він во́зьме кни́жочку, та як ста́не чита́ти, та так уже́ кра́сно та скла́дно, що ма́мі здає́ ся мо́в-би она́ а́нгела коло се́бе чу́ла. Отта́к він і се́го ра́зу чита́в, аж утоми́в ся. На о́статку сказа́в: „Ма́мо, позавтра вже вели́кдень, а ми які́ сьвя́та ма́ти бу́демо?“

Ма́ти погля́нула на не́го, а ря́сні сльо́зи ста́ли їй у оча́х; бо їй жаль зроби́ло ся до́брої дити́ни, котрі́й не го́дна була́ спра́вити сьвят, до́вго ожи́даної утїхи. По хви́лї промо́вила хо́ра: „Коби́, си́нку, Бог дав, аби́ я поду́жала, а вже-би оно́ яко́сь було́!“

І мало́му закрути́ли ся в оча́х сльо́зи, він хотїв тако́ж щось сказа́ти, коли́ тут хтось мигну́в попри

ві́кна. Семенко́ ви́йшов із ха́ти і узрі́в сво́го шкі́льного това́риша Василька́, що прийшо́в був є́го відві́дати. Поговори́ли они́ де́що о шко́лї, а відта́к увійшли́ оба́ до ха́ти. Тут поба́чив Василько́, що в ха́тї яко́сь су́мно, нї ви́білено, нї паси́ок не печу́ть, нїчо́ а нїчо́ не пригаду́є, що недале́ко вже сьві́тле воскресе́нє Христо́ве.

Ви́йшли хло́пцї знов на двір а Василько́ пита́є: „Чому́ то у вас нїчо́ не печу́ть?“

„А хто-ж,“ ка́же Семенко́, „буде́ нам сьвя́та справля́ти, коли́ ми бі́дні, та ще й ма́ти мо́я хо́ра?“ Засумува́в ся Семенко́ та й Василько́ви жаль ста́ло. Розійшли́ ся.

Прийшо́в Василько́ до до́му, а є́го ма́ти са́ме тоді́ паски́ з пе́чі вийма́ла. Василько́ погля́нув на паски́ тай ка́же: „Ма́мо, а ви спекли́ мені́ па́сочку?“

„А чого́-ж би я на те́бе, моя́ дити́но, забу́ла? Для ко́ждого є па́сочка, а ось твоя́!“

„А, яка́-ж вона́ кра́сна! Ма́мко, я є́ї собі́ таки́ тепе́р во́зьму.“

„Куди́-ж є́ї поді́неш? Я всї до комо́ри занесу́.“

„Нї, ма́мо лю́бко, позво́льте, я свою́ сам собі́ схова́ю!“

„Про ме́не бери́, лиш диви́ ся, не їж, бо то гріх!“

„Нї, ма́мо, я не їсти му . . .“

У велико́дну суббо́ту прийшла́ до Василько́вої ма́ми сусі́да, подиви́ти ся, як є́ї паски́ вда́ли ся. Господи́ня повела́ є́ї до комо́ри, показа́ла все пе́чиво й дода́ла, що па́йкраща па́сочка Василько́ва. „Ану́, покажи́ нана́шцї!“

Василько́ почервоні́в, як бура́к, стої́ть і сло́вечка не промо́вить. А коли́ ма́ти почала́ домага́тись, де

па́сочка, сказа́в, що зане́с є́ї Семенко́ви й опові́в, які́ то лю́ди бі́дні, що без є́го па́сочки не ма́ли-б були́ вели́кодня.

„А чому́-ж ти мені́ за́раз не сказа́в, що заду́мав зроби́ти з па́сочкою?“

„Бо наш пан учи́тель навча́ли нас, що лі́ва рука́ не пови́нна зна́ти, що пра́ва до́брого зро́бить.“

Ма́ти уці́лува́ла милосе́рдну свою́ дити́ну, навяза́ла ці́лу́ ска́терть паси́к, солони́ни, ковба́с та писано́к і післа́ла то Василько́м бі́дній вдові́, а сама́ пішла́ у вели́ку ха́ту, вклякла́ перед образа́ми й моли́ла ся щи́ро за здоро́вє сво́го до́брого Василька́ та за па́на вчи́теля, що лю́дскі ді́ти так кра́сно навча́є.

6. Сирота́.

Щасли́ві ви, у ко́го є
Ще ро́дичі журли́ві,
Ні го́лоду, ні хо́лоду
Не зна́єте, щасли́ві.

За ла́ску сю небе́сному
Все вдя́чні бу́дьте, ді́ти,
І си́роту нещасну́ю
Від ха́ти не гони́те!

7. До́брий брат.

У одно́го госпо́даря було́ ше́стеро ді́ти́й. Межи ни́ми одна́ ді́вчинка була́ кали́ка на но́ги, що не могла́ ні ходи́ти, ні стоя́ти. Коли́ бува́ло брати́ і се́стри бі́гають забавля́ючись, то бі́дна Анни́чка сиди́ть сумна́. Ті́лько на́йстарший брат Стефанко́ жа́лував є́ї ду́же; сиді́в коло не́ї, розка́зував байки́ та казки́, вити́сував для не́ї із де́рева різні забавки́ й стара́в ся кі́лько мога́, бі́дну кали́чку розвесели́ти. Брати́ і се́стри сьмія́ли ся з не́го, що він не бі́гає з ни́ми, а сиди́ть коло хо́рої; а́ле він не зважа́в на

їх на́сьмішки. „Стефа́нку,“ говори́ла й она́ є́му́ нера́з, „не сиди́ все коло ме́не, йди бав ся, я тобі́ вже до́ста надоку́чила.“ До́брий бра́тчик не відступа́в від не́ї; він був щасли́вий, коли́ міг є́ї розвесели́ти, а на́йбільшою нагоро́дою було́ для не́го, коли́ она́ є́му́ сказа́ла: „Стефа́нку, ти таки́й до́брий як а́нгел!“

На о́станку змилосерди́в ся Бог над бі́дною кали́чкою й забра́в є́ї до се́бе. Ще на сме́ртній по́стелї дя́кувала она́ Стефанко́ви, що й тоді́ не відступа́в від не́ї, за є́го до́бре се́рце.

По сме́рти Анни́чки Стефанко́ ду́же сумува́в. Є́го потїша́ла ті́лько га́дка, що він для поки́йної був за́всїди до́брим, наколи́ тим дру́гим ді́тем було́ ду́же жаль, що они́ бі́дної хо́рої сестри́чки не жа́лували, і ще з не́ї нера́з сьмія́ли ся.

8. Неді́ля.

Неді́ленько Бо́жа,
Неді́ле влади́чна,
Яка́-ж ти у сьві́тї
Сьвята́ та вели́чна!

Бо ра́но в неді́лю
Христо́с воскре́с з гро́бу,
Стрáдавши за всїх нас
І всю на́шу зло́бу.

Для то́го всї дзво́ни
Урочи́сто гра́ють,
До це́ркви сьвято́ї
Весь на́рід скликáють.

Наро́д ся збира́є
До Бо́жого до́му,
Подя́кувать щи́ро
Ісу́су сьвято́му.

Усли́ши нас, Бо́же,
У тво́їй сьвяти́ни,
Щоб тво́ю неді́лю
Ми гі́дно сьвяти́ли.

Не ро́зпустом ди́ким,
Не ко́рчмов лука́вов,
А тим, що у честь нам,
А тобі́ на сла́ву.

9. Церко́вна азбу́ка і молитви́.

Азбу́ка ужи́вана в кни́гах церко́вних.

А	а	Ф	ф
Б	б	Х	х
В	в	Ѿ	ѿ = от
Г	г	Ц	ц
Д	д	Ч	ч
Є	є = е (є)	Ш	ш
Ж	ж	Щ	щ
Ѕ	ѕ = З з	Ъ	ъ не вимовля́є ся
И	и = і (и)	Ы	ы = и
І	ї = і	Ь	ь
К	к	Ѣ	ѣ = ї (і)
Л	л	Ѥ	ѥ
М	м	Ю	ю
Н	н	Ѡ	ѡ = о
О	о	Ꙗ	ꙗ = я
П	п	Ѧ	ѧ = я
Р	р	Ѯ	ѯ = Кс ꙯ = кс
С	с	Ѱ	ѱ = Пс ѱ = пс
Т	т	Ѳ	ѳ = фт (т. ф)
Ѹ	ѹ = у	Ѵ	ѵ = і (и) в.
Оу	оу = у		

Молитви́ щоде́нні.

(У мо́ві церко́вній.) **Знак сьв. хреста́.** (По ру́ски.)

† Во и́мѧ Отца̀, и Сы́на, и свѧта́гѡ Дꙋ́ха, ами́нь. г҃.

† В імя́ Отця́, і Си́на, і сьвято́го Ду́ха, амі́нь. 3.

Моли́тва.

Моли́твами свѧты́хъ Оте́цъ на́шихъ Го́споди Іисꙋ́се Хрїстѐ, Бо́же нашъ, поми́лꙋй насъ.

Молитва́ми святи́х Отці́в на́ших Го́споди Ісу́се Христе́, Бо́же наш, поми́луй нас.

Моли́тва до сьв. Ду́ха.

Сла́ва тебѣ̀ Бо́же нашъ, сла́ва тебѣ̀.

Царю̀ небе́сный, Оутѣ́шителю, Дꙋ́ше и́стины, и́же вездѣ̀ сый, и всѧ исполнѧ́ѧй, сокро́вище благи́хъ, и жи́зни пода́телю, прїиди̇̀ и всели́сѧ въ ны, и очи́сти ны отъ всѧ́кїѧ скве́рны, и спаси̇̀, Бла́же, дꙋши на́шѧ.

Сла́ва тобі́, Бо́же наш, сла́ва тобі́.

Ца́рю небе́сний, Утїши́телю, Ду́ху пра́вди, що всю́ди єси́ і все наповня́єш, ска́рбе все́го добра́ і житя́ пода́телю, прийди́ і всели́ ся в нас, і очисти́ нас від вся́кої скве́рни, і спаси́, о Благи́й, ду́ші на́ші.

Трисьвято́е.

† Свѧты́й Бо́же, свѧты́й крѣ́пкїй, свѧты́й безсме́ртный, поми́лꙋй насъ. г҃.

†Сьвяти́й Бо́же, сьвяти́й крі́пкий, сьвяти́й безсме́ртний, поми́луй нас. 3.

Славосло́віе мале́.

Сла́ва Отцꙋ̀, и Сы́нꙋ, и свѧто́мꙋ Дꙋ́хꙋ, и ны́нѣ и при́снѡ, и во вѣ́ки вѣкѡ́въ, ами́нь.

Сла́ва Отцю́, і Си́ну, і сьвято́му Ду́ху, і ни́нї і безпереста́нно, і по ві́ки ві́чні, амі́нь.

Моли́тва до сьв. Тро́йцї.

Пресвѧта́ѧ Тро́йце поми́лꙋй насъ, Го́споди очи́сти грѣхѝ на́шѧ, Влады́ко простѝ беззако́нїѧ на́шѧ, Свѧты́й посѣтѝ и исцѣлѝ не́мощи на́шѧ, и́мене твоегѡ̀ ра́ди.

Пресьвята́ Тро́йце поми́луй нас, Го́споди очисти́ гріхи́ на́ші, Влади́ко прости́ беззако́ня на́ші, Сьвяти́й відві́дай і ісцїли́ не́мочи на́ші за-для і́мени тво́го.

Го́споди поми́лꙋй г҃. Сла́ва Отцꙋ̀, и Сы́нꙋ, и свѧто́мꙋ Дꙋ́хꙋ, и ны́нѣ и при́снѡ, и во вѣ́ки вѣкѡ́въ, ами́нь.

Го́споди поми́луй 3. Сла́ва Отцю́ і Си́ну і сьвято́му Ду́ху, і ни́нї і безпереста́нно, і по ві́ки ві́чні, амі́нь.

Моли́тва Го́сподня.

О҆́тче нашъ, и́же єсѝ на небесѣхъ: да свѧти́тсѧ и́мѧ твоѐ; да прїи́детъ ца́рствїє твоѐ; да бꙋ́детъ во́лѧ твоѧ̀, ꙗ́кѡ на небесѝ и на землѝ; хлѣбъ нашъ насꙋ́щный даждь намъ днесь; и оста́ви намъ до́лги на́шѧ, ꙗ́коже и мы оставлѧ́ємъ должникѡ́мъ на́шимъ; и не введѝ насъ во искꙋше́нїє; но изба́ви насъ отъ лꙋка́вагѡ, ами́нь.

О́тче наш, що єси́ на небеса́х: най сьвяти́ть ся імя́ твоє́; най при́йде ца́рство твоє́; най бу́де во́ля твоя́, як на не́бі так і на землї́; хлїб наш насу́щний дай нам сего́дня; і прости́ нам довги́ на́ші, як і ми проща́ємо довжника́м на́шим; і не введи́ нас у іскуше́нє; но ізба́ви нас від лука́вого, амі́нь.

Го́споди поми́лꙋй. в҃і. Сла́ва Отцꙋ̀, и Сы́нꙋ, и свѧто́мꙋ Дꙋ́хꙋ, и ны́нѣ и при́снѡ и во вѣ́ки вѣкѡ́въ, ами́нь.

Го́споди поми́луй. 12. Сла́ва Отцю́, і Си́ну, і сьвято́му Ду́ху, і ни́нї і безпереста́нно і по ві́ки ві́чні, амі́нь.

Поклін Ісу́су Христу́.

† Прїидѝте, поклони́мсѧ Царе́ви, на́шемѹ Бо́гѹ.

† Прїидѝте, поклони́мсѧ и припадéмъ Хрїстѹ Царе́ви на́шемѹ Бо́гѹ.

† Прїидѝте, поклони́мсѧ, и припадéмъ самóмѹ Хрїстѹ, Царе́ви и Бо́гѹ на́шемѹ.

† Прийдї́те, поклоні́м ся Царе́ви, на́шому Бо́гу.

† Прийдї́те, поклоні́м ся і припадї́мо Христу́ Царе́ви, на́шому Бо́гу.

† Прийдї́те, поклоні́м ся і припадї́мо перед сами́м Христо́м, Царе́м і Бо́гом на́шим.

Псало́м пятьдеся́тий.

Поми́лѹй мѧ Бо́же по велѝцѣй ми́лости твоéй, и по мно́жествѣ щедро́тъ твои́хъ очи́сти беззако́нїе моé.

Найпа́че омы́й мѧ отъ беззако́нїѧ моегѡ̀ и отъ грѣхà моегѡ̀ очи́сти мѧ.

Ꙗкѡ беззако́нїе моé азъ зна́ю, и грѣ́хъ мой предомно́ю есть вы́нѣ.

Тебѣ́ еди́номѹ согрѣши́хъ, и лѹка́кое предъ тобо́ю соткори́хъ: ꙗкѡ да оправди́шисѧ въ словесѣ́хъ твои́хъ, и повѣди́ши внегдà сѹди́ти ти.

Се бо въ беззакѡ́нїихъ зача́тъ е̑смь, и во грѣсѣ́хъ роди́ мѧ ма́ти моѧ.

Поми́луй мене́ Бо́же по вели́кому милосе́рдию твóму, і по множествý ласк твої́х очисти́ беззако́нє моє́.

На́йбільше обми́й мене́ від беззако́ня мо́го, й від гріха́ мо́го очисти́ мене́.

Бо беззако́нє мо́є я зна́ю, і гріх мій перед мно́ю єсть в'одно.

Тобі́ еди́ному согрішив я, і лука́ве перед тобо́ю учини́в, щоб оправди́в ся ти в слова́х твої́х і побіди́в, коли́ бу́деш су́дженний.

Се бо в беззако́нях почáв ся я і в гріха́х роди́ла мене́ ма́ти моя́.

Се бо и́стинꙋ возлюби́лъ єси̑, безвѣ́стнаѧ и та́йнаѧ премꙋ́дрости твоєѧ̀ ꙗви́лъ ми єси̑.

Се бо пра́вду полюби́в єси́, незві́стні і утає́ні рі́чи прему́дрости твоє́ї яви́в єси́ мені́.

Окропи́ши мѧ ѵссо́помъ, и очи́щꙋсѧ, омы́єши мѧ, и па́че снѣ́га оубѣлю́сѧ.

Окропи́ш мене́ ги́сопом і очи́щу ся, обми́єш мене́, і бі́льше снї́га убілю́ ся.

Слꙋ́хꙋ моємꙋ́ да́си ра́дость и весе́лїє: возра́дꙋютсѧ ко́сти смире́нныѧ.

Слу́ху мо́єму подаси́ ра́дість і весе́лість, і зра́дують ся ко́сти упокоре́ні.

Отврати̑ лицѐ твоѐ отъ грѣхъ мои́хъ, и всѧ беззако́нїѧ моѧ̀ очи́сти.

Відверни́ лице́ твоє́ від гріхі́в мої́х, і всї беззако́ня мої́ очисти́.

Се́рдце чи́сто сози́жди въ мнѣ̀ Бо́же, и дꙋ́хъ правъ обнови̑ въ оутро́бѣ моє́й.

Се́рце чи́сте сотвори́ в ме́нї Бо́же, і ду́ха пра́вого обнови́ у вну́трі мої́м.

Не отве́ржи менѐ отъ лица̀ твоєгѡ̀, и Дꙋ́ха твоєгѡ̀ свѧта́гѡ не отими̑ отъ менѐ.

Не відки́нь мене́ від лиця́ тво́го, і Ду́ха тво́го сьвято́го не відійми́ від ме́не.

Возда́ждь ми ра́дость спасе́нїѧ твоєгѡ̀, и Дꙋ́хомъ влады́чнымъ оутверди̑ мѧ.

Дай менї́ знов ра́дість спасе́ня тво́го, і Ду́хом влади́чним утверди́ мене́.

Наꙋ́чꙋ беззако́нныѧ пꙋте́мъ твои́мъ и нечести́вїи къ тебѣ̀ обратѧ́тсѧ.

Пока́жу беззако́нним доро́ги твої́, і нечести́ві до те́бе наве́рнуть ся.

Изба́ви мѧ отъ крове́й, Бо́же, Бо́же спасе́нїѧ моєгѡ̀; возра́дꙋєтсѧ ѧзы́къ мой пра́вдѣ твоє́й.

Ізба́ви мене́ від кріва́вих гріхі́в, Бо́же, Бо́же спасе́ня мо́го, і бу́де ра́дуватись язи́к мій справедли́вости твої́й.

Го́споди, оу҆стнѣ̀ мои̑ отве́рзеши, и оуста̀ моѧ̀ возвѣстѧ́тъ хвалꙋ̀ твою̀.

Ꙗ҆́кѡ а́ще бы восхотѣ́лъ єси̑ же́ртвы, далъ быхъ оу҆́бо: всесожже́нїѧ не благоволи́ши.

Же́ртва Бо́гꙋ дꙋ́хъ сокрꙋше́нъ: се́рдце сокрꙋше́нно и смире́нно Богъ не оуничижи́тъ.

Оу҆блажѝ Го́споди благоволе́нїємъ твои́мъ Сїѡ́на: и да сози́ждꙋтсѧ стѣ́ны Іерꙋсали́мскїѧ.

Тогда̀ благоволи́ши же́ртвꙋ пра́вды, возноше́нїє и всесожега́емаѧ: тогда̀ возложа́тъ на олта́рь твой тельцы̀.

Го́споди, гу́би мої́ отвори́, і уста́ мої́ звістя́ть хвалу́ твою́.

Бо як би ти схотї́в же́ртви, то принї́с би я єї́: а́ле-ж пале́на же́ртва не подо́бає ся тобі́.

Же́ртва Бо́гу дух сокруше́ний: се́рцем сокруше́ним і покі́рним Бог не погорди́ть.

Окри́й Го́споди ла́скою твоє́ю Сіо́на: і най збуду́ють ся мури́ Єрусали́мскі.

Тогди́ уподо́баєш собі́ же́ртву справедли́вости, прино́си і пале́ні же́ртви: тогди́ поло́жать на олта́р твій тельцї́в.

Моли́тва покая́нна.

Осла́би, оста́ви, прости́ Бо́же согрѣше́нїѧ на́шѧ, вѡ́льнаѧ и невѡ́льнаѧ, ꙗ҆́же въ сло́вѣ и въ дѣ́лѣ, ꙗ҆́же въ вѣ́дѣнїи и невѣ́дѣнїи, ꙗ҆́же въ дни и въ нощѝ, ꙗ҆́же въ оу҆мѣ̀ и въ помышле́нїи; всѧ намъ прости̑, ꙗ҆́кѡ благъ и человѣколю́бецъ.

Ослаби́, остави́, прости́ Бо́же гріхи́ на́ші, яки́ми провини́ли ми по во́лї і по нево́лї, сло́вом і дї́лом, сьві́домо і несьві́домо, в день і в ночи́, у́мом і ми́слею; все нам прости́ як благи́й і чоловіколю́бець.

Молитви́ до пресьв. Богоро́дицї.

Богоро́дице Дѣ́во, ра́дуйся обра́дованная Маріе, Го́сподь съ тобо́ю: благословѣ́нна ты въ жена́хъ, и благословѣ́нъ плодъ чре́ва твоего́: я́ко роди́ла еси́ Хри́ста Спа́са душа́мъ на́шимъ.

Досто́йно есть я́ко воистинну блажи́ти тя Богоро́дицу, присноблаже́нну и пренепоро́чну, и ма́терь Бо́га на́шего. Честнѣ́йшую Херуви́мъ и сла́внѣйшую безъ сравне́нія Серафи́мъ, безъ истлѣ́нія Бо́га Сло́ва ро́ждшую, сущу Богоро́дицу тя велича́емъ.

Подъ твою ми́лость прибѣга́емъ, Богоро́дице Дѣ́во, моли́твъ на́шихъ не пре́зри въ скорбе́хъ, но отъ бѣ́дъ изба́ви насъ, еди́на чи́стая и благословѣ́нная.

Пресла́вная присноді́во Маріе, ма́ти Хри́ста Бо́га на́шего, прі́ими моли́твы на́ша, и донеси́ ю Сы́ну

Богоро́дице Ді́во, вита́й ла́сками обдаре́на Мари́е, Го́сподь з тобо́ю: благословѐнна Ти між жена́ми, і благословѐн плід живота́ тво́го: Ти бо роди́ла еси́ Христа́, Спа́са душа́м на́шим.

Досто́йне се ді́ло на пра́вду, слави́ти Тебе́ Богоро́дицю, все бла-жѐнну і пречи́сту, і ма́тїр Бо́га на́шого, честні́йшу від Херуви́мів і славні́йшу без зрі́внаня від Серафи́мів, що породи́ла еси́ без зітлі́ня Бо́га-Сло́во, що ді́йстно еси́ Богоро́дицею, Тебе́ велича́єм.

До тво́го милосе́рдя прибіга́єм, Богоро́дице Ді́во, не погорди́ молитва́ми на́шими в журба́х на́ших, а́ле ви́бави нас від бід еди́на чи́ста і благословѐнна.

Пресла́вна Вседі́во Мари́е, ма́ти Христа́ Бо́га на́шого, прийми́ молитви́ на́ші, і донѐси їх Си́нови

твоемꙋ и Бо́гꙋ на́шемꙋ, да спасе́тъ и просвѣ́титъ тебѐ ра́ди дꙋши на́ша.

тво́му і Бо́гу на́шому, щоби́ спас і просьвіти́в за-для Те́бе ду́ші на́ші.

Моли́тва до сьв. А́нгелів.

Вся небе́сныя си́лы, свѧтіи Ангели и Арха́нгели, моли́те Бо́га о насъ грѣ́шныхъ.

Всї небе́сні си́ли, сьвяті́ Ангели і Арха́нгели, молї́ть Бо́га за нас грі́шних.

Моли́тва до всїх Сьвяти́х.

Свѧтіи сла́внїи и всехва́лнїи Апо́столи, Проро́цы и Мꙋ́ченицы, и вси Свѧтіи моли́те Бо́га о насъ грѣшныхъ.

Сьвяті́ сла́вні і всехва́льні Апо́столи, Проро́ки і Му́ченики і всї Сьвяті́, молї́ть Бо́га за нас грі́шних.

Моли́тва до пресьв. Трійцї.

Оупова́нїе моѐ Оте́цъ, прибѣ́жище моѐ Сынъ, покро́въ мой Дꙋхъ свѧты́й: Тро́йце свѧта́ѧ, сла́ва тебѣ̀.

Упова́нє моє́ Оте́ць, прибі́жище моє́ Син, засту́пник мій Дух сьвяти́й: Трі́йце сьвята́, сла́ва Тобі́.

Моли́тва ми́тарева.

Бо́же, ми́лостивъ бꙋди мнѣ грѣ́шномꙋ.

Бо́же, ми́лостивим будь менї́ грі́шному.

Бо́же очи́сти грѣхѝ моѧ̀, и поми́лꙋй мѧ.

Бо́же, очисти́ гріхи́ мої́ і поми́луй мене́.

Безъ числа̀ согрѣши́хъ, простѝ мѧ Го́споди.

Без числа́ согріши́в я, прости́ менї́, Го́споди.

† Во и́мѧ Отца̀, и Сы́на, и свѧта́гѡ Дꙋха, ами́нь. г҃.

† В імя́ Отця́, і Си́на і сьвято́го Ду́ха, амі́нь. 3.

10. Моли́тва.

О а́нгеле храни́телю,
Небе́сний мій дру́же,
Осокоти́ грі́шне ті́ло,
І доведи́ ду́шу
Від усе́го гріха́, ли́ха,
Від ко́ждого зло́го
До Го́спода небе́сного,
До Бо́га сьвято́го,
В Є́го́ царстві безконе́чнім
На вік ві́ки жи́ти
З Херуви́ми, Серафи́ми
Сьвято́го хвали́ти.

11. Говори́ пва́ву!

„Ле́ську!“ ка́же та́то до мало́го Оле́ксика, „біжи́ ско́рще до шко́ли; бо спізни́ш ся; а пан учи́тель бу́дуть гні́вати ся!“

Оле́ксик забра́в свої́ книжки́ тай побі́г. А́ле при доро́зі у одно́го чолові́ка рі́зали барана́. Лесь був цїкавий, як то барана́ рі́жуть, став і диви́в ся крізь пліт, аж до́ки госпо́дар сам не ви́йшов та не нагна́в леда́чого хло́пця до шко́ли. „Ти що тут загуби́в?“ ка́же, „коли́ тебе́ посла́ли до шко́ли, то не лови́ гав попід плоти́, а́ле пильну́й свої̈ доро́ги!“

Прихо́дить Лесь до шко́ли, а тут уже́ давно́ нау́ка зача́ла ся. „Де ти до тепе́р був?“ пита́в учи́тель.

„Та мене́ тепе́р лише́ що ви́рядили,“ ка́же Лесь, почервонївши як рак.

„А чи се пра́вда?“ пита́в учи́тель.

„Так!“ ка́же хло́пець та в плач.

Учи́тель не пита́в, що Лесь пла́че, а́ле посла́в по шко́лї сто́рожа до є́го́ та́та. Ле́сїв оте́ць сказа́в сто́рожеви, що вча́сно ви́рядив хло́пця.

„Так?“ пита́є вчи́тель Ле́ся, „то ти непра́вду гово́риш?“

„Та́тку, па́не вчи́тель!“ про́сить ся Лесь, „дару́йте мені́ сей раз, вже до́ки бу́ду, непра́вди не ска́жу.“

А́ле вчи́тель не дарува́в, замкну́в Ле́ся по нау́ці в шко́лї на сьміх усі́х хло́пців. А що вже він за те до́ма мав, про те й не каза́ти. До́вго му́сїв Лесь опі́сля ходи́ти до шко́ли під на́дзором ста́ршого хло́пця.

12. Мужи́к і руса́лка.

Мужи́к упусти́в соки́ру в рі́чку, сумни́й сїв собі́ на бе́резї тай пла́че.

Руса́лка почу́ла, жаль їй зроби́лось мужика́. Она́ ви́несла є́му́ з рі́чки золоту́ соки́ру тай ка́же: „Чи се твоя́ соки́ра?“

Мужи́к ка́же: „Нї, не моя́.“

Руса́лка ви́несла дру́гу, сріб́ну. Мужи́к знов ка́же: „Не моя́.“

Тоді́ руса́лка ви́несла впуще́ну соки́ру. Мужи́к ка́же: „Отсе́ моя́.“

Руса́лка подарува́ла мужико́ви усі́ три сокири́ за є́го́ пра́вду.

До́ма мужи́к показа́в това́ришам сокири́ і впові́в, як що бу́ло.

Ось оди́н мужи́к пвми́слив те-ж саме́ зроби́ти, пішо́в до рі́чки, наро́чно впусти́в свою́ соки́ру, сїв на бе́резї тай ні́би пла́че.

Руса́лка ви́несла золоту́ соки́ру, тай пита́є: Чи се твоя́ соки́ра?

Мужи́к зрадів і закрича́в: „Моя́, моя́!“

Руса́лка не да́ла є́му́ золото́ї, тай є́го́ вла́сної не ви́дала є́му́ за брехню́.

13. Скарб.

Був у нас чоловік Юхим. І все він про скарби балакав, все їх шукав. Ото й приснило ся єму одного разу, що в лісї скарб лежить. Ото вже наш Юхим думає, як би єго знайти, і думка та не дає єму спокою. Та хиба-ж єго знайдеш, коли ліс такий великий. Та ще й те думає Юхим, що скарб так не дасть ся, треба якоїсь ворожби.

І був у нашого Юхима кум коваль. Пішов він до него порадити ся, а той ї каже: „А що, куме, я тебе навчу, тілько щоб і менї була частина.“ А Юхим каже: „Що найду, рівно подїлимо на двох.“ Коваль тодї каже: „Гаразд слухай же! Треба йти у ліс під Івана Купала, тодї там папороть цвите. Ти зірви ту квітку та й ходи з нею, і вже той скарб тобі обявить ся?“ — Юхим питає ся: „А як же він обявить ся?“ Каже коваль: „Скарб усяко обявляє ся, инодї сьвічкою, тодї треба копати на тім місцї, а то ще може якою зьвериною або людиною, або лісовиком прийде до тебе. А ти, як побачиш, що йде, не лякай ся, стій! А як тілько підійде, ти єго з усеї сили вдар по лицї та й скажи: амінь, амінь, розпади ся! Він і розпаде ся гршми червінцями.“ — Зрадїв наш Юхим. „Добре,“ каже, „так і зроблю“.

Ото надходить Купала. Пішов Юхим знов до коваля, розпитав ся, як і що треба робити. У ночи так перед першими півнями прийшов у ліс. Ходить, дивить ся, чи не зацвите де папороть. Коваль казав, що так як вогнем засяє. Ждав, ждав, не цвите. Сїв він під деревом та й думає: А може скарб сам

до ме́не при́йде так са́ме, як у снї приходи́в? Сидїв, сидїв, сидїв, сидїв, нема́ нїчо́го. Коли́ се вже так на свита́нє чу́є, шелести́ть щось, лїсом іде́. Коли́ гля́не, щось су́не, зо́всїм таке́, як лїсови́к. Припусти́в єго́ Юхи́м до се́бе бли́зше, та як лу́сне єго́ по лицї раз і дру́гий, як зарепету́є: „Амінь, а́мінь, розпади́ ся!“ А той як закричи́ть на не́го: „Чи ти здурі́в, чи що? Та се-ж я!“ А се, бач, кова́ль ждав, ждав Юхи́ма, а да́лї й поду́мав: А що як він уве́сь скарб собі́ забере́? тай побі́г у лі́с подиви́ти ся, чи знайшо́в Юхи́м ска́рб. А Юхи́м хоч ска́рбу не знайшо́в, так до́бре в лице́ аж дві́чи вда́рив ку́ма. А кум розсе́рдив ся на Юхи́ма за се, і ста́ли би́ти ся. Юхи́м кричи́ть: „Сам же ти каза́в, що бий уся́кого, хто підійде́, я й ду́мав, що скарб.“ А кова́ль розсе́рдив ся й собі́ кричи́ть: „Я тебе́ навчу́ лі́пше диви́ти ся.“

І поби́ли ся куми́ у до́сьвіта, ска́рбу не знайшли́ а з поби́тими ли́цями до до́му поприходи́ли.

14. Край дармоїдів.

Чи чу́ли ви, до́брі ді́ти,
Десь дале́ко там край сьві́та
За висо́кими гора́ми,
За глибо́кими моря́ми
Є край, ми́ло в не́му жи́ти
Бо нетре́ба там роби́ти
И що лиш се́рце забажа́є,
То́ї хви́лї вже і ма́є.
Там хати́ всї з колачі́в,
А плоти́ всї з ковбасі́в,
З медівникі́в усї стрі́хи,
Зо́лота там по́вні мі́хи.

Пи́ва, ме́ду і вина́
Там тече́ ці́ла ріка́,
Бе́рби ро́дять там грушки́,
Ви́сять на хобзі́ булки́.
Там в става́х собі́ пливе́
Ри́ба вже пече́на, жде,
Щоб ти засягну́в рукóв,
Котру́ хоч, спожи́в здоро́в.
Як у нас росте́ трава́,
Так то расту́ть там що дня
Си́ті з мя́сом галушки́,
Варени́ці, пироги́.
Там не тре́ба до млина́
Не́сти зе́рно; бо мука́
З не́ба мóв-би сні́г паде́
І сама́ в кори́то йде,
З пе́чи лі́зе як би миш
Вже гото́вий хлі́б і книш.
Там жаре́ні го́лубці
Про́сто в рот летя́ть тобі́,
Се́ред но́чи й се́ред дня
Приправле́не порося́
З хрі́ном, на́чинков біжи́ть,
Го́стрий ніж в хребті́ стреми́ть,
Щоб собі́ ти відруба́в
На́йсмачні́йше й заїда́в.
В ко́ждій ха́тї з сво́лока
Мож вточи́ти молока́.
Як кámі́нє там лежи́ть
Бри́ндзї, ма́сла й си́ра склад.
Чóботи і постоли́,
По́яс, че́рес, кожухи́
Ви́сять, стрі́хов, лиш сяга́й

І харне́нько ся вбира́й!
З ове́ць во́вну не стрижу́ть,
Не пряду́тз та і не тчуть,
Сїра́к ши́є ся сами́й,
Чо́рний, си́вий чи ряби́й.
Дармої́дам там житє́,
Як у Бо́га за дверми́;
Шко́да тілько, що сей рай
Неві́домий лю́дем край,
Бо хоть сьвіт уве́сь зійшли́,
То єго́ ще не найшли́.

15. Хто ся коли́ше, най ся коли́ше!

Одно́го богача́ обдари́в Бог одно́ю одні́ською дити́ною, до́нечкою. Ро́дичі стра́шне єї́ пести́ли, не да́ли ві́трови на не́ї поду́ти, не то що; на все позволя́ли, чого́ ті́лько забагла́, а вже щоб єї́ від чо́го відучи́ти, про те й бе́сїди не було́. Ото́ як она́ колиса́ла ся дити́ною, так і опі́сля як ви́росла. Хо́дить бува́ло по дворі́, гра́є ся, а ві́дти до коли́ски й коли́ше ся. Ба й відда́вшись на дру́ге село́, взя́ла коли́ску з собо́ю.

Коли́ скінчи́ло ся весїлє́, беру́ть ся всї до робо́ти. Одні́ пішли́ в по́ле, дру́гі по́рають ся на дворі́, свекру́ха ї́сти вари́ть, а неві́стка коли́ше ся.

Коли́ прийшло́ обі́дати, кли́че свекру́ха ї́сти, тай ка́же: „Хто роби́в, най іде́ ї́сти, а хто ся коли́ше, най ся коли́ше!“ Посходи́ла ся че́лядь і всї дома́шні, попої́ли і знов ко́жде до своє́ї робо́ти, а неві́стка коли́ше ся.

Прийшла́ вече́ря, свекру́ха знов як пе́рше кли́че ї́сти.

На дру́гий день пішли́ знов усї до робо́ти, свекру́ха знов вари́ть ї́сти, а неві́стка все коли́ше ся. Аж ви́йшла свекру́ха по щось на двір, а в печи́ ста́ло щось збіга́ти. Неві́стка вста́ла з коли́ски відсу́нула горщо́к та й знов у коли́ску. Вхо́дить свекру́ха а неві́стка пита́є: „Ма́мо, я відсу́нула горне́ць; чи се робо́та?“

„А так, робо́та, си́нку, робо́та,“ ка́же свекру́ха.

Прийшо́в час обі́дати, свекру́ха знов кли́че, як кли́кала: „Хто ро́бить, най іде́ ї́сти, а хто ся коли́ше, най ся коли́ше. А тобі́, до́ню, за те́, що горне́ць відсу́нула, на ло́жку ка́ші.“

Неві́стка з'їла ту ло́жку ка́ші й так би ще ї́ла, аж є́ї нема́, а тут не дають.

На дру́гий день пішла́ свекру́ха по во́ду, а неві́стка вста́ла, позамі́тала ха́ту, тай знов наза́д у коли́ску. Верну́ла свекру́ха, а неві́стка пита́є: „Ма́мо я позамі́тала ха́ту, чи то робо́та?“

„А вже-ж робо́та, си́нку,“ ка́же свекру́ха. Коли́ посходи́лись до обі́ду, діста́ла неві́стка вже ми́сочку борщу́.

Ще два дні колиса́ла ся, а на тре́тий вста́ла, позамі́тала ха́ту, поми́ла на́чинє, ба про́сить свекру́ху, щоби́ їй ще яку́ робо́ту ви́значила, а коли́ску ка́же ви́кинути на під.

А ма́ти є́ї до́ма ї́сти не ї́ла, спа́ти не спа́ла, все жури́ла ся, що є́ї до́нечка ро́бить, та що, коли́ не позво́лять колиса́ти ся, розхору́є ся й мине́ ся дити́на. Ле́дво діжда́ла ся неді́лї, а в неді́лю ране́нько ла́годить ся до донькы́ в го́стї. Приїзди́ть, ди́вить ся, донька́ на подві́рю, вибіга́є ма́мі на зу́стріч, здоро́ва, весе́ла.

В ма́му дух вступи́в, коли́ поба́чила до́ню таку́ щасли́ву. „А що ти, си́нку, ро́биш? пита́є.“

„Нїчо́, ма́тїнко лю́ба, здоро́ва, коли́ска вже на поді, а й ви, коли́ йде́те до ха́ти, то бери́ть хоть дров; бо тут ду́рно їсти не да́ють.“

16. Будь послу́шний!

Оди́н госпо́дар мав двох хло́пцїв, Стефанка́ і Ма́рка. Стефанко́ слу́хав сво́го та́та за ко́жде сло́во, бо був розу́мний та знав, що оте́ць свою́ дити́ну нїко́ли на лихе́ не пора́дить, а́ле все лиш на до́бре. Ма́рка му́сїв ба́тько аж си́лувати до по́слуху.

Нера́з бува́ло кли́чуть пусті́ хло́пцї Стефанка́ та Ма́рка на ву́лицю гра́ти ся. Обо́х корти́ть пити́, то-ж про́сять ся: „Та́тку, ми піде́мо на годи́нку з хло́пцями поба́вити ся!“ — „Нї, си́нку,“ ка́же та́то „я вас ме́жи пусто́ту не пуска́ю, гра́йте ся до́ма, коли́ ма́єте час та охо́ту.“ Стефанко́ за́раз послу́хає, а Ма́рко був ба́ло лиш ди́вить ся, аби́ та́то де відверну́в ся, тай шмигне́ на ву́лицю до пустїв.

Раз побі́г він знов до таки́х това́ришів, ті й ура́дили пити́ до одно́го чолові́ка в сад, грушки́ рва́ти. Пішли́, вли́зли в сад та на гру́шку. А чолові́к із ха́ти та до них: „А хто вам позво́лив рва́ти чужі́ грушки́, га?“ Хло́пцї застороні́ли зо́страху, а́ле чолові́к зідра́в з усі́х капелюшки́ та шапочки́ тай пусти́в простоволо́сих доміи, а що там діста́лось Ма́ркови, про те не пита́йте.

Нера́з бува́ло ще гі́рше, а вже на́йгірше поща-сти́лось Ма́ркови, як став па́рубком ходи́ти на

та́нець. „Хло́пці!“ нака́зував ба́тько, „аби́ ви мені́ ра́зом із ве́чером до́ма були́, а в пиятику́ не заходи́ли; бо пиятика́ чолові́ка до до́брого ніко́ли не веде́!“ Стефа́н за́всїди слу́хав вітцівского сло́ва; заба́вить ся, що заба́вить ся, а коли́ со́нечко над за́хід, він уже́ й до́ма собі́ ко́ло худі́бки, а Ма́рка нера́з і до пі́вночи нема́.

Але раз умішав ся Ма́рко в сва́рку між пяни́ць. Сло́во по сло́ву, аж зача́ла ся бі́йка, а оди́н пяни́ця як утя́в Ма́рка па́лицею по о́цї, так ему́ о́ко від ра́зу ви́текло, і він до сего́дня слїпи́й на одно́ о́ко. Так погости́в Ма́рко за свій непо́слух.

17. Чистота́.

Василько́, ско́ро ра́но вста́не, так не жде аби́ его́ аж ма́ти уми́ла, а́ле вми́є ся сам чисте́нько і то не лише́ ру́ки і лице́, а́ле й у́ха і ши́ю, на́віть рот ви́полоче, утре́ ся до́бре ручнико́м а відта́к во́зьме гре́бінь і зче́ше ся гла́дко гладе́нько.

І о́дїж Василько́ва була́ за́всїди чи́ста; бо він не валя́в ся в пороха́х, не кача́в ся по землї, як дру́гі розпу́стні хло́пці, а́ле хорони́в ся, аби́ де не завалята́ ся а́бо не обідра́ти ся, бо знав, що нема́ нїчо́го гидні́йшого в сьвітї, як дити́на зама́щена та обі́драна.

Та ви гада́єте мо́же, що Василько́ нїчо́го не роби́в та тим то й чи́сто ходи́в? Ого́! Василько́ буває́ло і буряну́ коро́вцї назбира́є і во́ликів попасе́ і подві́рє замете́, а прото́ все чисте́нький хо́дить, як коли́-б він з це́ркви ті́лько ви́йшов; бо він зважа́в на ту при́повідку:

Хто чи́сто хо́дить, три до́лї во́дить;
Одну́ до́лю: Бо́жу во́лю,
Дру́гу до́лю: на́висть лю́дску,
Тре́тю до́лю: сла́ву сьві́тску.

Василько́ знав із кни́жки, що неха́рного і Бог не лю́бить і лю́ди нена́видять і всякі хоро́би і рі́зне плюга́вство му́чать що з нечистоти́ повста́є. Ось послу́хайте ті́лько, що я вам про дру́гого хло́пця Семенка́ опові́м.

Семенко́ був у тих рока́х, що й Василько́, ходи́в так са́мо до шко́ли як і він, а́ле Семенко́ як при́йде до шко́ли, то ді́ти аж налика́ють ся, таки́й зама́щений та обша́рпаний. Учи́тель не да́є єму́ на́віть між дру́гими ді́тьми́ сі́сти, а́ле садови́ть єго́ окре́мо від усі́х в оста́тню ла́вку. Ото́ со́ром! Василька́-ж усі́м ді́тем за при́мір ставля́ли і вчи́тель і пано́тець мовлячи́: „Ади́ть ді́ти, аби. ви мені́ всї так чи́сто ходи́ли, як Василько́.“

18. Чужо́го не кива́й!

Мали́й Юрко́ вчив ся ду́же ду́бре, а ба́тько купи́в єму́ за то но́жик, скла́даний з рогови́ми черенка́ми. Това́риш Юрка́, Павли́к, поба́чив той но́жик у ла́вці́ тай украв єго́. Прино́сить він той но́жик до до́му тай став ним щось струга́ти, а коли́ надійшо́в єго́ оте́ць, заховав єго́ шви́дко. А́ле ба́тько пізна́в, що хло́пець щось заховав і ду́же почервонів. Найшо́в та́то но́жик і ма́ло по ма́лу дові́дав ся, ві́дки він у Павлика́ взяв ся.

„Я,“ ка́же Павли́к плачучи́, „віддам єго́ за́втра Юрко́ві.“

„Нї, іди́, та за́раз таки́ віднеси́!“ наказа́в ба́тько.

Хло́пець му́сїв зі вести́дом но́жик віднести́. А ски́лько то со́рому набра́в ся він у шко́лї! Нїхто́ не хотів з ним нї сидї́ти, нї ба́вити ся. Всї стерегли́сь від не́го як від вогню́. А ско́ро кому́ що пропа́де, так за́раз було́ на не́го спиха́ють, зло́дїєм нази́ва́ють, труся́ть а до́ма ще й кара́ють. Гі́рко відпоку́тував Павло́ своє́ ла́кімство й зарі́к ся не руша́ти нїчо́го чужо́го.

19. Ка́зка про лї́дову і ба́бину дочку́.

І. Дї́дова дочка́.

Був собі́ дїд та ба́ба. Дїд мав дочку, тай ба́ба ма́ла дочку́. Ду́же ба́ба не люби́ла дї́дової дочки́, ска́зано, як ма́чуха. Тай ді́ги між собо́ю ча́сто бють ся, звича́йно як зведеня́та. Ото́ й поча́ла ба́ба дї́дови гри́зти го́лову що дня: „Веди́ свою́ дочку́, куди́ хоч, а щоб она́ до́ма не була!“ Ото́ нїчо́ було́ роби́ти дї́дови, тре́ба вести́, хоч і жаль. От зібра́лись і пішли́, і зайшли́ у вели́кий лїс. Ото́ дочка́ дї́дови й ка́же: „Заверні́ть ся, та́ту, до до́му, я й сама́ піду́.“ — „До́бре,“ ка́же дїд попроща́в ся й заверну́в ся плачучи́, а дї́вчина пішла́ собі́.

Ото́ іде́ та йде ду́же вели́ким лї́сом, коли́ стої́ть я́блінка така́ заро́сла буряно́м, що й не ви́дно, тай ка́же: „Дї́вонько, голу́бонько, обчи́сть мене́, я тобі́ у вели́кій приго́дї ста́ну.“ От дї́дова дочка́ закоти́ла рукави́, обчи́стила, обполо́ла і пісо́чком обси́пала. Яблінка подя́кувала. Дї́вчина пішла́ свое́ю доро́гою.

Ото́ схоті́лось їй пи́ти. Она́ зайшла́ до керни́цї, а керни́чка й гово́рить: „Дї́вонько, голу́бонько, обчи́сть

мене́, я тобі́ у вели́кій приго́дї ста́ну.“ От дівчина обчи́стила і пісо́чком обси́пала. Керни́чка їй подя́кувала, она́ пішла́ да́льше.

Коли́ біжи́ть така́ пога́на соба́ка, що страх, тай ка́же: „Дівонько, голу́бонько, обчи́сть мене́, обми́й мене́ я тобі́ у вели́кій приго́дї ста́ну. От дівчина заходи́лась, обчи́стила, обми́ла. Соба́ка сказа́ла: „Спаси́бі, дівонько!“ Она́ пішла́ да́лї.

Коли́ стої́ть піч така́ облу́пана, а коло не́ї гли́на лежи́ть. Ото́ і ка́же она́: „Дівонько, голу́бонько, обчи́сть мене́, обма́ж мене́! Я тобі́ у вели́кій приго́дї ста́ну.“ От дівчина замісила гли́ну, поліза́ла в піч, обчи́стила, обма́зала, піч їй подя́кувала, дівчина пішла́ да́лї.

Ото́ іде́ та йде, зустріча́є єї жи́нка тай ка́же: „Помага́й Біг тобі́, дівчино!“ — Дівчина відказа́ла: „До́бре здоро́вє!“ — „Куди́ ти йдеш, дівчино?“ пита́є жи́нка. А дівчина ка́же: „Іду́, тї́точко, щоб де наня́ти ся.“ — „Наймись у ме́не!“ сказа́ла жи́нка. — „До́бре, найму́сь,“ відказа́ла дівчина. — „У ме́не не вели́ке ді́ло; аби́ ти вмі́ла зроби́ти, шо я ска́жу.“ — „А чому́-ж не з'умію?“ ка́же дівчина, „раз менї пока́жете, панїма́тко, а дру́гий і сама́ зна́ти му.“

Ото́ прийшли́ до до́му, де та жи́нка жи́ла. От жи́нка й ка́же: „Ось що, дівчино, отсе́ тобі́ кітли́, то ти ра́но і в ве́чер нагрі́й окро́пи, ви́лий у кори́то і муки́ туди́ уси́п і замішай, ті́лько гляди́, щоб не горя́че було́, лише́ тепле́ньке, та не бій ся, що не поба́чиш, що не почу́єш. Стань на поро́зї, дві́чи сви́сни, то до те́бе позліза́ють ся гади́ки, ящірки́, жа́би і всяки́й зьвір; ти нагоду́й їх, то они́ порозла́зять ся, куди́ кому́ тре́ба.“ — Дівчина сказа́ла: „До́бре, панїма́тко, так буду́ роби́ти, як ви мене́ навчи́ли.“

І так цїлúй рік дїдова дочкá там служúла і робúла те, що їй господúня казáла. А як кінчúв ся рік, то та жíнка кáже дївчинї: „Ось що дївчино; отсé уже́ сегóдня тобí рік, як ти у мéне; колú хóчеш, то й другúй будь, а не хóчеш, то як хóчеш; ти менї́ дóбре робúла, спасúбі тобí нехáй тобí Бог помагáє на все дóбре!“

Дївчина подя́кувала за хлїб, сіль і за все й сказáла: „Хóчу до дóму, спасúбі вам панїмáтко!“ Ґаздúня кáже їй: „Підú-ж і вúбери, якóго хóчеш, коня́ і вóза!“ А самá наготóвила їй повнїсїньку скрúню всякого добрá і дáла їй і вúпровадила у лїс ту дївчину; тодí попрощáлась, самá вернýлась до дóму, а дївчина поїхала собí, хвалячú Бóга.

Отó їде дїдова дочкá попри ту піч, що онá ві́, мáзала, колú гля́не, аж повнїсїнька піч колачів. От піч і кáже: „Дївонько, голýбонько, на тобí отсї колачí за те, що ти менé прибрáла; спасúбі тобí!“ Дївчина подя́кувала, а колачí так і посýнули у візóк, піч заслонúлась а дївчина поїхала дáлї.

Отó їде та їде, колú дúвить ся, аж біжúть собáка і несé нáмисто дóбре, товстé та гáрне. Отó тíлько що прибíгла до вóзика, та й кáже: „На тобí, дївонько голýбонько, за те, що ти менї у велúкій пригóдї стáла!“ Дївчина узя́ла й подя́кувала й поїхала дáлї, радіючи.

Отó їде і так їй схотíлось пúти що Гóсподи! От подýмала: „Заїду до тóї керни́чки, що я чúстила, то мóже там напю́ ся.“ Заїхала, дúвить ся, аж повнїсїнька керни́чка водú, аж чéрез верх лє ся, а коло нéї стоїть золотá барílочка і кýхлик. Стáла та дївчина пúти, аж не водá то, а винó, і такé дóбре, що з рóду такóго не пúла. От набрáла повнїську барílку до дóму, та й кýхлик не забýла. Поїхала дáлї.

Коли́ стої́ть я́блінка, і така́ хоро́ша, що не мо́жна й сказа́ти; на нїй я́блучка сріб'ні та золоті́. Ото́ я́блінка й ка́же: „Дї́вонько, голу́бонько, на тобі́ сї я́блучка за те, що ти мене́ обчи́стила.“ Дї́вчина сказа́ла: „Спаси́бі!“ тай під'їхала під я́блінку, а я́блучка так і поси́пались у візо́к.

Ото́ прии́хала та дї́вчина до до́му тай кли́че: „Та́ту, ідї́ть забира́йте добро́!“ От ви́йшов дїд із ха́ти, ди́вить ся, аж дочка́ єго́; він зрадї́в, побі́г до не́ї тай ка́же: „Де-ж ти, до́чко, була́?“ — „Служи́ла, та́ту, ка́же дочка́, „ось що заслужи́ла.“ А добра́-ж то повні́сїнький віз, ще й на́мисто товсте́. Ста́ли носи́ти; то га́рне, а то ще кра́сше.

II. Ба́бина дочка́.

Ото́ поба́чила ба́ба, що дї́дова дочка́ наве́зла ті́лько всяко́ї всячини́ і напа́ла на дї́да: „Веди́, тай веди́ і мою́ дити́ну, куди́ свою́ води́в.“ Ото́ як доку́чила дї́дови що дня се кажучи́, то він сказа́в: „Неха́й убира́є ся, поведу́.“

Ото́ попроща́лись і пішо́в дїд із ба́биною дочко́ю. Зайшли́ в лїс, дїд і ка́же: „Іди́ ти, до́чко, а я заве́рнусь до до́му.“ — „Добре,“ ка́же ба́бина дочка́, і розійшли́ ся; дї́вчина у лїс пішла́, а ба́тько до до́му.

Ото́ іде́ ба́бина дочка́ вели́ким лї́сом, коли́ стої́ть я́блінка тай ка́же: „Дї́вонько, голу́бонько, обчи́сть мене́, то я тобі́ у вели́кій приго́дї ста́ну.“ Дї́вчина відказа́ла: „Отсе́, за́раз таки́, буду́ ру́ки валя́ти. Нїколи менї́!“

От іде́ ба́бина дочка́ да́лї, коли́ стої́ть керни́чка, така́ заро́сла, тай ка́же: „Дї́вонько, голу́бонько, об-

чи́сть мене́, я тобі́ у вели́кій приго́ді ста́ну.“ — „Отсе́ лиха́ годи́на із ва́шим чи́щенєм! Мені́ тре́ба йти скоре́нько!“ тай пішла́.

Ото́ іде́ попри ту піч а та ка́же: „Ді́вонько голу́бонько, обма́ж мене́, я тобі́ у вели́кій приго́ді ста́ну.“ — „Та неха́й тебе́ хто и́ньший ма́же не я!“ сказа́ла ба́бина дочка́ серди́та і пішла́ да́льше.

Коли́ біжи́ть соба́ка така́ пога́на, що ги́дко й гля́нути, та: „Ді́вонько, голу́бонько, обчи́сть мене́, обми́й мене́, я тобі́ в вели́кій приго́ді ста́ну!“ Дівчина погля́нула тай ка́же: „А ці́ба, пога́на, не діжде́ш ти то́го, щоб я коло те́бе ру́ки масти́ла,“ і пішла́ да́лі ла́ючи.

Ото́ зустріча́є ї́ та сама́ жі́нка, що ді́дова дочка́ у не́ї служи́ла, тай ка́же: „Здоро́ва була́, дівчино.“ — Дівчина відказа́ла: „До́бре здоро́вє, ті́точко!“ — „Куди́ ти йдеш?“ спита́лась жі́нка. А ба́бина дочка́ ка́же: „Та йду найма́тись, ті́точко.“ — А жі́нка ка́же: „Наймись у ме́не, дівчино.“ — „До́бре, ті́тко,“ ка́же дівчина, „а яке́-ж у вас ді́ло!“ — „Та невели́ке, до́чко, аби́ ти з'уміла роби́ти,“ сказа́ла жі́нка. — „А чому́ не з'умію?“ відказа́ла дівчина, „ви мені́ раз розкажі́ть, а на дру́гий сама́ зна́ти му.“ — „Ось що, дівчино,“ ка́же жі́нка, „яка́ твоя́ робо́та! Отсе́ тобі́ кітли́, ра́но і ве́чер нагрі́й окро́пи, та не горя́чі, тепле́нькі ті́льки, ви́лий у кори́то, замішай муко́ю, тоді́ стань на поро́зі дві́чи сви́сни, ті́льки не бій ся, то до те́бе позлїза́ють ся всякі зьві́ри, і га́дини і жа́би, та наїдя́ть ся й порозла́зять ся, куди́ які́й тре́ба. А що, з'умі́єш так зроби́ти?“ — „З'умію.“ відказа́ла дівчина.

Ото́ поторгува́лись, а у ве́чер ба́бина дочка́ затопи́ла в печи́, приста́вила окро́пи, а як закипі́ли,

мов грім загримів, тоді дівчина набрала борошна мірку і всипала туди, тай замішала не пійло, а лемішку, тай висипала у корито, сама стала на порозї й свиснула двічи. От прилізли гадюки, жаби, ящірки і всякий звір. Ото кожде до корита, ухватить та й виверне ся. І так усі чисто попеклись.

Тоді бабина дочка бачить що всї понаїдались і повивертались та й не встають, та пішла до ґаздині та й каже: „Що се у вас, панїматко, така чудна худоба, що наїлись та полягали й не встають.“ — „Як не встають?“ крикнула жінка з переляку та стрімголов на двір. Побачила, що не живі, ухватилась за голову та в крик: „Ох Боже мій! Що ти наробила? Ти їх попекла!“ От лаяла й плакала, та нїчого не помогло. Потім поскладала печеню й замкнула. А як кінчив ся бабиній дочцї рік, то она дала коня шолудивого, віз поломаний, поставила скриню з гадюками печеними і випровадила у лїс.

От поїхала бабина дочка до дому, не знає, що матери везе, радїючи, що буде те, що й у дїдової дочки.

Ото доїзджає до тої кернички і дуже їй схотїло ся пити. Она туди стрімголов кинулась, а керничка закрила ся тай каже: „Е, дївонько, голубонько, не хотїла в пригоді стати, мене обчистити, то не будеш і води пити.“ Заплакала дївчина тай поїхала далї.

Ото доїзджає до яблінки, а на нїй повно яблук, та такі гарні, срібні та золоті. От она каже собі: „Піду, хоч яблучок стрясу, матери гостинця повезу.“ Та тілько підішла, а яблучка скік у гору на самий вершочок, а яблінка каже: „Е, дївонько голубонько,

не хотíла менé прибрáти, не будéш з мéне яблучок зривáти. Заплáкала бáбина дочкá й поíхала дáльше.

Колú дúвить ся аж біжúть собáка й несé на шúї нáмисто хорóше. Кúнулась дíвчина за тóю собáкою, щоб відняти нáмисто, а собáка кáже: „Е, дíвонько голýбонько, не хотíла менí в пригóдї стáти, не будéш від мéне і нáмиста брáти!“ таї побíгла собí. А бáбина дочкá заплáкала й поíхала домíв.

Отó приїхала у двір до бáтька таї кричúть: „Ідíдь, тáту, берíть добро!“ Дїд і бáба вúбігли з хáти, дúвлять ся, аж дочкá приїхала. Дýже обóє зрадíли, ухватúли єї в хáту, внéсли і скрúню. Як відчинúли, дúвлять ся, аж там самí жáби, гадюки. Онú в крик: „Дóчко, що се такé?“ бо й полякáлись обóє. Тодí бáбина дочкá стáла розкáзувати, що їй лучúлось, а бáба з дíдом слýхають. А як оповíла онá все те, то бáба сказáла, жáлуючи: „Мабýть твоя такá дóля, що куди не підéш, то золотí вéрби ростýть! Сиди лíпше дóма! Та добра врывéзла, а ти гадюк принéсла; ще слáва Бóгу, що хоч живá прийшлá.“

20. Послóвиці.

Абú лúха не знáти, трéба своїм плýгом та на своїй нúві орáти.

Батькíвске слóво не минé, на днї мóря дістáне.

Від дíла головá бíла.

Головá в квітках, а нóги в ріпяхáх.

Ґаздúня! сóрок грядóк, однá дúня.

Де господáр не хóдить, там нúвка не рóдить.

Ет, переливáє з пустóго в порóжне!

Журбá плýгом по сéрцю óре.

За нау́ку поцїлу́й у ру́ку!
І до́ма не лиш́й, і в хїс не бер́и.
Коли́ дити́ни не навчи́ш в пелїнка́х, не навчи́ш і в подушка́х.
Лїпше без вече́рі лага́ти та без довгі́в устава́ти.
Ма́ти рве па́зуху збира́ючи, а дїти відбира́ючи.
На Бо́га склада́й ся, ро́зуму трима́й ся!
Очи пра́ву ка́жуть.
Полюби́ гіре́ньке, а бу́де солоде́ньке.
Рад би коси́ти, нема́ кому́ ко́су носи́ти.
Слова́ поло́ва, а пра́ця ди́во.
Тре́ба зна́ти, де що сказа́ти.
Умі́в бра́ти, умі́й і верта́ти.
Фільозо́ф! а коня́ в хаму́т не вмі́є запряга́ти.
Хто ба́тька не шану́є, той собі́ пе́кло готу́є.
Цїка́ві ско́ро ста́ріють ся.
Чужа́ соро́чка не грі́є.
Шану́й ба́тька й Бо́га, буде́ тобі́ всю́ди доро́га.
Що менї́ ни́нї, то тобі́ за́втра.
Є молоко́, буде́ і горня́тко.
Їж, та й на за́втра вріж.
Юрцьо́ дарму́є, Юрко́ голоду́є.
Як хто ро́бить, так є́му́ і ро́дить.

21. Жела́ня.

а. (ма́тери.)

Не́нечко моя́ рідне́нька!
Як поба́чу де дити́ну,
Що є́ї лиши́ла не́нька.
Що нї кому́ сироти́ну
Приоді́ти, накорми́ти,
Розчеса́ти голо́воньку,

Ли́ченько блї́де́ уми́ти,
Нї з ким зайти́ в розмо́воньку,
Нї кому́ приголуби́ти,
Уте́рти сльозу́ із о́ка,
Пора́дити, научи́ти,
Що яка́ земля́ широ́ка,
Їй нема́ доко́ла ма́ми;
Тодї́ ру́ки я підно́шу
Д Бо́гу й щи́рими слова́ми
Від не́го лиш ті́лько про́шу,
Щоб він Вам, любе́зна не́не,
Дав прожи́ти ме́жи на́ми,
Щоб потї́ху Ви із ме́не
Ма́ли пі́зними рока́ми.

б. (ба́тькови.)

Я мали́й (мала́) і ма́ло зна́ю,
Тож і ко́ротко жела́ю,
Щоб Ви, ба́течку, лїт мно́го
Ме́жи на́ми ще прожи́ли,
Не зазна́ли го́ря зло́го,
Щоб кріпи́в Бог Ва́ші си́ли
Нам на ща́стє, Вам на ра́дість,
Щоб підпо́ров в пі́зну ста́рість
Ми могли́ для Вас ся ста́ти,
Ва́шу щи́рість Вам відда́ти.

Віддíл II.

Природопи́сь.

22. Чиє́ все на сьві́тї.

Ви́йду ра́но, чи то в ве́чер
На горбо́чок, ста́ну,
Погада́ю, подума́ю
І вокру́г погля́ну.
Що-ж поба́чу? — Кра́сну зе́млю,
На нїй чу́дні тво́ри:
Быстроте́чні на́ші рі́ки,
Те́мний лїс і го́ри. —
І розгля́нувшись в приро́дї
Ду́мка насува́єсь:
О, чиє́ то все, що ба́чу,
Над чим со́нце гра́є?
О чиї́ ті бы́стрі рі́ки,
Що шумя́ть скала́ми?
А чиї́ лани́, поля́ ті
З жи́том, пшениця́ми?
О чиї́ то сте́пи, до́ли
І чиє́ то мо́ре?
А чиї́ ті леліїо́ві
Висо́кії го́ри?
Се́ла і міста́ чиї́ то?
Пе́стрії горо́ди?

Не́бо і земля́? Чиє́ то
Ді́ло, всї ті пло́ди?
А в лїса́х звір ди́кий?
І чиї́ ті пта́шки,
Га́ди, ри́ба і мале́нькі
Ті мушки́, кома́шки?
Місяче́нько чий, а зо́рі,
Со́нечко ясне́ньке?
Чолові́к чий, ста́рець си́вий
І дитя́ мале́ньке? —
Все то, все то ді́ло Бо́же!
Все то Є́го си́ла
Всемогу́ча із нїчо́го
Сло́вом сотвори́ла.

23. Кі́тка.

Кі́тка хоть ха́тня звірина́, то хи́жа. Буває́ють ко́ти бі́лі, чо́рні, рябі́. О́чи у кі́тки мов два зеле́ні о́гники сьві́тять ся в те́мній ха́тї. У день їх зїни́цї зву́жують ся, а в ночи́ більша́ють, і від то́го кі́тка до́бре ба́чить но́чию. Чу́є кі́тка тако́ж добре; як ті́лько миш де заскребе́, так она́ і насторо́жить у́ха. Вели́ку їй по́міч на охо́тї за ми́шами подаю́ть мале́нькі подушечки́ на лапка́х, ме́жи котри́ми хова́є свої́ кі́гтї, як тре́ба буває́ ни́шком підкра́стись до ми́ши, щоб она́ не чу́ла. Ще мале́нькою она́ вчить ся лови́ти ми́ши. Усяко́му приходи́ло ся ба́чити, як котеня́ ло́вить свій хвіст, а́бо перекида́є яку́ небу́дь тріску, немо́в тота́ тїка́є, а она́ єї хо́че пійма́ти. Лю́бить кі́тка ла́зити по даху́ та по дерева́х, шука́ючи яко́го воробця́ а́бо дру́гої дрібно́ї пти́цї, котра́ тако́ж нері́дко перепада́є їй на пожи́ву. Отси́м вже кі́тка

ро́бить чолові́кови вели́ку шко́ду; бо мале́нькі пта́хи зво́дять зо сьві́та си́лу гу́сениць шкодли́вих уся́кій расти́нї. Як ласти́ть ся кі́тка до чолові́ка, то ня́вкає, та кива́є хвосто́м. Живе́ она́ з 15 ро́ків а як наста́не пора́ ги́нути, то хова́є ся куди́ небу́дь, щоб нїхто́ не ба́чив і там ги́не. Котя́та ро́дять ся слїпі́ й прови́джують аж 9го дня. Стари́й кіт не ра́до ло́вить ми́ши.

24. Кіт і лис.

Раз кіт і лис пішли́ собі́ в доро́гу,
А у доро́зї, бач, бала́кає ся мно́го
Пусто́го й че́много. — „От,“ ка́же кіт,
„Лука́вий ни́нї, бра́те, сьвіт!
Куди́ нї ру́шиш ся, усе́ трево́га;
Там пси, там пугачі́, та зно́ву со́ви,
Що го́дї ви́йти й за поріг,
Аби́ тебе́ хто будь не перебі́г.
Я лиш гада́ю: От на прі́мір ми
Ще в лі́тї, не се́ред зими́
Мандру́ємо собі́ здоро́ві,
А мо́же-ж зна́ти хто, чи там з дібро́ви
На нас вже не лети́ть пів ко́пи псів?“
„Неха́й лети́ть, коби́ лиш я здоро́в!“
Сьмі́є ся лис, — „у мо́їй се голо́вці
Є ті́лько фі́ґлїв, ті́лько штук,
Що я не бо́ю ся нї пси́сків та нї ло́вцїв
Та нї стрільця́ пога́них рук.
А ти, небо́же ко́те?“ —
„Я одну́
Одні́сїньку лиш шту́чку, зна́ю.“
„Ха, ха, ха, ха!“ зарегота́в ся лис,
„Одну́ лиш шту́чку, ко́цуре — небо́же?
Що ся одна́ тобі́ помо́же?

Від ме́не, небора́че, вчись
Усі́х тих штук що ни́ми сьвіт ся ду́рить!
Але з одно́в . . . се Хи́мині лиш ку́ри!“
Але́ ще се́го лис не допові́в,
Як з лі́са вибіга́є ла́я псів,
Кіт дра́ла за́раз дав на ду́ба,
А з ли́са вже й здойма́ють шу́бу, —
Не шту́ка, хло́пче, сто штук зна́ти,
А шту́ка є, з одно́ї користа́ти.

25. Коро́ва і віл.

Рев у́ть коро́ви, аж луна́ йде по селу́ й відклика́єсь їх го́лос у дібро́ві. Се коро́ви й руді́, і сі́рі, і чо́рні, і рябі́ повертаю́ть із па́ші до до́му. Весе́ло іду́ть вони́, ні́би ра́ді, що полу́денна спе́ка зміни́лась вечі́рнім холодко́м. Оно́ і не ди́вно; бо вже до них не прися́кає ся о́вад і и́ньша комашня́; не тре́ба відма́хуватись до́вгим та гнучки́м хвосто́м з ки́тицею на кінці́, не тре́ба трясти́ голово́ю і поводи́ти у́хами, що мов сховали́сь за рога́ми. Яко́сь ласка́во глядя́ть їх вели́кі, кру́глі та чо́рні як ву́голь о́чи. Іде́ собі́ худо́ба, румиґа́є та и́нодї ля́скає ра́тицями. Кли́чуть господи́нї свої́ коро́ви. Ско́ком вбіга́ють коро́ви на сей клик і зви́кло му́кають, просячи́ вече́ри; сі́на, соло́ми, трави́ а́бо пі́йла. Та й як же їх не нагодува́ти, коли́ они́ за се щи́ро платя́ть молоко́м, з котро́го є смета́на, сир, і ма́сло. Молоко́ лі́том селяни́нови пе́рша припра́ва до їди́; бо мя́са рі́дко буває на селї. Не ду́рно-ж ка́жуть: „Тру́дно лі́том без коро́ви, як зимо́ю без кожу́ха,“ а́бо у Петрі́вку, доючи́ коро́ви, прика́зують, щоб коро́ва стоя́ла та бага́то молока́ дава́ла.

У вели́кій приго́ді стає́ коро́ва хлїборо́бови, коли́ тре́ба гноїти зе́млю, щоб земля́ була́ більш родю́чою. А на Поді́лю, як де, коро́ви на́віть у ярмі́ хо́дять, мов воли́. Від то́го-ж то й ка́жуть про бідола́шну люди́ну: „Нещасна, мов поді́льска коро́ва!“ І спра́вдї, що вже за молоко́, з то́ї коро́ви, що му́сить усе́ роби́ти як віл. Ги́не єї си́ла в тяжкі́й пра́цї і молока́ меньша́є. Як коро́ва поста́ріє ся і переста́не дава́ти молока́, то єї рі́жуть. Мя́со їдя́ть, з ше́рсти ро́блять повсть, а з шкі́ри чо́боти, реми́нє і таке́ и́ньше.

На́віть кістки́, ро́ги і ра́тицї не пропада́ють. Кістки́ іду́ть до цукова́рнї, а з ро́гів, ра́тиць та о́брізків шкір вива́рюють кару́к; з ро́гів ро́блять ще й гребінцї́ і пу́говицї.

За́гадка: Котрі́ **ро́ви** даю́ть молока́!

26. Мовчи́, язи́чку, бу́деш їсти ка́шку!

В ста́йнї два воли́ стоя́ли
І з собо́ю розмовля́ли.
Оди́н ка́же: „Рі́дний бра́те,
Побрати́ме мій рога́тий,
Се́го ро́ку ми зазна́єм,
Що то го́лод, повмира́єм:
Їсти гей даю́ть нам ма́ло,
Щоб до плу́га ца́ші ста́ло! —
— Не жури́ ся, ми́лий бра́те,
Побрати́ме мій рога́тий,
Не заги́нем, не зазна́єм
Го́лоду, соло́ми ма́єм
До́брої; бо молоти́ли
Ду́же мла́во і лиши́ли

Зе́рна мно́го, то нас зба́вить
Та від сме́рти лука́вої.“ —
Вчув ґазда́, отсю́ розмо́ву
І сказа́в, щоби́ на но́во
Ту соло́му молоти́ли
І зеренця́ не лиши́ли,
Так ся й ста́ло. А рога́тим,
Соло́му пусту́ кида́ють. —
Су́мно бі́дні румиґа́ють.

27. Ла́стівка.

Павлуньо́ спостері́г був на ха́тї під стрі́хою гнїздо́чко, а́ле оно́ було́ пусте́, тай мі́сцями попсо́ване. Він хоті́в уже́ єго́ розібра́ти й ски́нути, а́ле оте́ць заборони́в єму́; „Най, то гнїздо́ ластіво́к, з весно́ю пове́рнуть ті ми́лі пта́шки наза́д до не́го.“

Павлуньо́ ча́сто споглида́в від тепе́р на се гнїздо́, дожида́ючи ми́лих го́стий. І спра́вдї одно́ї дни́ни прилети́ли дві ла́стівочки, усі́ли на тім гнїздо́чку, щось із собо́ю щебета́ли, ні́би нара́джувались і десь відлети́ли. По хви́лї верну́ли з шма́точками мягко́го боло́та на ніжка́х. Тим боло́том ви́лїпили гнїздо́ з ве́рха із середи́ни, понаноси́ли до не́го воло́ся, ше́рсти і пі́ря, та ви́стелили ни́ми свою́ хати́ночку мягу́нько, вигідне́нько.

Тепе́р зне́сла сами́чка 6 біле́ньких як снїг яєчо́к і сидї́ла на них неру́шившись зо дві недї́лї. За той час са́мчик лїта́в весь день за вся́кими кома́хами по всїм усю́дам, лови́в їх пи́льно і ква́пно, та годува́в ни́ми сами́чку й себе́. В кінцї́ ви́клювались ластівя́та й ста́ли за́раз пища́ти за їдо́ю, розтворя́ючи широ́ко свої́ пи́сочки. Ба́тько й ма́ти носи́ли й носи́ли шкідні

кома́хи неперестáнно від рáнного рáнку до вéчера й не могли́ наситúти ни́ми зáжерливих дїто́к. „Прáвду казáли пан учúтель,“ — погадáв собí Павлуньо́, приглядáючись всéму, — „що ластівкú вéльми кóристні чоловíкови; бо ни́щать бéзлїч шкідни́х та влáзливих мух, мóлїв тай и́ньших комáх а нáвіть і хрущíв і т. п.“

По дáльших 2 недїлях стáли лїтáти вже й молодí; áле рóдичі ще й тодí годýють їх яки́йсь час; бо ловúти лїтáючі комáхи, се річ не лéгка, трéба за ни́ми в погíдні днї лїтáти висóко—висóко, а пíдчас непогóди попри самý зéмлю, за комарáми сáме понад водóю, за óвадами-ж попри стíни хат, ба й у стайнí. До такóї прáцї дав Бог сїй пташúнї корóткий áле широ́кий дзю́бочок, дóвгі вузéнькі крúлця, вилковáтий хвóстик, а тíлько коротéнькі й слабéнькі ніжкú.

Нерáз подивля́в Певлуньо́ хорóшу пóстать сéї пташúни, єї пíрячко, що звéрху чóрне як вýголь а блискýче як сталь, а на черевцí, грудця́х і шúйцї білéньке як снїг.

Наспíла óсїнь. Павлуньо́ побáчив одного́ дня цїлý хмáру ластівóк, як сидíли на крíвлї дóму. „Тáтку!“ крúкнув хлóпець, „дивíть, кíлько там ластівóк!“

„Збирáють ся небóжата в далéку дорóгу,“ відповíв отéць.

„А то куди́?“ спитáв цїкáвий хлопчúна. „Далéко, далéко на полýдне в замóрскі країни, де немá такóї лíтотї зимú як у нас, де томý й óвади, єдúна їдá ластівóк, не гúнуть від стýдени. Туди́ то відлїтáють ластівочкú, а вéрнуть до нас знов аж із весно́ю. Непросьвічéні лю́ди, що сéго не знáють а бáчать на весні ластівкú коло водú, бо там тодí нáйбільше óвадів, кáжуть що ластівкú в водí зимýють.“

Ле́дво ба́тько допові́в се сло́во, як цїла́ грома́да ластів о́к підня́лась у во́здух. До́вго диви́в ся Павлуньо́ за ни́ми, гада́ючи — дума́ючи, чи пове́рне на́рік єго́ па́ра ластівоч о́к, чи не вто́не знеможе́на ле́том у глибо́кому мо́рі. Поверну́вши до ха́ти, слу́хав пи́льно, що вповіда́в ба́тько о забобо́нних ві́рованях, котри́ми стра́шать нерозу́мних дїти́й, що хто ла́стівку вбє, то́му ма́ти вмре, а кому́ впа́де гній ла́стівячий у о́ко, той осліпне і т. и.

28. Хто се!

(За́гадка.)

Лиха́ зима́ схова́є ся,
А со́нечко прогля́не,
Сніжо́к води́ злака́є ся,
Тихе́нько та́нуть ста́не;
Із да́леку бистре́сенько
Вона́ до нас прибу́де,
Кому́, кому́ любе́сенько,
А дїтем бі́льше бу́де.

29. О́лень і серна́.

З на́шої дичини́ о́лень на́йбільший; бо завви́шки до́брого коня́. Голова́ єго́ подо́вгувата, в горі́ широ́ка, д пи́скови все ву́зша. У са́мця на голові́ вели́кі росоха́ті ро́ги. Вже шестимі́сячний о́лень ма́є ріжки́. Що ро́ку скида́є він старі́ ро́ги, та в пі́втретя мі́сяця вироста́ють єму́ нові́, на котри́х із ко́ждим ро́ком прибува́є одна́ росо́ха бі́льше. У́ха і о́чи о́леневі вели́кі. Ши́я, тулу́б і но́ги до́вгі й не гру́бі, а хво́стик коротє́нький. На ко́ждій нозі́ у о́леня по дві ра́тиці. Ті́ло вкри́те бу́рим воло́сем, що буває в лі́тї коро́тше й бі́льше руде́, а в зимі до́вше

й сива́ве. Олень пробува́є в на́ших лїса́х, пересипля́є день у свої́м лего́виску, а но́чио вихо́дить на побли́зкі поля́ і сїножа́ти, щоби́ па́сти ся. Зимо́ю году́є ся о́лень сі́ном, мо́хом а й коро́ю молоди́х дере́в. Тим справля́є госпо́дарям нема́ло шко́ди. За те й стріля́ють єго́, вжива́ючи смачне́ мя́со на їду́, шкі́ру на рукави́цї, а ро́ги на колодки́ до ножі́в.

О́лень живе́ чередо́ми, котрі́ во́дить і стереже́ на́йстарша сами́ця, ля́ня. О́ленї сми́рні, ла́гідні сотворі́ня; а́ле й боро́нять ся рога́ми й нога́ми су́проти чолові́ка, пса, во́вка і ин. ворогі́в. Нера́з бо́рють ся й самі́ о́ленї з собо́ю завзя́то, раня́ть і вбива́ють ся взаї́мно, а́бо замо́тують ся рога́ми так, що не могучи́ розчіпи́тись, ги́нуть оба́ з го́лоду.

Ду́же схо́жа з о́ленем, ті́льки ме́ньша від не́го, єго́ ро́дичка серна́. Ро́ги сернюка́ ме́ньші й ма́ють все́го 3—4 росо́хи. Він міня́є їх що ро́ку. Во́лос серни́ бі́льше те́мно-руди́й, на че́реві ясні́йший. Да́лї живу́ть се́рни ме́ньшими грома́дками, іду́ть на па́шу днем а но́чию спочива́ють. Молоді́ серня́та ле́гко осво́юють ся. У всїм и́ньшім не різня́ть ся се́рни від о́ленів.

30. О́лень.

О́лень підійшо́в до рі́чки напи́тись, поба́чив себе́ у воді́ і почав ради́ти на свої́ ро́ги, що они́ вели́кі і розло́гі, а на но́ги подиви́всь, тай ка́же: „Ті́льки но́ги мої́ пога́ні!“ Як ось ві́дки не надбі́г соба́ка й ки́нув ся на о́леня. О́лень ну втїка́ти. Коли́ тут запу́тав ся рога́ми за гі́ля і стріле́ць уби́в єго́. Як вже прийшло́ ся ги́нути о́леневи, він і ка́же: „Ось дурни́й я! Про ко́го ми́слив, що пога́ні, ті спаса́ли мене́, на кого́-ж, дивлячи́сь, ради́в, від тих заги́нув.“

31. Па́ра і що з не́ї буває.

„Що там у горшку́?“ пита́в школя́р Васи́ль у своє́ї сестри́ Васи́льки.

„Що-ж таке́? Окрі́п.“

„Окрі́п? Та що там кипи́ть — віск, чи де́готь, чи са́ло?“

„Яке́ са́ло? — Вода́ кипи́ть.“

„Ну а над горшко́м що оно́ таке́, мо́в-би дим?“

„Над горшко́м па́ра.“

„Ну до́бре, в горшку́ вода́, а над ним па́ра. — А зна́єш ти, що буває з па́ри?“

„Ні, не зна́ю, що-ж, таке́?“

„З не́ї й хма́ри ро́блять ся.“

„Які́ се хма́ри?“

„А ті, що на не́бі ба́чим, що з них дощ іде́.“

„Хто-ж їх ро́бить?“

„Ко́ждий чолові́к ро́бить. Ти сама́ ро́биш.“

„Та як же я роби́ти му, коли́ я не вмію?“

„Ні, вмі́єш; ті́лько не зна́єш, що вмі́єш. Ти-ж умі́єш окрі́п гріти?“

„Умію.“

„Ну, а з окро́пу па́ра йде́, чи ні?“

„Іде́.“

„А куди́-ж она́ дівається?“

„Не зна́ю.“

„Як не зна́єш? Ти-ж сама́ каза́ла, що па́ра лети́ть у гору́. Она́ вилі́та́є в две́рі, у ві́кна, а ви́летівши з ха́ти, лети́ть ще ви́сше в не́бо. Коли́-ж она́ підійме́ ся в гору́, там она́ й ста́не. А коли́ до се́ї па́ри долети́ть ще па́ра з и́ньших хат, з усе́го мо́крого, вохко́го, з люди́й і звірів, з те́бе само́ї, та збере́ ся она́ до ку́пи, от з не́ї й бу́де мале́нька хма́ра.“

„Се вже ти непра́вду ка́жеш. Яка́ з ме́не па́ра?“

„А хиба́-ж ні? Від ко́ждого сотворі́ня йде па́ра. Хиба́ ти не ба́чила, що з коня́ йде па́ра?“

„Та се-ж тоді́, коли́ він зігрі́в ся, спітні́в.“

„Ну, тоді́ па́ру до́бре ви́дко; бо є́ї бага́то й она́ густа́, а як кінь сухи́й, тоді́ пара з не́го не густа́, є́ї не бага́то, от тоді́ й не ви́дко. Те-ж саме́ і в чолові́ка. Коли́ він ви́йде з ла́зні, мо́жна ба́чити, що з не́го йде па́ра, а як чолові́к сухи́й, то й тоді́ па́ра йде, ті́лько що є́ї не ви́дно.“

„Значи́ть, па́ра і з чолові́ка і з ко́ждого сотворі́ня ро́бить ся.“

„А так. Коли́ ти соро́чку су́шиш, куди́ з не́ї дїва́є ся вода́, що в нїй є від праня́? А́бо з рі́чки на́шої куди́ в лі́тї дїва́є ся вода́ так, що й воробцеви по кісточки́ перейти́? Она́ вихо́дить па́рою, а ся па́ра лети́ть у не́бо. Коли́ ти ка́жеш: соро́чка а́бо рі́чка ви́сохла, то се все одна́ково сказа́ти: вода́ з соро́чки, вода́ з рі́чки ви́парилась. А па́ра то нїчо́ и́ньшого, як дрібне́нькі капельки́ води́, в котри́х в середи́нї є во́здух. Се са́ме так як ті миляні́ банькй а́бо булькй, що то ни́ми дїти гра́ють ся. Коли́ па́ри не бага́то і она́ рідка́, тоді́ є́ї не ви́дно, а як тих водяни́х бульочо́к бага́то і гу́сто, тоді́ па́ра ро́бить ся тума́ном а́бо мра́кою.“

„Та хиба́-ж і тума́н із па́ри?“

„А з чо́го-ж? Як со́нце пригрі́є, па́ра й підійма́є ся з рі́чки, із земл і. Коли́-ж во́здух над земле́ю холодни́й, тоді́ сї водяні́ пузирки́ стаю́ть тро́хи за тяжкі́, щоб піднятись ви́сше, а понад земле́ю сте́лять ся мра́кою. А як пригрі́є знов со́нечко, тоді́ сї банькй водяні́ лекша́ють, підійма́ють ся в гору́, а там они́ вже й є хма́рою.“

„Так хма́ри з тума́ну ро́блять ся?“

„А так. Хма́ра то са́мо, що тума́н у горі́ на не́бі, а тума́н все одно́, що хма́ра на землі́. У хма́рі так са́мо, як і в тума́нї, во́хко та мо́кро. Та й спра́вдї, були́ такі́ лю́ди, що сходи́ли висо́кі го́ри, от они́ й розка́зують, що як у доли́нї під горо́ю ви́дно гору́ спови́ту в густі́й хма́рі, то там на горі́ та хма́ра здає́ ся ті́лько тума́ном.“

„Го́споди, Бо́же! та як же тебе́ не слу́хати бра́тчику! озва́лась Васи́лька.

„Ти кра́сше подиви́сь, ски́лько ти хма́ри наробила́!“ відказа́в Васи́ль.

Дї́вчина відсу́нула окрі́п на бік, та знов до бра́та: „А чому́ се па́ра підійма́є ся в гору́, чого́ хма́ра не па́дає до до́лу, а ви́сить у горі́?“

„Тому́, що па́ра ле́кша від во́здуху. А ось желї́зо то́не в водї́, а тріска зве́рху пла́ває. А чому́? Тому́, що желї́зо тя́жше від води́, а тріска ле́кша. Отта́к же й хма́ри пла́вають у во́здусї.“

32. Ві́дки бере́ ся дощ?

„Куди́-ж хма́ри дїва́ють ся, що не па́дають з не́ба?“ пита́ла и́ньшим ра́зом цїка́ва Васи́лька бра́та.

„Иноді́ они́ летя́ть у чужу́ краї́ну, куди́ ві́тер занесе́. А то буває, що они́ й дощем на зе́млю па́дають.“

„Хиба́-ж дощ із хмар? Ти-ж каза́в, що хма́ра те саме́, що па́ра, а дощ вода́! Як же се так?“

„Нема́ тут нїчо́го дивно́го. Па́ра ча́сто стає́ водо́ю. Накри́й окрі́п у горшку́ по́кришкою, то й поба́чиш, що на нїй зберу́ть ся водяні́ кра́плї. Ві́дки-ж они́ взя́ли ся? Та па́ра, що підняла́сь із окро́пу, сі́ла на по́кришку, охоло́нула і зроби́лась наза́д водо́ю. Так са́ме й хма́ри; по́ки хма́ра те́пла.

она́ пла́вае в горі́, бо ле́кша від во́здуху; а як ті́лько на не́бі похолодні́йша́є, тоді́ з па́ри ро́блять ся водяні́ кра́плї. Хма́ра стає́ холодні́йшою від то́го, що туди́ геть дале́ко в гору́ во́здух холодні́йший, ніж ни́зше, бли́зше рі́вної землі́. Є н. пр. такі́ сто́рони, що там ніко́ли зими́ не буває́, цїли́й рік тепло́, а на висо́ких го́рах і в тих сто́ронах сні́г з покон ві́ку лежи́ть. От, як ду́же висо́ко підійме́ ся хма́ра, то й она́ охоло́не від холо́дного во́здуху, а то и́нодї й холо́дний вітре́ць повіє́, а від хо́лоду па́ра переро́блює ся наза́д на кра́плї. Кра́плї сї буду́ть тя́жші від во́здуху, тоді́ они́ й па́дають дощем.“

„Так дощ така́-ж вода́, як і в горшку́?“ пита́ла дї́вчина да́лї.

„Не ті́лько така́, а та-ж сама́. З горшка́ та з рі́чки вода́ пару́є, і па́ра підійма́є ся в гору́. З па́ри ро́бить ся тума́н та хма́ра. Хма́ра оберну́ла ся в дощ. Дощ іде́ в рі́чку, а з рі́чки, ти бере́ш во́ду в твій горщо́к. Як ба́чиш, твоя́ вода́, що ви́йшла па́рою з горшка́, до те́бе знов верну́ла ся.“

„Чи спра́вдї ся вода́, що в горшку́, була́ на не́бі?“

„Пра́вда, що була́, та й не раз, а мо́же разі́в сто, коли́ не бі́льше.“

„Не́нько рі́дна! Як оно́ ди́вно на сьві́тї Бо́жім, що і в ка́зцї не сказа́ти! Здає́ ся нїко́ли й на ду́мку не спа́де, де ся моя́ вода́ бува́ла у яки́х краї́нах, і де ще она́ бува́ти ме. Здає́ ся, так би й сама́ за не́ю полеті́ла.“

33. Роса́, ине́й, сні́г і град.

„Ну, а се зна́єш, що з па́ри ро́бить ся роса́, ине́й, сні́г і град?“ пита́в Васи́ль на дру́гий день своє́ї сестри́.

„Хиба́ й они́ з па́ри?“ дивува́лась Васи́лька.

„А так! Буває так, що па́ра, як ви́йде з земл͡ї́ та з води́, не підійма́є ся в гору́, а за́раз охоло́не і сїда́є кра́плями на трав͡ї́ а́бо не ду́же висо́ко на дерева́х. Отсе́ й р о с а́. Як ба́чиш, роса́ то само́, що й тума́н а́бо хма́ра, та ті́лько ся па́ра не підійма́є ся в гору́, а холо́не в ни́зу. — Роси́ буде́ бі́льше і она́ ряснї́йша, коли́ в день буває ду́же вели́ка спе́ка, а ніч я́сна та холо́дна; бо в жарки́й день води́ бі́льше випаро́вує, а в я́сну те холо́дну ніч трава́ і вся́ка росли́на шви́дше охоло́джує ся, — тод͡ї́ па́ра не йде в гору́, а сїда́є ни́зько на холо́дній трав͡ї́. — Коли́-ж ніч те́пла та хма́рна, тод͡ї́ роси́ бага́то не буває; бо те́пла па́ра не холо́не в ни́зу, а підніма́є ся в гору́ і збира́є ся хма́рами.

Там де не ма́є лї́сів, лук і росли́ни, от хоч-би на піску́, там нїко́ли не буває роси́; бо в таки́х місця́х земля́ без хо́лоду ду́же нагріва́є ся со́нцем, так що за ніч она́ не охоло́не нара́з, а охоло́джує ся по тро́хи, і тод͡ї́ па́ра, бо ду́же рідка́ і лего́нька, підійма́є ся в гору́.

Зимо́ю так са́мо вихо́дить па́ра і замерза́є на земл͡ї́ а́бо на трав͡ї́. Отсе́ бу́де і з м о р о з о к, котри́й не що и́ньше, як заме́рзла роса́. — Коли́-ж па́ра підійме́ ся зимо́ю тро́хи ви́сше від з е м л͡ї́ і там, замерза́ючи, осїда́є на деревах; отсе́ ине́й а́бо заме́рзлий тума́н. От із се́го то буває, що у чолові́ка зимо́ю ву́са і борода́ обмерза́ють ине́єм; бо чолові́к ди́хає і видиха́є з се́бе па́ру а она́ й замерза́є, осїда́ючи на бород͡ї́. Від се́го-ж і вікна зимо́ю намерза́ють у ха́тї; бо па́ра, що вихо́дить з води́, у ха́тї, а́бо що видиха́ють лю́ди, сїда́є на холо́дні шибки́ і там замерза́є.“

„А лю́ди ка́жуть, що се моро́з у ха́ту лі́зе,“ — заки́нула Васи́лька.

„Чима́ло чого́ лю́ди ка́жуть, не зна́ючи? Як би се було́ від то́го, що моро́з, сту́дінь у ха́ту лі́зе, як лю́ди ка́жуть, тоді́-б вікно́ намерза́ло більш коло щілини́, а то оно́ намерза́є на́йдужше по середи́ні; бо ві́тер ду́є в щілини́ віко́н коло ра́мки і задува́є па́ру на середи́ну ши́бки, де па́ра й замерза́є.“

„Чого́-ж се так, що ві́кна намерза́ють яки́мись мережка́ми, часо́м мо́в-би квітки́ які́?“

„А се буває від то́го, що в ха́ті лю́ди хо́дять, две́рі відчиня́ють і зачиня́ють, а то і в щілини́ віко́н ду́є ві́тер, а че́рез се в ха́ті во́здух коло віко́н не стої́ть ти́хо, а вору́шить ся то в той, то в дру́гий бік, і сей ві́тер розно́сить па́ру по вікні́. І́нодї буває, що ві́тер зра́зу ду́же поду́є в щілину́ і понесе́ па́ру в оди́н бік, тоді́ па́ра намерза́є на вікні́ сму́гою і не бу́де вже ні́якої мере́жки.“

„Ну, а сні́г від чо́го буває?“ пита́ла ді́вчина да́лї.

„Та й сні́г же буває від па́ри, як і дощ. Па́ра замерза́є в горі́ і па́дає ві́дти не дощем а сні́гом. На́йбільше се буває тоді́, коли́ з те́плого кра́ю до нас пові́є те́плий ві́тер; він зано́сить із собо́ю па́ру, котра́ охоло́джує ся, замерза́є і па́дає сні́гом. Тому́ то перед сні́гом а́бо як піде́ сні́г, у нас ро́бить ся тепліше. — Зрозуміла́сь, чи ні?“

„Де-ж не зрозуміла! Я вже так собі́ дума́ю, що й г р а д буває не з чо́го, як із па́ри, та ті́лько чу́дно, що він буває лі́том.“

„Нема́ тут, ді́вчино, нїчо́го дивно́го. Тре́ба тобі́ зна́ти, що в горі́ во́здух не скрізь одна́ковий; на висо́кій, висо́кости во́здух ду́же холо́дний, а то буває, що й не ду́же висо́ко, поду́є холо́дний ві́тер поло́сою,

а че́рез се ці́ла́ верства́ во́здуху зро́бить ся холо́дною. От, як па́ра підійме́ ся в гору́, де так холо́дний во́здух, она́ там охоло́не і зро́бить ся сні́гом. Па́даючи на зе́млю, сні́г сей від те́плого во́здуху злипа́є ся до ку́пи і лети́ть да́лї; коли́-ж сей сні́г а́бо хоч і дощ, проліта́є да́лї холо́дною верство́ю во́здуху, та ще й підча́с, коли́ бли́скає й греми́ть, тоді́ він ро́бить ся гра́дом."

34. Пес.

З ме́жи всїх зьві́рів на́йвірнїйший чолові́кови пес. Він живе́ з чолові́ком усю́ди, і в те́плих краях, і в холодни́х, стереже́ его́ осе́лю й худо́бу, запомога́є на польо́ваню, а и́ногї й сам ги́не, ратую́чи госпо́даря. Соба́чий кожу́х ужива́ють на те́плі чо́боти і ко́міри, а шкі́ру на рукави́цї. Соба́ка весе́ла, до́бра, слухня́на, а розу́мна така́, що мабу́ть і нема́ дру́гого розумні́йшого від не́ї зьві́ра. Соба́чих поро́д ду́же бага́то; они́ різня́ть ся між собо́ю мо́рдою, у́хами, ше́рстию і зро́стом. У всїх у них ве́рхня гу́ба покрива́є ни́жню, язи́к до́вгий, широ́кий, ніс вохки́й і холодни́й і ві́трить ним пес так, як нї оди́н зьвір. Зубі́в у соба́ки 42, всї они́ ду́же о́стрі, бо се єї ті́лько одна́ оборо́на. За́дні но́ги з пятьма́ па́льцями, до́вші нїж пере́дні, на котри́х по чоти́ри па́льцї, а на па́льцях криві́ кі́гтї, на котрі́ она й ступа́є. Їсть соба́ка і молоко́ і хлїб, а́ле на́йбільше лю́бить мя́со. Щеня́та аж на деся́тий а́бо на дванадцятий день почина́ють ви́дїти і до́вго ще ссуть сво́ю ма́тїр. Лі́том, як стоїть вели́ка спе́ка, соба́ки ча́сто казя́ть ся. Скаже́ну соба́ку ле́гко спізна́ти: о́чи у не́ї мутні́, хвіст загне́ний під сами́й живі́т, з ро́та тече́ піна́, а га́вкає хри́пло. Таку́ соба́ку тре́ба за́раз убива́ти; бо як она́ уку́сить хоч-би й чолові́ка, то й чолові́к скази́ть ся.

35. Соба́ка та кінь.

Був на селї́ Квася́н, соба́ка
Кудла́тий та товсти́й,
Хвіст здорове́нний, як лома́ка,
І сам таки́й страшни́й.
Раз лежачи́ ля́ни́во на трави́цї
У холодо́чку під кущем,
Він розбала́кав ся з коне́м
Про те, про се, про вся́кії дурни́цї,
А да́лї річ на те зверну́в,
Що він у господа́рстві си́ла
Не те, що кінь або́ коби́ла,
Уся́к се, мо́же, чув.
„Що-ж, ко́ню, ти?“ Попи́хач голова́тий!
Вели́ка річ тим во́зом торохтї́ти,
Вели́ке ді́ло бо́рону тяга́ти,
Або́ снопи́ вози́ти!
„Он я: і че́реду у по́лі догляжу́,
Весь двір, коша́ру стережу́,
До то́ку побіжу́,
Цїлі́ську ніч не спочива́ю!
На річ таку́ соба́цї кінь сказа́в:
„Се мо́же й пра́вда, хто вас зна́є;
На сьві́тї всяк буває.
А я-б тебе́ про о́тщо поспита́в:
Коли́-б я не хоті́в у по́лї працюва́ти.
Коли́-б я хлі́ба не вози́в,
То що-б стері́г тоді́ кудла́тий
І що-б він їв?“

36. Їжа́к.

Було́ то в цьві́тну неді́лю. Пі́сля хоро́шого дня зближа́ло ся со́нечко до за́ходу. Я сидів на пні́ під лїско́м недале́ко села́ й придивля́в ся заба́ві сїльски́х школя́риків. Одні́ з них побі́гли в лїсо́к, щоби́ назбира́ти весня́них квіточо́к. Нара́з вибіга́є оди́н із ха́щі з ве́реском.

„Що тобі́ Васи́лю?“ пита́ю єго́.

„Па́не лю́бий,“ кричи́ть Васи́ль, „там під корче́м щось нечи́стого руша́є ся, цїла́ ку́па тогі́дного ли́стя підійма́є ся.“

Всї хло́пцї збі́гли ся й жда́ли, що з то́го буде́. „А покажи́ но, Васи́лю, де тобі́ та невида́льщина показа́ла ся!“

Наля́каний хлопчи́на хотя́ не́хотя завів нас у ха́щу й показа́в на ку́пу ли́стя під густи́м гі́лєм.

„Постійте, ді́ти, тихо́нько а поба́чите за хви́льку, як то Васи́ль сам із се́бе сьмія́ти ся бу́де, що пу́сто налякав ся.“

Ста́ло ти́хо мо́в-би в це́ркві. За часо́к почала́ ку́пина ли́стя піднима́ти ся, а спомі́ж ли́стя вила́зить пово́ли й осторо́жно невели́чкий, кру́глий, у те́рнє у́браний чуда́к. Огля́нувшись і обню́хавши все доко́ла се́бе, почав пря́мо до ме́не тропоті́ти. Приблизи́вшись, поба́чив мене́, налякав ся й став на хвили́ночку, а да́лї оберну́вшись попрямцював до хло́пцїв. Ті в крик, а наш дива́к сейча́с звив ся в клубо́к і не ру́шив ся.

„Ну,“ пита́ю, „хто з вас зна́є се́го, як Васи́ль ка́же, нечи́стого?“

„Я зна́ю,“ відозва́в ся школя́р Ю́рий, „се їжа́к; пан учи́тель пока́зували нам тако́го само́го у се́бе в саду́.“

„Так, дїти, се їжа́к, щи́рий прия́тель на́ших сади́в, лїси́в і огоро́дів, простоду́шний бідола́ха, що пра́вим і для нас хосе́нним спо́собом прожива́є на сьвїтї Бо́жім, та здає ся, порозуміти не мо́же, чому́ лю́ди єго́ просл'ідують і вбива́ють.“

Дїти диви́лись пи́льно на їжака́. Неба́вом став він ру́хати ся, а да́лї ви́казав свій зао́стрений пи́сочок, похо́жий на ри́льце чо́рного порося́тки, та погляда́в миле́нько сво́їми мали́ми чо́рними оченя́тами.

„А він чого́ в те́рнє убра́в ся?“ запита́в Іва́сь.

„Пригля́нь ся лиш ля́пше, а поба́чиш, що се не те́рнє, а колю́чий кожушо́к. Черевце́ єго́ покри́те мя́кшою ше́рстию. Колю́ча шерсть, то єго́ єди́на оборо́на від ворогі́в.“

„Або-ж у їжака́ є ворогй?“ пита́ли дїти.

„Є, дїточки! Єго́ ворогй пси, ли́си, со́ви й невче́ні лю́ди. На́йбільше-ж їжі́в ги́не від лю́тих моро́зів. В осени́ хова́є ся їжа́к перед сту́жею в своє́ гнїздо́ в земл'ї, поро́хнавих дерева́х, у ку́пах гно́ю а́бо ли́стя й спить через цїлу́ зи́му.“

„А що їсть їжа́к?“ спита́в цїка́вий Ю́рий.

„Їжа́к спить цїлий день аж смерко́м вихо́дить на ло́ви. Жи́вить ся він тарга́нами, цьвіркуна́ми, саранча́ми, медве́диками, і т. и., ми́шами, ба на́вїть га́динами.“

„Га́динами?“ скрича́ли здиво́вані дїти. „Або-ж она́ єго́ не куса́є?“

„А хоть і вку́сить, так се єму́ не шко́дить.“

Всї слу́хали мене́ так пи́льно, що не запримі́тили як їжа́к, не цїка́вий слу́хати, що о нїм гово́рять,

утік собі в лісок. Я. хоть бачив, умісне не спер єго втечи на волю. Коли-ж я докінчив свою бесїду, дїти глип, а єго вже не було. Жаль їм зробило ся за ним і один другому докоряв, чому не вважав на їжака.

37. Кури.

Зі всїх птиць кури чоловікови найпожиточнїйші. Із курий не одна користь чоловікови, є і мясо, і покладки, є й пірє, хоч не дуже цїнне. Они мають загнений роговатий клюв. Носові дїрки ледво видно. Уха закрити пірєм. На голові мають мясистий гребінь, а на шиї аж два такі наростки. Голова, шия й тулуб покрити коротким пірєм різної масти. Хвіст і крила мають довгі пера. На ногах є з переду три пальці, а з заду один, а всї они з острими кігтями. У когута є ще й остроги на ногах.

Курка несе яйця й виводить із них курята, котрі, ледво що обісхли, вже бігають і пшоном годують ся. За кілька днїв водить їх квочка понадвірю й порпає ся з ними в поросї. Коли випорпає де зеренце або червачка, зараз кличе свої дїти до паю. Коли-ж наближаєсь яструб або друга хижа птиця, то квочка скликає свої писклята тривожним голосом і присївши на землї, ховає їх під крильми.

Когути не такі лагідні як курки; вже малі когутики чубять ся, а старі бий-забий один на одного.

Кури йдуть дуже вчасно спати, але за те й устають скоро день. Когути з розсьвітом піють і будять людий до праці. Курка кудкудакає голосно, коли налякає ся чого або скоро знесе яйце. До роду курий належать ще й трюхи або индики, пави, перлинки і иньші дикі птиці.

38. Ку́рятка і му́шка.

Догля́нуло курча́ток дво́є
Раз му́шку на дворі́
І счу́бились за ню обо́є,
Она́-ж фур-фур собі́.
Поба́чила се кво́чка ма́ти
Й рекла́: „Так все бува́є,
Що де два ста́нуть сперача́тись.
Там тре́тий користа́є.“

39. Ковта́ч.

Ковта́ч зове́ ся тако́ж поковта́ч, довба́ч, жовна́, жонва́, дя́тель, дя́клик а́бо дереводзю́бка. Він во́дить ся по лїса́х, по садка́х, і мости́ть собі́ гнїзда у дупла́х. Він у нас зиму́є. Коли́ довба́ч сиди́ть на де́реві, то є́го зра́зу і не запримі́тиш, бо пі́рє на не́му зо́всїм схо́же з коро́ю, ті́лько ті́мя черво́не. Но́ги в дя́тля коро́ткі та товсті́; на ко́ждій по чоти́ри па́льці з до́вгими о́стрими па́зурами; два стремля́ть напере́д, а два наза́д, тому́ є́му́ й до́бре ла́зити по де́реві і в гору́, і в низ, і округи́; та ще й цупки́й хвіст помага́є, він ним підпира́є ся, щоб не переки́нути ся наза́д. Дзюб у довбача́ кріпки́й, до́вгий, з ра́зу товсти́й угла́стий, а з кінця́ о́стрий. Язи́к тонки́й до́вгий, та ще до то́го він ду́же дале́ко мо́же є́го висоло́плювати. Са́ме до́бре ним дя́кликови витяга́ти уся́кі кома́хи з під кори́, де они́ живу́ть і пло́дять ся. Він посту́кує дзю́бом по корі́ й коли́ чу́є, що під не́ю поро́жно, то розбива́є ї́ мов долото́м, свої́м кріпки́м дзю́бом, устро́млює туди́ язи́к, що за́вше в липкі́й сли́нї, і витяга́є ві́дти хрущі́, гу́сениці і

черваки́, а се все вороги́ лю́дям; бо они́ обто́чують, нї́вечать де́рево, а оно́ лю́дям на вся́чину потрі́бне. От і вихо́дить, що ковта́ч ко́ристна пти́ця.

40. Лис.

Хто не ба́чив ще живо́го а́бо вби́того ли́са, най зна́є, що він ду́же поді́бний до сво́го ро́дича, пса сере́дного ро́сту, гнучко́ї по́стати з до́вгою, зао́стреною ку́шкою і до́вгим пелеха́тим хвосто́м. Бу́йний мягки́й во́лос руди́й, на гру́дях і на че́реві бі́лий, кі́нцї ух і ніг чо́рні; у зимі́ во́лос яснї́є, а на лї́то темнїша́є.

Лис живе́ в пе́черах ви́копаних борсука́ми й и́ньшими зьві́рами, а й у дупла́х стари́х дере́в. Нера́з і само́го госпо́даря ви́жене з ха́ти, ско́ро не хо́че єго́ прийми́ти до се́бе. В про́чім кри́єсь він у траві́, гуща́винах та и́ньших за́кутках; рі́дко-ж коли́ випо́рпує собі́ сам я́му.

З ве́чера, погі́дною поро́ю вихо́дить лис хильце́м тихце́м, осторо́жно, ува́жно й хи́тро на до́бич. Молоді́ се́рни, за́яцї, крі́лики, пта́шки і ми́ши, а в ну́ждї на́віть хрущі́ ло́вить він рі́зними, прері́зними хи́трощами. І в воді́ полю́є отсе́й ло́вець, бродячи́ та пла́ваючи, й не ті́лько дурни́й рак а́ле й смачни́й пструг та зру́чно пла́ваюча пти́ця попада́єсь єму́ в зу́би. Особли́во сьмі́шно ло́вить він воро́ни. Просте́ршись, лис лежи́ть мо́в-би неживи́й. Ла́сі на ли́сяче сте́рво воро́ни, злїта́ють ся че́регами навко́ло не́го, зближа́ючись все бі́льше й бі́льше; він же й не ворухне́сь, до́ки яка́ зана́дто сьмі́ла не приско́чить за бли́зько, тодї́ й цу́пне притає́ний хитру́н єї́ за ла́пу чи крило́ й споживе́, сьміючи́сь із глу́пої воро́ни. Лис їсть і садови́ну.

Ли́ся осторо́жність виявля́єсь особли́во, коли́ натра́пить на наставле́ний капка́н. Сто раз остановля́єсь він, наду́муючись і розгляда́ючись по всїм усю́дам, до́ки ріши́ть ся вкуси́ти наставле́ний жир, а ду́же ча́сто, запримі́тивши щось підозрі́ного, втїка́є чим ско́рше. Одна́к лис і безсти́дно відва́жний, коли́ чу́єсь безпе́чним. Попа́вши непостере́жений між гу́си, качки́ а́бо ку́ри, замордо́вує всї що до ноги́, а насса́вшись кро́ви, втїка́є. За́жерливість ли́сяча така́ вели́ка, що, натра́пивши на пострі́леного бра́та, заїда́є єго́. Тому́ й живе́ він на самотї, хиба́ з ну́жди з дру́гими това́ришами.

Лис ду́же мовчали́вий, мо́в-би нїми́й; ті́лько кра́йний го́лод а́бо тяжка́ ра́на приневоля́є єго́ озва́тись соба́чим го́лосом.

Лиси́ця ма́є звича́йно на ве́сну тро́є а часа́ми й дванаца́теро молоди́х. Лисичиня́та з ро́ду слїпі́, провиджа́ють аж по двох неді́лях, а за мі́сяць почина́ють бі́гати і ба́вити ся. Старі́ дба́ють про молоди́х ду́же стара́нно, году́ють їх до́бре. Пізні́йше вчить їх лиси́чка лови́ти ми́ши, а з часо́м і бі́льші зьвіря́та. По Пе́трі хо́дять молоді́ ра́зом із стари́ми на ло́ви і виу́чують ся всїх хи́трощів, особли́во-ж осторо́жности. Осиро́чених лисичиня́т беру́ть дру́гі лиси́цї за свої́ і дба́ють за них, мо́в-би про свої́ рі́дні.

Осво́єнє молоди́х ли́сів можли́ве. Спершу́ они́ неспоки́йні, а́ле да́лї ластя́ть ся до люди́й, ті́лько на зьвіря́т ду́же не до́брі. ро́блять тако́ж у сусі́дских обі́йстях бага́то шко́ди.

Стрільцї́ го́нять, поли́ють на ли́сів все і всю́ди, для них нема́ нїко́ли пошані́вку. Давно́ не було́-б з них і слїду́, коли́-б они́ не бу́ли такі́ хи́трі. Шко́да,

яку́ лис чи́нить дичи́нї, ме́ньша від ко́ристи, яку́ прино́сить лїсни́цтву й господа́рству че́рез ни́щенє рі́зних шкі́дників; а́ле чолові́кови мили́йший єго́ кожу́х.

41. Лис і гу́си.

Над рі́чкою край берегі́в
Лис гу́сячий табу́нчик назо́рив,
Всї си́тії таки́! Отсе́ як би зловити,
Давно́ голо́дному дово́дить ся сидї́ти,
Ось він, намі́тивши сите́ньку,
Прили́г в траву́, плазу́є помале́ньку,
Не шелести́ть і ле́дви ди́ха,
Підла́зить з ти́ха,
Підли́з, а́ле в сю мить
Уве́сь табу́н єго́ узрі́в,
До бе́рега біжи́ть,
У во́ду плюсь і геть попли́в.
Лис став, пова́жно поглядї́в;
„Чого́ втїка́єте? Я не до вас, до рі́чки
Напи́ти ся води́чки!
Напю́ ся тай піду́! Вели́ке ді́ло гу́си!“
І геть пішо́в, не помочи́вши й ву́си.

42. Кінь.

Кінь вели́ке, хоро́ше, си́льне і ско́ре зьвіря́. Голова́ кі́ньска вели́ка та до́вга. У́ха до́вгі й движи́мі. Очи вели́кі, розу́мні. Ні́здра широ́кі. Зу́би вели́кі й тупі́. Ши́я до́вга і з боків сплє́скана, при́брана до́вгою гри́вою. Тулу́б до́вгий. Грудь си́льна. Зад широ́кий. Но́ги тонкі́ та си́льні. На ко́ждій нозі́, у коня́ одно́ копи́то. Хвіст довголо́сий. Кони́ буває́ть чо́рної, бі́лої, си́вої, сороката́ї, черво́ної, гнїдо́ї а́бо була́ної ма́сти.

Поба́чиш и́ньший раз ко́ника і злюбу́єш ся, ди́виш ся й нїя́к не відве́рнеш від не́го очи́й. Го́лову пова́жно підня́в у го́ру, очи́ма весе́ло озира́є ся, у́ха то підніма́є, то присува́є до ло́ба, і сам уве́сь хо́дором хо́дить, нїби то він танцю́є. Пока́зний, жва́вий ко́ник. А біжи́ть, мов той бу́йний ві́тер. Нога́ми ху́тко перебира́є, кругле́ньками копи́тами ті́лько че́ркає по земл і́.

Хто не зна́є, що за розу́мна скоти́на кінь, кі́лько з не́го ко́ристи? Кінь тя́гне і кари́ту, і віз, і са́ни, і плуг і бо́рону. На нїм і́дуть верхо́м чи то в доро́гу, чи на ло́ви, а хоть-би й на війну́. Коня́ навча́ють усяки́х штук. З уби́того-ж коня́ вжива́ють мя́со на їду́, шкі́ру на реми́нє. а шерсть на сми́чки і др.

Голо́дний кінь рже. Лоша́та ссуть, а стригунці́ й ко́нї їдя́ть сі́но, конючи́ну, бру́кву, найра́дше-ж ове́с, а в ну́ждї то й и́ньче збі́же, сі́чку й соло́му. Крім то́го тре́ба ко́ням до́брої ста́йнї й щоде́нного чи́щеня скре́блом та щі́ткою. З коне́м але́жить обходи́тись ла́гідно, від бі́йки стає́ він байду́жий або й норови́стий, а нера́з і вку́сить а́бо вда́рить.

43. Госпо́дар та шка́па.

Госпо́дар сі́яв овесе́ць,
Була́ у не́го ни́вка невели́ка.
От ба́чить шка́па та й бала́ка:
„І на яки́й се він коне́ць
Ове́с по по́лю розсипа́є?
Мабу́ть і сам гара́зд не зна́є.
А я чува́ла та й не раз,
Як про люди́й гово́рять всю́ди,
Що лю́ди розумні́йші нас:
Та се непра́ведну ка́жуть лю́ди.

Яки́й тут ро́зум зе́млю ри́ти
Кида́ти в ню пашню́ без ді́ла.
Мо́в-би то ні́ куди́ поді́ти;
Лоша́ти-б дав, та й я-б пої́ла.
А́бо и́ндикам, чи качка́м,
Усе́-б було́ видні́йше нам.
А то, що вді́є, все дурни́ця.
Вже, аж обри́дло і диви́ть ся.“ —
Мину́ло лі́то, пі́сля жнив
Овес господа́р змолоти́в
І шка́пу ту, що вередує́,
Він і году́є і шану́є.

44. Вовк.

Вовки́ звича́йно живу́ть у те́мній і глухій лїсові́й гуща́вині, куди́ рі́дко захо́дять лю́ди. Лі́том вовки́ бі́гають особняко́м і тоді́ они́ боя́ть ся люди́й; бо з одни́м во́вком чолові́к спра́вить ся. А́ле зимо́ю то зо́всїм и́ньша річ; тоді́ они́ бі́гають тїчня́ми і вже нїчо́го не боя́ть ся; кида́ють ся на прохо́жих і проїзжих люди́й, на́віть забіга́ють у се́ла і хапа́ють там, що нади́бають, чи теля́, чи лоша́, чи вівцю́ а и́ноді й дити́ну. А проте́ таки́ зимо́ю они́ часте́нько голоду́ють і пропада́ють від усяки́х хоро́б. Иноді они́ з го́лоду так ви́ють, що на́віть зда́лека су́мно стає́ їх слу́хати. Тоді́ вже нїчо́го вередува́ти; пропа́де і свій брат — себ-то вовк —, до кі́сточки з'їдя́ть.

От настає́ весна́. Усі́ лїсові́ зьвірі́ повилази́ли з своїх нор, пти́ця поверну́ла з ви́рія і почала́ мости́ти собі́ гнїзда. Вовка́м пішло́ знов до́бре жите́; до́бичі ста́ло скрізь дово́лї, от они́ й розбі́глись скрізь по лі́сї. Тепе́р они́ на́віть тїка́ють, що є ду́ху, як ті́лько

зоба́чать чолові́ка. У вовчи́ць у сей самий́ час є своя́ робо́та, они́ відшу́кують свої́ старі́ но́ри, дру́гі вигріба́ють нові́ і висте́люють їх трово́ю а́бо мо́хом; они́, бач, тепе́р гото́влять те́плі і мягонькі лі́жка своїм дітем. А вовки́ їм нія́кої по́мочи не дають; бі́гають собі́ по лі́сї та ті́лько й ду́мки, як би до́бре попої́сти.

Вовчи́ці году́ють вовченя́т своїм молоко́м, кохають їх і проле́жують ра́зом з ни́ми тро́хи не цїлі́сїнькі днї, хиба́ на хвили́ну відбі́гнуть, щоб чого́ перехопити. Стережу́ть они́ своїх дїти́й, від люди́й, від усякого хи́жого зьві́ра, на́віть і від батькі́в; ті-б давно́ пої́ли вовченя́т, як би ті́лько зна́ли, де они́ захо́вані. Як підросту́ть вовченя́та тро́хи, не мо́жна їх вдовольни́ти самим́ молоко́м, тре́ба добува́ти и́ньшого харчу́. От вовчи́ця побіжи́ть, нало́вить зайченя́т, миши́й і и́ньших мале́ньких зьвіря́т, принесе́ їх у нору́ і пе́рше вчить дїти́й обдира́ти сих зьвіря́т, а потім году́є їх сьві́жим мя́сом.

Вовченя́та привика́ють до чолові́ка, мов соба́ка, а́ле підрі́сши, ста́нуть огриза́тись на соба́к, а да́лї й на люди́й, а на о́статку втїка́ють; звісно: во́вка в лїс тя́гне.

Вовк зо́всїм похо́жий на вели́кого, худо́го й пелеха́того пса си́во-жовта́вої ма́сти. О́чи єго́ сьві́тять ся мов о́гники. І вовк встїка́є ся й тодї він ду́же небезпе́чний для зьвірі́в і люди́й.

Хоч вовк і пес собі́ рідня́, проте́-ж они́ непримири́мі вороги́. І чолові́к убива́є во́вка не ті́льки за́для єго́ те́плого кожу́ха а й че́рез вели́ку шко́ду, яку́ він чи́нить, заїда́ючи не ті́лько худо́бу а́ле й ко́ристну дичину́. Че́рез те се́го нена́їсного зьві́ра все більш меньша́є.

45. Лиси́чка і во́вк.

Ве́зли чумаки́ ри́бу. Коло ко́ршми, що стоя́ла за село́м, ста́ли попаса́ти; обійшли́ ко́нї, а самі́ пішли́ у шино́к. Лиси́чка заню́хала ри́бу, ви́тягла одну́ з во́за тай їсть. Іде́ вовк. „Що ти ро́биш, лиси́чко сестри́чко?“ пита́є.

„Ри́бу їм.“

„Де набра́ла? Дай мені́!“

„Налови́ла; іди́, сам налови́ собі́, я навчу́. Ході́м до ополо́нки! Пусти́ хвіст у ополо́нку, тро́хи подержи́, то ри́ба й уче́пить ся.“

Вовк послу́хав, держа́в, держа́в, а поті́м пита́є лиси́чку: „Чи вже вчепи́лась?“

„Та вчепи́лась,“ ка́же лиси́чка, „тягни́!“

Вовк тя́гне хвіст, а він єму́ й приме́рз. „Ой, ой щось не пуска́є!“ сто́гне вовк.

„Се ри́би начіпля́лось так бага́то,“ ка́же лиси́чка. „Тягни́, то й мені́ даш за нау́ку!“

Сі́пає вовк, сі́пає, а лиси́чка все ри́бу вихваля́є, що так начіпля́лась до хвоста́, сама́ рего́чесь, що аж за бо́ки бере́ ся. А да́лї як кри́кне: „Он, чумаки́ йдуть: они́ тобі́ помо́жуть ри́бу ви́тягнути,“ а сама́ в но́ги.

Чумаки́ прийшли́ та вби́ли дурно́го во́вка.

46. Гу́си.

Гу́ска водяна́ пти́ця; на воді́ она́ живе́, в воді́ хнахо́дить для се́бе пожи́ву. Вся по́стать гу́ски нена́че прила́джена до пла́ваня. Че́рево й гру́ди єї́ поросли́ густи́м пу́хом, та таки́м щі́льним, що й вода́ крізь не́го не пройде́, а че́рез те гу́ска ле́гко держи́ть ся

на воді́. Но́ги у гу́ски мов лопа́ти; на них па́льців не запримі́тиш, бо межи ни́ми є плавки́. Сво́їми ла́пами гу́ска ору́дує на воді́ мо́в-би чолові́к весло́м на човні́. Як тре́ба їй пли́сти пря́мо, то она́ гребе́ раз одно́ю, раз дру́гою ла́пою. Коли́-ж тре́ба їй поверну́ти на бік, то гу́ска гребе́ ті́лько одно́ю ного́ю, а дру́гою крутить, мов руле́м. Хвіст тако́ж стає́ тут до по́мочи; як тре́ба поверну́ти гу́сці правору́ч, она́ нахиля́є хвіст ля́воруч і гребе́ ля́вою ного́ю. Гу́си їдя́ть, зе́рно, траву́, уся́ку водяну́ рослину́, на́віть ри́бу, як що піймаю́ть. Як же почну́ть доспіва́ти на поля́х жита́ і де́яка ярина́, то гу́си вже безпремі́нно уня́дять ся в пашню́, і хоч ви́женеш їх ві́дти, а они́ незаба́вом знов там опи́нять ся. В спа́сівку господи́ні обску́бують гусе́й; бо они́ в отсю́ пору́ почина́ють рони́ти пі́рє, а пух з гусе́й на́йдорожша річ, доро́жша нїж їх смачне́ мя́со. Гу́си ду́же лю́блять свої ді́ти, пестую́ть їх, боро́нять від уся́кого во́рога; гуса́к не зляка́є ся й соба́ки, а и́ноді так крило́м побе́ є́ї, що она́ му́сить тїка́ти. Воро́нї-ж і соро́ці ду́же рі́дко вдає́ ся пожи́витись гу́сятком.

За́гадка: Бі́ле як снїг, наду́те як міх, лопа́тами хо́дить а ро́гом їсть.

47. Тепло́ та хо́лод.

Дав Го́сподь ве́сну, снїг та́нув під те́плим со́няшним промі́нєм. Одно́го те́плого дня, в неді́лю Сенько́ та Я́ків сиді́ли собі́ на при́сьбі коло ха́ти та гріли ся на со́нцї.

„Було́ хо́лодно, а то ста́ло тепло́," промо́вив Я́ків.

„А чого́ ста́ло тепло́?" спита́в Сенько́.

„Того́, що весна́ наста́ла,“ відказа́в той.

„А весна́ чого́ наста́ла?“ знов спита́в Сенько́.

„Того́, що ста́ло тепло́,“ відмо́вив Яків.

„Ну, до́бре ти мірку́єш! Чого́ ру́ки чо́рні? То́го, що в са́джі. А чого́ они́ в са́джі? Того́, що чо́рні,“ сказа́в Сенько́ усьміха́ючись.

„Ну, а по тво́єму як тре́ба каза́ти?“

„По мо́єму тре́ба каза́ти: ру́ки в са́джі; бо са́джа прили́пла до рук.“

„У те́бе все не по лю́дскому. — Ну, а чого́-ж ста́ло тепло́?“

„По мо́єму, весна́ наста́ла і ста́ло тепли́йше від то́го, що со́нце тепе́р ду́жше гріє на зе́млю, ніж зимо́ю, бо со́няшне промі́нє тепе́р па́дає на зе́млю прями́йше, а зимо́ю оно́ па́дало коси́йше.“

„Ну, наговори́в: промі́нє то прями́йше, то коси́йше, а що оно́ таке́, про се хиба́ ті́льки Бог сьвяти́й зна́є.“

„І ти, Явдо́шко, не зна́єш, що таке́ пря́мо, а що ко́со?“ спита́в Сенько́ сестру́.

„Пря́мо, се перед собо́ю, а ко́со, се з бо́ку,“ сказа́ла ді́вчина.

„От, бачиш, бра́те! Не ті́лько Бог, а́ле й Явдо́шка се зна́є.“

„Та хиба́-ж со́нце зимо́ю з бо́ку, а тепе́р пря́мо?“ спита́в Я́ків.

„А вже-ж; зимо́ю со́нце ни́зше, а тепе́р оно́ ви́сше, у лі́тї-ж оно́ бу́де ще ви́сше.“

„А що-ж тоді́, як пря́мо?“ поспита́в Я́ків.

„А то, що коли́ пря́мо над земле́ю, то й гріє ду́жше. Явдо́шко! Скажи́, коли́ ду́жше пече́ огонь, коли́ ти стої́ш з бо́ку пе́чи, чи коли́ пря́мо перед не́ю?“

„Та вже-ж, що від пе́чи ду́жше гріє, коли́ стої́ш пря́мо.“

„Ну, Я́кове, скажи́ мені́ хоч, що таке́ тепло́, а що хо́лод?“

„Загада́в ся бідола́шний Я́ків, а да́лї й ка́же: „Хо́лод холо́дний, а тепло́ те́пле.“

„Ха-ха-ха! засьмія́лись ра́зом Сенько́ та Явдо́шка, а Я́ків бідола́шний аж почервоні́в уве́сь від со́рому й доса́ди. „Ну, чого́ там сьмія́тись!“ обізва́в ся він.

„Слу́хай! Ти се зна́єш, що те́мрява буде́ тоді́, коли́ ду́же ма́ло сьві́тла: отта́к же відрізня́є ся тепло́ та хо́лод. І те і дру́ге буде́ тепло́ а коли́ тепла́ ме́ньше, тоді́ оно́ зове́ ся хо́лодом. Коли́ гро́ший бога́то, се бу́де бога́тство. коли́ тро́хи, бі́дність, а все-ж таки́ і бога́тство і бі́дність гро́ші, ті́лько бога́тство се вели́кі гро́ші, а бі́дність не вели́кі. — Отта́к же й тепло́; коли́ є́го бога́то, се буде́ тепло́, а коли́ тепла́ тро́хи, се буде́ хо́лод. Нема́ в сьві́тї тако́ї рі́чи, що-б не ма́ла в со́бі тепла́, так са́ме, як нема́ на сьві́тї тако́го чолові́ка, що-б у не́го не бу́ло нія́кого майна́ о́пріч душі́ і ті́ла. Хоч гріш оди́н, а є; а коли́ нема́ гро́ший, є одежи́на.“

„Ну так хо́лод є тепло́, та ті́лько не вели́ке а́бо й ду́же мале́,“ перебив Я́ків.

„Так таки́!“

48. Як то все міня́є ся тепло́м.

„Я каза́в тобі́,“ — продовжа́в Сенько́ сво́ю бе́сїду, — „що ко́жда річ ма́є в со́бі тепло́. Усї́ рі́чи живу́ть із собо́ю не гі́рше, як лю́ди. Котра́ ма́є в со́бі тепла́ бі́льше, та віддає́ тепло́ тій, що ма́є ме́ньше тепла́.“

Я́ків усьміхну́в ся.

„Чого́ усьміха́єш ся?“ спита́в Сенько́.

„Та де-ж таке́ вида́но, щоб ка́мінь ка́меневи, а́бо желі́зо желі́зови тепло́ віддава́ли! Хиба́-ж они́ з рука́ми?“

„Рук нема́, та хиба́-ж не мо́жна без рук віддава́ти тепло́? Коли́ твій ніс зме́рзне, притули́сь ним до мое́ї па́зухи, то є́му ста́не теплі́йше.“

„Ну так що-ж?“

„А чого́-ж є́му бу́де теплі́йше? Тому́, що я дав є́му сво́го тепла́, хоч і не рука́ми.“

„Як же ти дав є́го?“

„А так, що мої́ гру́ди ста́ли холодні́йші від тво́го но́са, а твій ніс потеплі́шав від ме́не. Значи́ть, у ме́не тро́хи тепла́ убу́ло, а в те́бе є́го прибу́ло тро́хи; ти взяв є́го́ від ме́не не рука́ми а но́сом, тим що притули́в ся до ме́не. Так чи ні?“

„Неха́й бу́де так, ті́лько-ж ми з тобо́ю лю́ди, а як же у ка́менів.“

„Те-ж що і в люди́й. Покла́ди холо́дну це́глу на піч. Хиба́ она́ не загрі́єсь?“

„Загрі́єсь, та піч від се́го не похолодні́йша́є.“

„А́ле те мі́сце, де лежа́ла, це́гла, ста́не холодні́йше. Возьми́-ж ти горя́чу цегли́ну та покла́ди є́ї на холо́дне желі́зо, то й почу́єш, що цегли́на зро́бить ся холодні́йшою, а желі́зо теплі́йшим.“

„Ну, так що-ж?“

„А то, що цегли́на да́ла тро́хи сво́го тепла́ желі́зови і они́ помінялись тепло́м. Значи́ть усе́, що ма́є в со́бі тепла́ бі́льше, віддає́ є́го́ то́му, що ма́є тепла́ ме́ньше.“

„Стріва́йте, я вам ще не так ви́ясню. Чи луча́ло ся вам зимо́ю бра́тись за холо́дну кля́мку від дверий? Кажі́ть!“

„Огого́, та й не раз.“

„Ну що-ж, холодні́йше буде́ руці́, чи теплі́йше, коли́ подержи́ш ру́ку на кля́мці?“

„Холодні́йше, холодні́йше,“ закрича́ли обо́є.

„А кля́мка!“

„Потеплїйша́є.“

„Ну, хиба́-ж они́ не обміня́лись тепло́м? Де єго́ бу́ло бі́льше, в руці́, ста́ло ме́ньше, а де бу́ло ме́ньше, в кля́мці ста́ло бі́льше.“

„А́ле і між рі́чами є ще́дрі на тепло́, а є й такі́ скупі́, що від се́бе нїчо́го не даю́ть.“

„Спра́вдї?“

„А так. Одна́ бере́ і дру́гим позича́є, а дру́га не бере́ і дру́гим не да́є. От хоч би мідь та во́вна. Коли́ ти ся́деш перед пе́чию, що на то́бі шви́дше нагрі́є ся, мідяни́й ґу́дзик, чи о́дїж з во́вни?“

„Не зна́ю.“

„Піди́-ж до ха́ти, сядь перед пе́чию то й поба́чиш.“

Я́ків за́раз побі́г у ха́ту, перегорну́в у печи́ ого́нь, сїв перед ним та й ви́ставив свої́ мідяні́ ґу́дзики. Посиді́вши тро́хи, доторкну́в ся одно́го ґу́дзика, та аж скри́кнув: „Ой—ой, як він нагрі́в ся!“ Приторкну́в ся до оде́жі, аж она́ ті́лько тро́шки потеплїйша́ла. Він з ха́ти на двір, тай ка́же сестрі́: „Ну, Сенько́ пра́вду каза́в.“

„Та се ще не все,“ озва́в ся Сенько́. „А ну тепе́р доторкни́ ся до ґу́дзика! Що, пече́?“

„Нї, зо́всїм охоло́нув,“ відказа́в Я́ків.

„А доторкни́сь оде́жі!“

Я́ків притули́в ру́ку до оде́жі та й ка́же: „Нї те, нї се.“

„От ба́чите-ж: ґу́дзик шви́дше нагрі́в ся, та за те ско́рше й охоло́нув, а оде́жа з во́вни хоч і ме́ньше нагрі́ла ся, та за те й не так шви́дко охоло́нула.“

„Та хиба́-ж се значи́ть, що они́ віддаю́ть тепло́? Та-ж они́ нї до чо́го не доторка́лись.“

„Як нї? Коли́ ти сидї́в перед пе́чию, то горя́чий воздух торкну́в ся до них і они́ від не́го пози́чили тепла́, а коли́ ти прийшо́в на двір, тоді́ до них торкну́в ся во́здух холо́дний і відобра́в від них тепло́.“

„Як же се так? Хиба́ й во́здух дає́ й бере́ тепло́?

„Пра́вда; ко́жда річ, усе́ що ті́лько є на сьвітї міня́є ся тепло́м.“

49. До́брі і лихі провідники́ тепла́.

„А яки́й же він, во́здух той, скупи́й чи ще́дрий на тепло́?“ пита́в ся одно́го ра́зу Я́ків Сенька́.

„Ще́дрий; бо ско́ро прийма́є тепло́, а́ле й ско́ро віддає́.“

„А вода́?“

„Вода́ скупа́; бо она́ не так ле́гко набира́є в се́бе тепло́, та не так ле́гко й віддає́.“

„Як-же се ти зна́єш?

„А ось як! В лї́тї и́нодї со́нце ду́же пали́ть і нагрі́є во́здух, що й ди́хати тя́жко. А вода́, хоть

як ду́же пали́ть со́нце, ні́коли ду́же не нагрі́є ся. Тому́ то в лі́тї й бі́жим до рі́чки, щоб хоть тро́хи охолоди́ти ся в воді́.“

„Се́б-то купа́тись?“

„Ете́, купа́тись. У ночи́-ж ти мабу́ть сам запримі́тив, що во́здух, и́ноді́ до́бре охоло́нув, а вода́ в ночи́ хиба́ тро́шечки похолодні́йша́ла. Значи́ть, во́здух шви́дше бере́ й дає́ тепло́, а вода́ не так ско́ро.“

„Кому́-ж они́ дають тепло́?“

„Вода́ во́здухови, а во́здух воді́ і все́му, що до не́го то́ркає ся.“

„Ну, а дру́гі рі́чи, які́ они́ на тепло́?“

„Желі́зо, мідь, о́лово, зо́лото, сері́бло, кри́ця і т. п. ско́ро набира́ють і ско́ро від се́бе дають тепло́; тому́ ка́жемо: они́ до́брі провідники́ тепла́. А де́рево, соло́ма, кожу́х, полотно́, во́вна і т. п. набира́ють і випуска́ють із се́бе тепло́ не так ско́ро се лихі́ провідники́ теплоти́?“

„Як же се зна́ти?“

„Ти мабу́ть ба́чив, що все, що ма́є до ді́ла з огне́м, як желі́зко, молото́к, гачо́к, самова́р і т. др., ро́бять із желі́за а́бо и́ншого мета́лю, а ручки́ до то́го ро́блять із де́рева. Чому́-ж се так? Ото́, аби́ не попечи́ рук, бо мета́ль до́брий а де́рево лихи́й провідни́к теплоти́. А́бо хоч і те; чого́ сорочки́ но́сять із полотна́, а оде́жу з во́вни, а́бо кожухи́ з фу́тра, а не з чо́го и́ншого? Тому́, що полотно́, во́вна та кожу́х не шви́дко набира́ють тепла́, та не ско́ро й віддаю́ть его́.“

„Як се? Не ско́ро набира́ють, а проте́ грі́ють?“

„А ти ду́маєш, чим они́ грі́ють? Они́ не собо́ю грі́ють тебе́, они́ грі́ють тим, що ли́хо прово́дять

теплоту́. Кожу́х на то́бі не бере́ від те́бе тво́го тепла́ і не дає́ є́го во́здухови; від во́здуху-ж він не бере́ хо́лоду і не дає́ є́го твому́ ті́лови. Тому́-ж тобі́ й тепло́ в кожусі́, що він не пропуска́є ско́ро ні теплоти́ ні сту́дени. Кожу́х то са́мо, що дерев'я́на стіна́ між ха́тою а во́здухом. Она́ сама́ не гріє, а ті́лько не дає́ теплоті́ вилїта́ти з ха́ти, а хо́лодови входи́ти в ха́ту.“

„А сам кожу́х хиба́ не те́плий?“

„Ні, не те́плий. Він і не гріє тим, що сам ні те́плий, ні холо́дний, а тим що ні теплоти́, ні хо́лоду бога́то від дру́гого не бере́ й сам є́го не передає́. Він найскупі́йший над усе́. Коли́-б він сам грів, так є́го-б носи́ли ті́лько зимо́ю, а то и́ньші но́сять кожухи́ і в лі́тї во́вною на верх, щоб хорони́тись від спе́ки. Тим то кожу́х і до́брий, що він сам ні гріє, ні холоди́ть.“

„От як! А всї-ж ду́мають, що кожу́х гріє.“

„Чи ма́ло чого́ ду́мають не так, як тре́ба. На́йлїпше гріє і само́ нагріва́єсь желї́зо, нїхто́-ж не ро́бить собі́ чобі́т із желї́за; они́б є́го заморо́зили зимо́ю, а лі́том би спали́ли.“

„Ди́во тай го́дї! Желї́зо ще́дре на тепло́, кожу́х скупи́й, нена́че живі́ лю́ди.“

„Є ще и́ такі́ рі́чи, що відпиха́ють від се́бе тепло́, а де́які таки́ притяга́ють є́го до се́бе.“

„Як се так?“ спита́в диву́ючись Я́ків.

„А так! Ти ба́чив, що лі́том жінки́ накрива́ють го́лову бі́лими ручника́ми та хустка́ми, а чолові́ки но́сять соло́мяні капелюхи́ та бі́лу о́дїж.“

„А для чо́го?“

„Для то́го, щоб не пали́ло ду́же в го́лову та в ті́ло; бо бі́ле відпиха́є від се́бе тепло́.“

„А чо́рне?“

„Чо́рне притяга́є до се́бе тепло́. Так са́мо усе́ гладе́ньке та блиску́че, прі́міром шкло відтру́чує тепло́, а все шерстке́ притяга́є єго́ до се́бе. — Явдо́шко, побіжи́ пошука́й кла́птичок бі́лого полотна́ та чо́рного сукна́!“

Коли́ Явдо́шка принесла, Сенько́ взяв та й розпросте́р на сні́гу́ полотно́ а по́бі́ч не́го сукно́.

„Що оно́ бу́де?“ спита́в Я́ків.

„Пожди́, неха́й тро́шки поле́жить, а поба́чиш!“

„По хви́лї зняв він сукно́. Сні́г під ним зо́всїм стопи́в ся. А коли́ зняв полотно́, то під ним сні́г був цїлі́сїнький.“

„Я каза́в вам, що бі́ле та гла́дке відпиха́є від се́бе тепло́, тим то тепло́ со́нця не дійшло́ крізь полотно́ до сні́гу й не розтопи́ло єго́. А чо́рне та шерстке́ притяга́є до се́бе тепло́, тому́ то сні́г під чо́рним сукно́м стопи́в ся.“

Покли́кали дїти́й обі́дати.

50. Від тепла́ все ши́рша́є.

Ле́дво пообі́дали, Яків і Явдо́шка попроси́ли бра́та, щоб їм ще де́що вповів про тепло́ та хо́лод.

„До́бре, ті́лько вважа́йте! Поговори́мо про те, що рі́чи від тепла́ бі́льша́ють, а від хо́лоду мень-ша́ють. От хоть-би й твоє Я́кове, ті́ло; коли́ тобі́ тепло́, оно́ зро́бить ся бі́льшим, гру́бшим, а як хо́лодно, буде́ ме́ньшим, то́ньшим.“

„Се вже непра́вда!“ озва́в ся Я́ків.

„Ні, хло́пче, оно́ пра́вда, сам поба́чиш, що оно́ так. Ну слу́хай! У те́бе чо́боти широ́кі, чи тїсні́?“

„Са́ме до́брі,“ відповів Яків.

„Ну, а чого́-ж, як бу́ли ми в ла́зні, чого́ ти так до́вго вбува́в чо́боти?“

„Та того́, що но́ги розпа́рились.“

„Ну, а се хиба́ не так, що они́ від тепла́ потовсті́ли?“

„Та оно́ й спра́вдї, мабу́ть, так; бо но́ги на́че понапуха́ли.“

„Ну, а той сам чо́біт, що був тобі́ тїсни́й, обува́є ся ле́кше, коли́ нога́ зме́рзне; бо від хо́лоду она́ тро́хи поменьша́ла. Для то́го й кова́лі, ро́блять ши́ну (обру́ч, ра́фу) коро́тшою від ко́леса. А щоб є́ї натягну́ти на ко́лесо, тре́ба ті́лько до́бре нагрі́ти на огні́, тоді́ она́ від жа́ру зро́бить ся бі́льшою, і є́ї не тру́дно вже натягну́ти на ко́лесо, а як охоло́не, тоді́ знов поменьша́є і до́бре стя́гне ко́лесо. — Або́ й те! Від чо́го вся́ка шкля́нна́ посу́дина пу́кає, як у не́ї наля́ти кипя́тку? Від то́го, що тепло́ з горя́чої води́ передає́сь посу́дині, шкло нара́з розширя́єсь і через те пу́кає. Ло́пне оно́ й тоді́, як у горя́чу шкля́нку наля́ти холо́дної води́; бо шкло від ра́зу почне́ від хо́лоду стяга́тись.

Так са́мо ло́пне й наду́тий бурдю́г, коли́ поста́вимо є́го на те́плу піч; бо во́здух, що є в нїм, від тепла́ розширя́єсь, а не ма́ючи де змісти́тись, роздира́є бурдю́г, щоб ви́йти на во́лю. — І вода́ а́бо и́ньша теч розширя́єсь від тепла́, та тому́ й збіга́є; коли́-ж відсу́нути горщо́к від огню́, то вода́ чи молоко́ охоло́не, стя́гне ся до ку́пи й уже́ не збіга́є.“

„Ві́дки-ж ти про се дові́дав ся?“ спита́ла Явдо́шка.

„Від на́шого учи́теля і з книжо́к. У нас у шко́лї ось як дока́зували, що від тепла́ усе́ ширша́є а від зи́мна меньша́є. На дро́тї з деревя́ною ру́чкою є

желі́зне кільце́, а на дру́гім таки́м дро́тї ви́сить на ланцюшку́ ку́лька мідяна́ а́бо й желі́зна. Ку́ля як раз прохо́дить крізь те кільце́. Коли́-ж ту ку́лю нагрі́ти до́бре та тоді́ покла́сти на те кільце́, она́ не проліза́ла за́раз, аж по́ки не охоло́нула. Чого́-ж се та́к?“

„Через те, що, нагрі́вшись, она́ зроби́лась бі́льшою, а охоло́нувши, зно́ву поменьша́ла, як пе́рше була́,“ обясня́ла Явдо́шка.

51. Тепломі́р.

„Що від тепла́ усе́ більша́є, а від зи́мна меньша́є, пока́зує на́йлїпше тепломі́р.“

„Що се таке́ тепломі́р?“ спита́в Яків.

„Ході́ть у хату там пока́жу вам сей стру́мент, Я попроси́в єго́ вми́сне у вчи́теля, щоб вам показа́ти.“

Увійшли́ в ха́ту, Сенько́ ви́няв тепломі́р із скри́нї й став навча́ти: „Ну от вам і тепломі́р, диві́ть ся! Отсе, як ба́чите, до́щечка, ви́жолобана в середи́ні повздо́вж. В тім ви́жолобку є, як ви́дите, тоне́нька шкляння́ ду́дочка з бульба́шкою на спі́днім кінці́. В бульба́шці́ й ви́сше блищи́ть ся, диві́ть, живе́ срібло. Ро́бить ся-ж тепломі́р так: З ве́рхного отворе́ного кінця́ налива́ють у ду́дочку живо́го срібла сті́лько, щоб бульба́шка була́ по́вна та й у ду́дочці́ щоб було́ єго́ четве́рта а́бо тре́тя части́на. Тоді́ бульба́шку нагрива́ють так, що живе́ срібло від тепла́ йде в гору́ аж до само́го кра́ю ду́дочки й висува́є з не́ї уве́сь во́здух. Тоді́ скле́плюють ду́дочку й приро́блюють єї до до́щечки. По́тім ставля́ють тепломі́р у таки́й сніг, що вже поча́в

та́нути. Від хо́лоду живе́ сріб́ло збіжи́ть ся, єго́ мо́в-би ста́не ме́ньше. От і зазна́чують, де оно́ ста́не, і на тім місці на до́щечці пи́шуть ну́лю (0). Тоді́ тепломі́р ставля́ють у окріп. Живе́ сріб́ло за́раз від тепла́ підніме́ ся в гору́ і де оно́ ста́не в ду́дочці, то на тім мі́сці пи́шуть 80. Тепе́р усю́ до́щечку між ну́лею та 80 подїля́ють на 80 рі́вних части́н, котрі́ зову́ть ся сту́пнями. Отсе́й тепломі́р зове́сь Реомі́ровим; бо ви́гадав єго́ Реомі́р. Коли́-ж подїли́ти до́щечку від ну́лї в гору́ на 100 рі́вних части́н, то се буде́ тепломі́р Це́льзия, бо ви́гадав єго́ Це́льзий. — Ни́жня части́на до́щечки, від ну́лї в низ, так са́мо подїле́на на сту́пнї, котрі́ вже пока́зують не тепло́, а хо́лод. Чим тепли́йше, тим ви́сше від ну́лї в гору́ йде живе́ сріб́ло, а чим холодни́йше тим бі́льше спада́є оно́ в низ. Ну-ж, Явдо́шко, ти пізнаєш числа́; подиви́сь, до яко́го числа́ сяга́є тепе́р живе́ сріб́ло.“

„Там стоїть 15.“

„Ви́сше, чи ни́зше ну́лї?“

„Ви́сше.“

„Ну, се й значи́ть, що в ха́тї 15 сту́пнїв тепла́. Возьми́-ж тепе́р та притули́ ру́ку до бульба́шки. В руцї́ в те́бе буде́ бі́льше тепла́, нїж у ха́тї, ти нагрі́єш руко́ю шкло, а оно́ нагрі́є живе́ сріб́ло, оно́ піде́ в гору́ і пока́же бі́льше сту́пнїв.“

Она́ притули́ла ру́ку до тепломі́ра, поде́ржала тро́хи, подиви́лась, до́ки підня́лось живе́ сріб́ло, та й ка́же: „Ви́сше 16.“

Опі́сля ви́несли тепломі́р на со́нце а він пока́зував 25°, а в хо́лодї ті́льки 13°.

„Коли́ поста́вити тепломі́р на вели́кий моро́з,“ — говори́в їм Сенько́, — „тоді́ сріб́ло збіжи́ть ся ще

бі́льше і стоя́ти-ме на 20 і 30 сту́пнїв ни́зше ну́лї. На сорокові́м сту́пнї ни́зше ну́лї замерза́є живе́ сріблó, тому́ для вели́кого хóлоду рóблять тепломі́ри з дóброї горі́лки, бо она́ нїкóли не замерза́є, хоч на яки́м морóзї. Сту́пнї означа́ють значком ⁰ пóбіч числá, сту́пнї тепла́ знакóм +, а хóлоду знакóм —; так н. пр. + 18⁰ значи́ть 18 сту́пнїв тепла́, а — 18⁰ значи́ть 18 сту́пнїв хóлоду.“

„Для чóго-ж ви́гадали отсї́ тепломі́ри?“ спита́в Я́ків.

„Та на те й ви́гадали, щоб вимеря́ти теплó та хóлод, бо часóм бува́є тре́ба та й ду́же тре́ба зна́ти, скі́лько де тепла́. От хоч-би для здоро́вля. Лїкарі́ дізна́лись, що на́йлїпше для здоро́вля, коли́ тепломі́р пока́зує в ха́тї + 14⁰ тепла́, а для чолові́ка неду́жого тре́ба щоб було́ теплійше, щоб було́ + 16⁰ а́бо й бі́льше. И́нодї тре́ба купа́ти хóрого в те́плій водї́ а́бо дізна́тись, яка́ горя́чка завели́ка. Дізна́тись се́го напе́вне мóжна тíлько тепломі́ром; бо не кóждого чолові́ка тíло відчува́є теплоту́ і хóлод однáково. Крім се́го в рíжних фа́бриках тре́ба зна́ти, чи нагрі́лось що а́бо охолóнуло до такóї чи и́ньшої мі́ри. Скрізь тепломі́р пособля́є чоловíкови і слу́жить на кóристь усíм.“

52. Кóроп.

Уся́кому, мабу́ть, доводи́лось ба́чити кóропа: бо є їх по рíчках, і по óзерах, і по става́х.

Кóроп ри́ба не ду́же вели́ка, коро́тка, широ́ка, як подиви́тись на не́ї з бóку: узе́нька, як подиви́тись з ве́рху. Усе́ тíло вкри́те лускóю; на спи́нї она попеля́сто-золота́, під черевце́м біля́ста. У ро́тї на

щóках зубíв немá. Кóроп не хúжа рúба, плáває він дýже тúхо, беззýбий, неповорóтний, і сам чáсто стає здóбичею хúжої рúби. Не лю́бить кóроп чúстої та ще текýчої водú, живé він бíльше по ставкáх, де росли́ни на днї багáто, де дно мýлом укрúте. Тут він дóма. Рúба якá нéбудь без водú пропадáє, а кóроп будé й три днї у мóкрій землї живúй лежáти.

Їсть він малéньких червакíв, а що бíльше лю́бить росли́ну всяку, ли́стячко з очерéту. Їсти ме, як даватú, хлїб, кáшу, крупú, а чáсто й мул з дна; бо в мýлї є перегнóю багáто.

Кóропи не чáсто грáються ся на сóнцї, врúються ся онú собí в зéмлю, та стоя́ть сторчакóм. Тíлько о пí́вдня, як сóнечко пригрíє, і онú лю́блять поплáвати.

Íкру кóропи випускáють у цьвíтнї. Тодí онú збирáють ся громáдами. Íкра в них малéнька, з на макóве зéрно; птáхи єї з водú чáсто занóсять на пí́рях на такí óзера, де кóропів пéрше не бýло, і онú там скóро розвóдять ся.

На зúму кóропи зарúваються ся в мул; у кóропів багáто ворогíв: по рí́чках хúжа рúба, а по ставкáх до тóго ще й жýки водянí. По ставкáх а рí́чках кóропів лóвлять вóлоками, на вýдку онú рí́дко йдýть.

53. Щýка.

У нас рí́дко лучáють ся велúкі щýки (щупакú); бо у нас їх вилóвлюють молодúми. Трýдно, щоб якá вдéржалась хоч на одúн рік. Не те там, де велúкі óзера, де є кудú ховáтись від рибáлок. Там щýка живé дýже, дýже дóвго. Не дúво, що такá щýка вáжить чáсом трúцять і бíльше кільоґрáмів.

Щупа́к не лю́бить пруткóї води́; він прожива́є бі́льше в о́зерах, става́х і то на мілкі́м, ті́лько вели́кі держа́ть ся глибиний. Вся́кому, мабу́ть, приходи́лось ба́чити щупака́, і не оди́н клав є́му́ в рот па́лець, як він уже́ неживи́й, бо живи́й не ті́лько покуса́є, а й зо́всім мо́же відкуси́ти па́лець. У щу́ки ду́же о́стрі тонкі́ зу́би, та ще й до то́го здорове́нна пащéка. Голова́ і щóки в не́ї подóвговаті і сплéскані. Сама́ щу́ка до́вга, валкува́та, покри́та дрібно́ю лускóю, що на спи́нї си́ва а́бо чорня́во зеле́на, а на че́реві біла́ва.

Щу́ка хи́жа ри́ба. Она́ живи́ть ся всїм, що живе́ в водї́ і на водї́; вся́кою ри́бою, ра́ками, пташка́ми, що пла́вають на водї́, і на́віть мали́ми щученя́тами На́йбільше дістає́ ся від не́ї ка́расеви. Ка́жуть: „На те й щу́ка в водї́, щоб ка́рась не дрімáв.“ Нема́ в водї́ нї сильнї́йшого, нї пру́дшого від не́ї. Ті́лько з де́котрими ри́бами не мо́же она́ нї́чо́го вдї́яти. О́кунь н. пр. зна́є до́бре є́ї па́жерливість. „Окуне, о́куне, поверни́сь до ме́не головóю, поговóримо з собóю“ ка́же щу́ка. А окунь кру́тить ся й відка́зує: „Говори́ з хвоста́, я почу́ю.“ Утоми́вшись до́бре, щу́ка кида́є ся на дру́гу ри́бу, на́віть дїти́й своїх не пошану́є. Оно́ пра́вда й до́бре; бо щук пло́дить ся така́ си́ла, що як би всї повироста́ли, то мабу́ть у водї́ і ри́би нїя́кої не зіста́лось-би. Тре́ба бага́то, щоб наїстись щу́цї і де она́ заведе́ ся, там дру́гій ри́бі тру́дно вде́ржатись. Та й ло́вить она́ хи́тро. Отсе́ встро́мить тро́хи го́лову в на́мул, закаламу́тить во́ду тай стерчи́ть нена́че кілóк. Ри́ба і нї га́дки, снує́ собі́ ко́ло не́ї, а та ті́лько ли́кає та ли́кає є́ї. Нали́кавшись іде́ в кущі́р спочи́ти. В животі́ щу́ки нера́з знахо́дять вся́кі ри́би; бо она́ їх цїлкóм ли́кає. Таке́ буває

і з пташка́ми. Одна́к зимо́ю она́ не така́ прожере́ливa, тоді́ она́ на́віть зо́всім не їсть. За те-ж, як ру́шить лі́д, тоді́ держи́сь, ри́бо. В сю пору́ она́ гото́є и́кру. Че́рез два ти́жні спочива́є, а око́ло те́плого Мико́ли знов почина́є ся ло́вля. Тоді́ она́ ні́чо́го не ми́лує, аби́ попа́лось на зу́би. Весно́ю щу́ка теря́є старі́ зу́би і в не́ї виросто́ють нові́. Мягки́ми нови́ми зуба́ми щу́ка не зде́ржить вели́кої ри́би, хиба́ ви́рве мя́са шма́ток, як вовк у лоша́ти.

Ло́вля щук буває в жнива́ і коло дру́гої Богоро́дицї. В сю по́ру на́йлїпше їх лови́ти; бо они́ хо́дять тоді́ коло бе́рега. Ло́влять щук сїтка́ми і вудка́ми. Ті́лько щу́ка не піде́ на мертве́чину; доко́нче тре́ба, щоб на ву́дцї був живе́ць.

54. Яли́на.

Роди́лась яли́на в ве́сну з мале́нького горі́шка насі́нячка. Єго́ ви́ховала через зи́му від вся́кої негоди ма́ти яли́на в ши́шцї ме́жи шкарлупі́нєм; на ве́сну хова́лось оно́ від зуба́тої ви́вериці і лїсово́ї пти́цї в я́мочцї.

Ста́ло тепло́, насі́нячко пусти́ло по́ростки; яли́на вроди́лась. Тоне́нькі корінці́ ри́лись у зе́млю, шука́ючи їди́ для дити́ни-яли́нки. Хма́рка, як ма́ти, напува́ла їх сьві́жою води́цею. Со́нце гріло зе́млю, і земля́ була́ мягко́ю по́стїлю. У тако́му добрі́ яли́на все більша́ла і за шість ро́ків ста́ла спра́вжним де́ревом.

Не пи́шне де́рево яли́на. Не квітча́є ся она́ на ве́сну, як я́блоня; не вбира́є ся широ́ким ли́стєм, як дуб; не мани́ть чолові́ка під о́сінь, як гру́ша.

Висо́ко ви́гналась она своє́ю острове́рхою ці́вкою; та одна́ково зелені́є крізь ці́лий рік свої́ми за́мість ли́стя коли́чими игли́цями.

Зве́рху ці́вка одягну́та в руду́ кору́, а під не́ю підтягну́та зеле́на. Не пи́шна отся́ оде́жа, та за те в ній не бої́ть ся яли́на хоч яко́го хо́лоду; потрі́скає ся геть від лихо́го моро́зу, а проте́ росте́ і в таки́х сто́ронах, де за лю́тою зимо́ю, за коро́тким лі́том, піска́ми та камі́нями ма́ло яка́ росли́на виживає. В холо́дних сто́ронах она́ ті́лько й огріва́є чолові́ка. Сучки́ й шишки́ єї горя́ть я́сно, а дим чу́ти смоло́ю.

До ро́ду яли́н нале́жать яли́ця, со́сна і смере́ка.

55. Сіль.

Поде́куди нахо́дить ся глибо́ко в землі́ за́мість камі́ня і гли́ни камінна́ сіль, така́ сама́, яку́ у нас дають лиза́ти коро́вам, воля́м та ві́вцям. Ви́копавши на таки́м мі́сці, де є сіль, глибо́ку керни́цю, спуска́ють ся в не́ї відра́ми лю́ди й копа́ють ві́дти на рі́зні бо́ки до́вгі хі́дники, ні́би пивниці́. В тих пивницях, в копа́льні лупа́ють робі́тники-г і р н я к и́ із стін камінну́ сіль, а дру́гі витяга́ють є́ї відра́ми в гору́ на сьвіт Бо́жий. Там кида́ют є́ї в вели́кі кадки́ і налива́ють води́. Сіль розто́плює ся, вода́ ста́є ся р о п о́ю. Та ропа́ йде опі́сля в с о л я́ р н ю, значи́ть, є́ї вли́ва́ють у величе́зний коте́л, під котри́м гори́ть ого́нь так до́вго, по́ки вода́ не ви́кипить, а в кітлі́ не оста́нуть самі́ крупи́ чи́стої бі́лої со́ли. Ті крупи́ вибира́ють черпака́ми в посу́дини, а ві́дти беру́ть по тро́хи й набива́ють в малі́ желі́зні го́рщики, з котри́х витряса́ють за́раз гото́ві вже г у с к и́ топки́ со́ли. А́ле сї

гуски́ ще вохкі́ й ле́гко розпада́ють ся; тому́ всува́ють їх в суша́рню, таку́ піч, аби́ ви́сохли й затве́рдли. За яки́йсь час вийма́ють ви́сушені гуски́ со́ли з пе́чі і зано́сять до маґази́ну. Сюди́ приїзджа́ють купці́, набира́ють со́ли по́вні вози́ й розво́зять їх по міста́х, а в склепа́х розпро́дають ї́ лю́дям.

На Буковині є вели́ка копа́льня со́ли в селі́ Ка́чиці радове́цкого пові́ту, а в Галичині́ ще бі́льша в Вели́чці ко́ло Кра́кова. Є ще й жерела́ сільно́ї роси́, котру́ вжива́ють лю́ди для худо́би а й для се́бе; бо стра́ва несоле́на не смачна́ й ме́ньше здоро́ва.

56. Ву́гле камінне́.

Давно́, ду́же, ду́же давно, перед віка́ми, ще в часа́х передпотопо́вих попа́лись через землетря́сеня ці́лі лї́си дале́ко-глибо́ко в зе́млю. Під незмі́рним тягаро́м лежа́чих на нім гір а й із-за недоста́тку во́здуху зробило́сь із то́го де́рева ву́гле чо́рне, блиску́че й трерде́ мов ка́мінь із-за чого й про́звано его́ ву́глем камінним.

Чолові́к, копа́ючи в землі́, натра́пив на те ву́гле та найшо́в, що оно́ горючи́ видає́ в тро́е сті́лько тепла́, що де́рево буко́ве. Ну і став чолові́к шука́ти за тим ву́глем, заложи́в величе́зні копальні́, з котри́х ни́нї ти́сячі гірняки́в добува́ють вели́ку си́лу се́го ву́гля. Сим ву́глем пали́ть тепе́р у всїх ма́йже фа́бриках і вели́ких варста́тах, на корабля́х парови́х і желї́зницях, а нема́ло вже й у желї́зних пе́чах по дома́х. Що бі́льше, із ву́гля камінно́го добува́ють ще й ґаз, що гори́ть ду́же я́сно й сьві́тить кра́сше сьвічо́к і на́фти.

Ву́гле камінне́ є проте́ вели́ким ска́рбом теплоти́ і сьві́тла, без котро́го в безлі́сних сто́ронах не

могли́-б жи́ти лю́ди. І в на́шім лїси́стім краю́ дрова́ дорожі́ють; бо лїсі́в меньша́є, а́ле камінно́го ву́гля є така́ си́ла, що ви́стане єго́ на ти́сячі лїт.

Тяжка́ пра́ця гірняка́ в копальня́х ву́гля, ломи́ти нера́з і ле́жачи ку́сень за ку́снем твердо́го мінера́лу із стїн. Нема́ло з них ги́не там від удушли́вого а́бо пально́го во́здуху. Не так глибо́ко лежи́ть мя́ше й не так ці́нне ву́гле бу́ре.

57. Воробці.

Сі́рі воробці́ — спра́вжні молодці́. Є они́ і в се́лах, є і по вели́ких міста́х. Ро́блять они́ собі́ гні́зда і в мале́ньких хлївця́х, ту́лять їх і при вели́ких буди́нках. Ось подиві́ть ся, як гуля́є воробе́ць: і сюди́ верть, і туди́ верть, тут ско́ком, там бо́ком. „Цвірі́нь, цвірі́нь,“ тай голо́вкою крутне́, так єму́ га́рно.

На́йвеселїйший воробе́ць по весні́. Зимо́ю єму́ бу́ло і хо́лодно і го́лодно. А то со́нечко пригрі́ло, завору́шились кома́хи; ста́ло воробце́ви тепло́, з'яви́в ся і харч. Ось він і па́ру собі́ знайшо́в, сїре́ньку воробчи́ху. Працю́ють они́ собі́ з ра́нку до ве́чера. Не вле́жить на видно́тї нї перце́, нї щіти́нка, нї шма́ток ли́ка; усе́, що нї попа́де, прово́рна воробя́ча па́ра тя́гне собі́ на гнїздо́. Днїв два-три і гнїздо́ спору́жене, а там да́лї вже лежи́ть у не́му пя́теро, ше́стеро яєчо́к. Сїре́нька воробчи́ха сїда́є на них і гріє свої́м мале́ньким ті́лом 14 день і но́чий а воробе́ць-молоде́ць роздобува́є харч і собі́ і свої́й воробчи́сї.

Ще не злеті́лись із те́плих краї́в пти́цї уся́кі, а в воробці́в вже пища́ть воробиня́та. Тепе́р пра́ця

ще тя́жша старо́му воробце́ви. Праці́є з ним і воробчи́ха. Пискотя́ть в їх гнїзді́: усі́х же то їх нагодува́ти тре́ба. Скрізь лїта́ють старі́ воробці́ та шука́ють воробиня́там харчі́в, мягки́х червачкі́в. І лїта́ють так годи́на за годи́ною, день за днем, з ра́нного ра́нку до пі́зного ве́чера. Прилети́ть воробе́ць а́бо воробчи́ха у гнїздо́ з червачко́м, ткне є́го в рот воробиня́ти, та знов лети́ть прилети́ть, ткне тай полети́ть. Че́рез дві неді́лї воробиня́та стаю́ть пі́длїтками-порхунця́ми, і старі́ воробці́ во́дять тоді́ їх на прогу́ляня.

Весе́лі в ку́почці скака́ють воробиня́та на гря́дці, мов на у́лиці, та все цвірі́нькають. Они́ ще дурне́нькі, самі́ не вмію́ть роздобува́ти харчі́в, уміють ті́лько проси́ти. Як ви́учать старі́ воробці́ воробиня́т своїх усі́м му́дрощам, то розпуска́ють їх на свій хлїб на всї чоти́ри сто́рони. Тоді́ старі́ воробці́ зно́ву підправля́ють своє́ гнїздо́ і зно́ву па́нькають ся з воробиня́тами. И́нодї на лі́то і три́чи сїда́є воробчи́ха на я́йця.

Уто́мить ся за ве́сну і лі́то воробе́ць, году́ючи дїто́к, а під о́сїнь само́му тре́ба підживи́тись. От і лети́ть він на со́няшники, на коно́плї, на про́со у по́лї. Ве́сну і полови́ну лі́та служи́в воробе́ць по пра́вдї, а в кінцї́ лі́та почина́є кра́сти. Служи́в воробе́ць тим, що борони́в садови́ну від гу́сениць, борони́в він тако́ж від се́ї на́пасти і огороди́ну, на́йбільше капу́сту. Че́рез се воробці́ весно́ю та лі́том спра́вжні сто́рожі садкі́в і огоро́дів і ду́же ко́ристні в господа́рстві.

Воробе́ць хи́тра шту́ка. Старо́го воробця́ полово́ю, ка́жуть, не оду́риш. Як з курми́ а́бо свиньми́, то він гото́в їсти і пи́ти, а свині́ то и́нодї і на спи́ну

ся́де. Від соба́ки поступа́є ся, а як кі́тку зоба́чить, то чим ско́рше куди́ не́будь да́льше від не́ї. Не мазу́н воробе́ць у сво́їй до́лї, сам про се́бе промишля́є, і че́рез се він воробе́ць-молоде́ць.

58. Воробе́ць у зимі.

Сїв воро́бчик, задума́в ся,
Шо є́му́ роби́ти,
Як є́му́ зиму́ ту до́вгу
И́ лю́ту пережи́ти.
Та погля́нув на село́ він
І став щебета́ти:
„От в стодо́лї на́йду збі́жа,
В стрі́сї бу́ду спа́ти.
Не журі́м ся, бра́тя ми́лі,
Всї села́ трима́ймось,
І хоть як моро́з поти́сне,
Сво́го не зріка́ймось!
Не ідім ми в край чужи́нний,
Хоч там і тепли́йше;
Бо де до́бре в сьвітї, до́бре,
А до́ма на́йлїпше.
Ми хоть бі́дні і просте́нькі,
До́бре се́рце ма́єм,
Всї ми ту́тки роди́ли ся,
Тут і повмира́єм.“

59. Миш.

Хто не зна́є се́го га́рного, прудко́го, весе́лого зьвіря́ти? Мо́рдочка зго́ заво́стрена, покри́та ше́рстию, з до́вгими, тверди́ми ву́сами і з о́стрими пере́дними зуба́ми у ро́тї. Шкі́рка сїрова́то-жо́вта на спи́нї і

тро́ха ясні́йша на че́реві. Хвіст до́вгий, го́лий, вкри́тий за́мість ше́рсти луско́ю і ті́лько де не де стирчи́ть щити́нка. У́ха тако́ж го́лі. Ніжки́ у ми́шки мале́нькі, тоне́нькі. На пере́дних лапка́х по чоти́ри кі́гтики, а на за́дних по пять. Си́ми ніжка́ми она́ бі́гає ду́же ху́тко, ла́зить і ска́че тако́ж до́бре, та й пла́ває не пога́но, хоч і не лю́бить лі́зти у во́ду. Живе́ она́ всю́ди, де ті́лько живе́ чолові́в: у буди́нках, хатка́х, комо́рах, і зветь ся хатно́ю. А є й такі́, що лі́том живу́ть у по́лї, їдя́ть уся́ке зе́рно, а на зи́му перехо́дять знов у буди́нки, а́бо ски́рти, а́бо у но́ри на поля́х. Се польові́ ми́ши.

Весе́ла ти́ха миш ху́тко звика́є до чолові́ка і на́віть ле́гко навча́є ся вся́ких штук. Она́-б була́ втїшни́м зьвіря́тем, коли́-б не є́ї нена́жирливість. Ма́ло кого́ найде́ш тако́го охо́чого до ла́сощів, як миш. Де стої́ть бага́то стра́ви, она́ хоч і не бага́то з'їсть, а́ле все попсує́ і погризе́. Від то́го чолові́к уважа́є миш за сво́го во́рога, уганя́є ся за не́ю і зво́дить кота́ми, па́сткою і отру́тою. Але все-ж від то́го миши́й не меньша́є; бо они́ стра́шно плодю́чі. Уся́ка миш-сами́ця приво́дить на рік пять а́бо шість разі́в по пя́теро, по ше́стеро, а то і по о́смеро мишиня́т.

Щу р и́ подібні ми́шам, а́ле бі́льші.

60. Чому́ нена́видять пси ко́тів, а ко́ти миши́й.

Коли́сь соба́ки ста́ли проси́ти у ле́ва, сво́го царя́, щоби́ він дав їм гра́моту на те, щоби́ чолові́к не сьмів їх на ста́рість із дво́ру вигоня́ти. Лев дав їм таку́ гра́моту. Принесли́ соба́ки свою́ гра́моту та в бу́дцї й схова́ли. А тут о́сїнь, на дворі слота́.

Боя́ть ся соба́ки, щоби́ дощ не замочи́в гра́моти, та й ста́ли проси́ти котів, що в ха́тї сидї́ли, щоби́ они́ взя́ли гра́моту на схо́ванку. Взя́ли ко́ти ту гра́моту, зане́сли єї́ в ха́ту й положи́ли на піч, а сами́ так і сидя́ть над не́ю, боя́ть ся, щоби́ хто ча́сом не вкрав єї́. Полї́зла ба́ба на піч та й почала́ з пе́чи котів гна́ти. Коти́ ско́рше за гра́моту та на ді́л, они́ боя́ли ся єї́ поки́нути на печи́, щоби́ ба́ба не поба́чила ча́сом то́ї гра́моти, та не віддала́ єї́ дї́тям гра́ти ся. Бї́гають коти́ да́лї, а дї́ти й зоба́чили їх та й дава́й за ни́ми гоня́ти ся, їх лови́ти. Злака́ли ся коти́, от, ду́мають, пропа́де гра́мота. Они́ шви́дше до миши́й: „Возьмі́ть, бу́дьте ла́скаві, отсю́ гра́моту собі́ на схо́ванку!“ А ми́ши не від то́го, взя́ли ту гра́моту та швиде́нько й потяглй єї́ в свою́ нору́, а на тре́тий день гарне́нько погри́зли єї́ та й ви́стелили своє́ гнїздо́, щоби́ мя́кше було́ мали́м дї́тям спа́ти. От, прохо́дить день, дру́гий, а на тре́тий день, як ви́яснило ся, соба́ки й ка́жуть кота́м, щоби́ они́ віддали́ їм гра́моту. Коти́ ки́нули ся до миши́й, а́ле ми́ши шви́дко похова́ли ся в свої́ но́ри і сидя́ть собі́ там, нї́би нїчо́го й не зна́ють. Із то́го часу́ пішла́ ві́чна гризня́ та нена́висть соба́к на котів, а коти́ зненави́дїли миши́й. От через то й тепе́р, ко́те, не підходи́ до соба́ки; бо розірве́, — а ми́ше, не наверта́й ся на о́чи кото́ви; бо спійме́ за́раз, і не то що розірве́ а й зо́всїм з'їсть.

61. Мідь.

Хто не ба́чив з вас кре́йцара а́бо чворака́? Нове́нькі они́ червоня́ві, аж ули́скують ся. Сї гро́ші уко́вані із мі́ди. Мідь копа́ють із земл́ї. Із мі́ди ку́ють ще й кітли́ і и́ньше на́чине, а та́кож вибива́ють

бля́хи-дахівки́, та виробля́ють і дріт; бо мідь ду́же тягу́ча. Мідяне́ на́чине му́сить ко́нче з середи́ни бу́ти поли́ване бі́лою цино́ю; бо мідь від во́хкости особли́во-ж від ква́сів ржа́віє, а та мідяна́ ржа (мі́дянка) ду́же їдови́та.

Мідь міша́ють і з и́ньшими мета́лями. Мідь із ци́нком дає́ жо́вту мідь а́бо мо́сяж, із чо́го ро́блять сьві́чники, моздїрі́ і т. и. Мідь змі́шана з бі́лою та мягко́ю цино́ю называ́є ся дзвонови́ною; бо з то́го виливаю́ть дзво́ни. Дода́вши до мі́ди тро́течки цини́ а ще ме́ньше ци́нку, то ви́йде бро́нза, з котрі́ї уко́вані на́ші нові́ гро́ші: 1 і 2 ге́лєри. І в золоти́х коро́нах є 10. части́на мі́ди, а в сріб них тро́хи бі́льше.

62. Живе́ сріб ло.

Дивні́ здаю́ть ся лю́дям рі́чи котри́х они́ ще не ба́чили. Хто проживає в горя́чім краю́, де зими́ зо́всїм нема́, здиву́є ся, коли́ почу́є, що з води́ мо́же зроби́ти ся лїд як ка́мінь твердий. Так са́мо ди́вно чолові́кови, що жие́ в холо́дних сто́ронах, де бі́льшу часть ро́ку люту́є зима́, коли́ почу́є, що є краї́, де зими́ нема́, де лю́ди не ба́чили ще нї ле́ду, нї сні́гу. Але що ска́же на те наш чолові́к, що звик ба́чити мета́лї ті́льки тверди́ми, як зо́лото, сріб ло, мідь і т. ин., коли́ ми є́му́ ска́жемо, що у нас є таки́й мета́ль, що мо́жеш єго́ в шкля́нку вля́ти, а що ще дивні́йше, він єї́ й не намо́чить. Мета́ль той цїпенї́є в краях зи́мних на о́стрім моро́зї так са́мо, як у нас вода́. Та коли́ вода́ замерза́є вже при 0^0, то той мета́ль тве́рдне аж при — 40^0 зи́мна, а то так, що єго́ мо́жна кува́ти мов-би те желї́зо. Мета́ль той называ́є ся живе́ сріб ло. У нас

живе́ сріб́ло за́всїди пли́нне; бо у нас нема́ тако́ї лю́тої сту́дени, яко́ї тре́ба, щоб від не́ї заці́пеніло живе́ сріб́ло.

Коли́-б хто живи́м сріб́лом наповни́в став, то міг би по нім їхати тяжки́м желі́зним човно́м. А́ле коли́-б човен був із сріб́ла або з зо́лота, та розпли́в би ся в живі́м сріб́лї так, як розпливає ся ку́сень цу́кру в водї. Впа́вши до тако́го ставу́, не потребува́в-би чоловік боя́ти ся, що вто́не; бо в нім мо́же пли́вати й той, що пли́вати не учи́в ся. А що вже на́йкрасше, що в живі́м сріб́лї на́вить би не змок. А́ле ли́кнути не сьмів би й кра́плї; бо живе́ сріб́ло їдови́те.

Коли́ вари́ти живе́ сріб́ло, то оно́ перехо́дить у па́ру як і вода́, а́ле па́ра з не́го ду́же шко́дить здоро́влю. І єго́ па́ра переміню́є ся на зи́мній по́кришцї наза́д у ка́плї живо́го сріб́ла.

Живе́ сріб́ло остає́ за́всїди чи́сте, бі́ле й блеску́че як правди́ве сріб́ло, наколи́ мідь, желі́зо і т. п. мета́лї ржа́віють. Золота́р позоло́чує за по́мочию живо́го сріб́ла рі́зні сріб́ні рі́чи, тому́ і ка́жуть: „не все зо́лото, що ся сьві́тить.“ На зе́ркалах сполу́чене шкло з цино́ю тако́ж живи́м сріб́лом. Маля́р ро́бить із живо́го сріб́ла хоро́шу черво́ну кра́ску, міша́ючи в шту́чний спо́сіб дві части́ни сі́рки з шістьма́ части́нами живо́го сріб́ла. На́вить у апти́ках продаю́ть живе́ сріб́ло на лїк.

У тонки́х шкляни́х рурка́х на до́вгій до́щечцї ви́сить живе́ сріб́ло у ві́кнах і віщу́є лю́дям погоду; пока́зує наперед, чи буде́ хоро́ша, чи змінчи́ва пого́да, чи дощ. Морепла́вцям вка́зує оно́ впере́д надходя́чу бу́рю, щоби́ були́ пригото́вані на страшну́ небезпе́чність. Хто підно́сить ся бальо́ном у во́здусї а́бо

хо́дить по го́рах, то́му пока́зує оно́ в бароме́трі як висо́ко зайшо́в.

Живе́ срі́бло зна́є тако́ж лі́пше від те́бе сказа́ти, як за тепло́ в ха́тї чи на дворі́; то хоть оно́, віщу́ючи пого́ду, ча́сом не вгада́є і таки́м спо́собом не одно́го зду́рить; то я́ко тепломі́р не завело́ оно́ ще нїко́ли; а се для хо́рого й для огоро́дника ва́жна річ.

Так то стає́ ся й отру́та в руці́ розу́много чолові́ка щи́рим єго́ пора́дником і помічнико́м. Не ди́вно проте́, що чолові́к за живи́м срі́блом аж у те́мній глибині́ землі́ шука́є й ві́дти в по́тї чола́ із за́ховку на сьвіт Бо́жий добува́є.

63. Безро́ги.

Он там під пло́том лежи́ть на́ша сви́нка з поросятами! Голова́ у не́ї вели́ка клапоу́ха, з мале́нькими очиня́тами, з до́вгим ри́лом. Ши́я в безро́ги коро́тка, тулу́б гру́бий, но́ги коро́ткі та тонкі́, на ко́ждій з двома́ ме́ньшими а двома́ бі́льшими ра́тицями. Хво́стик коро́ткий ще й закру́чений.

„Ну й бридка́-ж ота́ свиня́! мабу́ть уся́кий ска́же. Коли́ отсе́ не лежи́ть у багні́, то ри́є дене́будь на сьмітнику́ а́бо в гною́. А за́жерлива яка́! Їсть усе́, що попа́де ся; уся́ку рости́ну, садови́ну, поми́ї, на́віть и́нодї пожере́ свої́х поросят, як се нера́з ро́блять старі́ лихі́ льо́хи. І вепе́р з вели́кими клевака́ми куса́є не то зьвіря́т а й люди́й.

Та хоч не хоро́ша свиня́, а проте́-ж подиві́ть, у які́й она́ приго́дї лю́дям. У и́ньшого госпо́даря нема́ коро́ви, вівці́, а сви́нка знайде́ ся. При до́брій годі́влї пі́дсвинок дає́ вже до́ста мя́са, са́ла, солони́ни, ковба́с та кишо́к. Щіти́на піде́ на щітки́ а з

ра́тиць вива́рюють кару́к. На́віть шкі́ру вичиня́ють на сапя́н.

Свиня́ ду́же плоду́ча; выво́дить два ра́зи на рік по о́смеро й дванáцятеро порося́т. Госпо́дареви вели́ка з безро́ги ко́рисгь. Пу́стить є́ї на па́шу, опі́сля підгоду́є й ви́жене на торг та во́зьме кра́сний гріш. І різни́к, що купу́є сви́нї ма́є ще й свій зарóбок.

В лїса́х живу́ть сви́нї ди́кі. Они́ зо́всїм такі́ як дома́шні, ті́лько бі́льші і ду́жші.

64. Свиня́ не до коня́.

Одні́й сви́нцї прийшло́ було́ щось до голови́ й она́ відблука́ла ся від гу́рту, та ста́ла ходи́ти з кі́ньми. „Е́й цьо́ню,“ ка́же є́ї ма́ти, „поки́нь ся ста́да, та ходи́ з на́ми; бо „свиня́ не до коня́.“

„Е, що!“ відзива́є ся сви́нка, „хиба́ й не ма́ю сво́го ро́зуму, чи що? Ви приви́кли з свиньми́, та гада́єте, що нема́ понад них.“

Але одно́ї но́чи, коли́ ко́нї па́сли на по́лї, прихо́дить вовк. Ко́ники зби́ли ся намлїо́ка до ку́пи, зби́ли ся в круг тай гада́ють собі́: Най тепе́р і сто вовкі́в іде́, ми не боїмо́сь.

Аж тут сви́нка в писк, у ве́реск: „Пуска́йте,“ ка́же, „і мене́ між вас, так я з ва́ми товари́шую!“

Ко́нї в сьміх: „А́бо-ж ми тебе́ за собо́ю кли́кали? Аці́о, пога́не ри́ло!“

Тим ча́сом ба́чить вовк, що ко́ням не мо́же нїчо́го вдїяти, та щоби́ не ходи́ти пу́сто, вхо́пив сви́нку та в лїс.

Не зна́ю, як там є́му́ свини́на смакува́ла, а́ле се зна́ю, що „свиня́ не до коня́, бо шерсть не одна́.“

65. Го́луби.

Го́луби хоро́ші, сми́рні й пожито́чні пти́ці завбі́льшки́ підро́слих ку́рят. Они́ буває́ть рі́жної ма́сти і всіля́кого ро́ду. Одні́ чуба́ті, и́ньші ма́ють на ши́ї широ́кий ко́мір із пі́ря, у и́ньших знов мохна́ті но́ги, а де́які розпростира́ють хві́ст як па́ви. Так зва́ні го́луби цукрові́ кли́чуть: цу́кру-цу́кру та ге-ге-ге, и́ньші знов гудя́ть.

Лю́ди держа́ть їх по пода́х і в голубника́х. Одни́м ми́ла їх чистота́, и́ньшим краса́, бага́то кори́стуєсь їх мя́сом і гно́єм, а де́хто й торгу́є ни́ми, позаяк одна́ па́ра виво́дить 3—4 ра́зи на рік по па́рі голубеня́т, котри́х ро́дичі году́ють зе́рном розмоче́ним у сво́їй ґу́ші. На я́йцях сиди́ть більш голу́бка. Голубеня́та вилу́плюють ся слїпи́ми.

Дома́шні го́луби шука́ють собі́ пожи́ви коло до́му а пі́льні лїта́ють дале́ко в по́ле. Го́луби лю́бять ду́же свій роди́мий куто́к і не ле́гко привика́ють до ново́го голубника́, а летя́ть домі́в, не зблуди́вши з доро́ги хоть-би як дале́ко. Із-за то́го тай через те, що ду́же ско́ро летя́ть, виво́зять їх з до́му і з ві́дки не́будь пуска́ють із пи́сьмами на ши́ї наза́д. А що го́луби перелїта́ють за годи́ну з 10 миль, то не так ле́гко спійма́ти їх хоть-би й я́стрібови а́бо яко́му не́будь хи́жому пта́хови.

За́гадка: Котри́й луб лїта́є?

66. Як добува́ють желїзо.

Нема́ на сьві́тї мета́лю потрібні́йшого лю́дям над желї́зо. Бі́льша части́на лю́дских дїл така́, що до них тре́ба желї́за. Хлїборо́бови тре́ба коси́, плу́га;

ремісникóви трéба сокúри, свéрдла, ножá, гóлки; учéному чоловíкови трéба перá та стáлї, — кóждій людúнї неодмíнно трéба желїза на всякий інструмент та на всяку мáшину та на всяку будíвлю. Без желїза лю́ди нїкóли не бу́ли-би такí осьвíчені, як тепéр. Желїза чúстого на землí не мóжна знайти́, а є онó в землí ру́дою. Тóї ру́ди аж шість порíд, однá ру́да крáсша, дру́га гíрша, бо з однóї бíльше здобу́деш желїза, а з дру́гої мéньше. Чáсом желїзо добува́ють ду́же глибóко в землí й тодí копа́ють шáхти; чáсом же онó лежúть і звéрху.

Як ви́тягнуть ру́ду з землí, то везу́ть єї на желíзний зáвід, що зве ся руднéю. Там єї розбива́ють на дрíбнїйші гру́дочки. Крáсшу ру́ду відбира́ють на дíло, а гíршу відкида́ють геть. Бо буває ру́да, що в нїй так мáло желїза, що не вáрто і добува́ти; трéба на добу́ване бíльше грошúй ви́тратити, нїж те желíзо кошту́є. Тодí везу́ть ру́ду до пéчи. Піч ся змурóвана з камíня й стоїть як величéзна бáшта. Єї мурýють звичáйно коло горú, щоби́ бу́ло як підвозúти ру́ду, а то так рóблять до нéї схід, бо ся піч ду́же висóка. По вели́ких рудня́х таки́х пéчий буває по кíлька. У сю піч сúплють з горú ру́ду та ву́голь так, щоби́ була́ верства́ ру́ди, а верства́ ву́гля, й так насипа́ють піч усю́. Щоби́ крáсше ру́да ростóплювала ся, додаю́ть до нéї ще дéяких рíчий, що пособля́ють у сéму дíлї. Затопля́є ся піч з нúзу. Щоби́ крáсше горíло, то величéзні мíхи надува́ють у піч крізь дїркú вóздух, от, як у кýзнї. Так мíхи дмуть, як бу́ря, й огóнь страшéнно розгоря́є ся. Ру́да ростóплює ся, желíзо витїка́є у нúзу з пéчи, а з горú все насипа́ють новóї та новóї ру́ди. Не перестаю́ть топúти день і ніч чáсом кíлька рóків.

Тíлько тодí спинять робóту, як чогó пíч попсувáла ся, так щобú єї полáгодити.

Перед пéчию у пíскý порóблено рівчакú й ямкú, щобú туди́ текло́ желíзо. Робíтники з дóвгими кочергáми стоя́ть і ждуть, пóки полле́ ся желíзо. Ось відчúнено заслíнку у пéчи, желíзо полúло ся, як огнéва рíчка, хоч би де і в ночú бýло, то стáне вúдко, як у день. Úскри так і сúплять ся на всї бóки; печé страшéнно. Робíтники кидáють ся до рівчакíв і кочергáми направля́ють ростóплений метáль, куди́ трéба. Трéба їм берегú ся, щобú не спíткнýти ся та не впáсти у рівчáк; хто впáде, той живцéм згорúть.

67. Як обробля́ють желíзо.

Вúтекло желíзо з пéчи, згóдом застигáє. Áле се ще не справдїшне желíзо. В нім ще багáто вýгля, а через то онó лóмить ся. Такé желíзо зве ся крушнé. Єгó ще трéба переробля́ти на справжне желíзо. Крушне́ желíзо кладýть у úншу пíч і починáють там (рáзом з дéякими річáми) знóву єгó ростоплятú. Вýголь, що є в желíзї вигоря́є, й стає́ справжне желíзо. Áле щобú се зробúло ся, трéба желíзо разурáз мішáти. Осíбний робíтник стоїть коло пéчи і мішáє єгó желíзною кочéргою. Страшна́ се робóта! Щобú ростопúти крушне́ желíзо трéба не мéньше, як 1500 стéпенїв теплá. Незвúклий чоловíк не вúстоїть там і кíлька хвилúн, так нестерпýчо печé.

Пíсля сéго желíзо як по велúких рудня́х, то кую́ть паровúм мóлотом. Зробúло так, що пáрою піднимáє в горý й спускáє на ковáло величéзний

і страше́нно важки́й метале́вий брус. Ма́шина, що тим бру́сом заправля́є зроблена́ так га́рно, що не́ю одна́ лю́дина порядку́є й мо́же як схо́че вда́рити, й ду́же, й тро́шки. Мо́же вда́рити так ду́же, що постановле́ний стовп поли́на враз розбива́є і ро́бить з не́го млине́ць, а мо́же вда́рити так ти́хо, що розібе́, коли́ положи́ти, шкарлу́щу на орі́сї, а зе́рно зіста́не ся ці́ле́. Желі́зо роспіка́ють у горні́. Як роспече́ ся, робі́тники відчиня́ють горн, особли́вою ма́шиною чипля́ють шма́ток величе́зний желі́за. Ма́шина підніма́є в гору́ шма́ток, а він бри́зкає на всї бо́ки йскрами й страше́нно пече́. Ви́сить він кі́лька хвили́н у робі́тнї, я́сно все осьві́чуючи. Тоді́ почина́є пото́хо посува́ти ся до кова́ла. Стоячи́ коло желі́за, робі́тники з до́вгими гака́ми знима́ють єго́ з ма́шини і кладу́ть на кова́ло. Пече́ нестерпу́чо, а́ле робі́тники не ма́ють змо́ги на те зважа́ти. Ті́лько по обли́чах ви́дко, яку́ му́ку они́ терпля́ть. Ма́йстер махну́в руко́ю, і всї робі́тники ки́нулись геть. Молотоби́єць торкну́в держа́к від ма́шини з мо́лотом і в ту мить мо́лот відра́зу зірва́в ся з гори́ й страше́нно грю́кнувши, вда́рив по желі́зу. Вся буді́вля стрясла́ ся, мілїо́ни йскор засипали усю́ робі́тню, бри́знувши з під мо́лота. Огня́ний тума́н укри́в усе́ й не мо́жна бу́ло нїчо́го ба́чити. Як він розві́яв ся, то мо́лот зно́ву став підніма́ти ся, щоби́ зно́ву вда́рити. І так уве́сь день. Иноді́ мо́лотови даю́ть відпочи́ти, щоби́ не ду́же нагріва́в ся. Як ви́кує ся тут желі́зо і ста́не зо́всїм чи́сте, то єго́ виробля́ють ще уся́ким спо́собом. Єго́ пропуска́ють ме́жи двома́ ва́лами, а ва́ли ті з рівця́ми. Ва́ли гнїтя́ть желі́зо, оно́ втиска́є ся в ті рівці́ й вихо́дить з них шта́бою; тоді́ єго́ пропуска́ють крізь ва́ли з ме́ньшими рівця́ми, тоді́ крізь

тре́тї ва́ли — з ще ме́ньшими і так до́ти, аж по́ки ста́нуть шта́би таки́ тонькі́ як тре́ба. Тоді́ ті шта́би продаю́ть, а́бо з них ро́блять усяки́ річ и.

А́ле се желі́зо за на́дто мятке́. Ча́сом же тре́ба твердійшого желі́за. Тоді́ з тако́го желі́за ро́блять сталь. Щоби́ се зробити, розто́плюють желі́зо у осі́бнім величе́знім посу́дї й додаю́ть туди́ ву́голь, тоді́ вилива́ють і як оно́ засти́гне, то стає ста́лею.

На́йбільше желі́за іде́ тепе́р на всяки́ ма́шини, на гарма́ти та на всяку́ и́ньшу збро́ю. Звича́йні ковалі́ ро́блять дрібні́йші рі́чи — тим їх робо́та не така́ важка́. А́ле ва́жко працюва́ти там, де ро́блять вели́кі рі́чи, ось на прі́клад як ро́блять ши́ни, що то їх склада́є ся на желі́зниці. А́ле є одна́ робо́та на желі́зних за́водах ще тя́жша від се́ї, як ро́блять кітли́ вели́кі на ма́шини парові́. Робі́тників сих звуть „глуха́нями“, бо від то́го гр'о́коту они́ глу́хнуть.

68. Два плу́ги.

З одно́го желі́за скува́ли два плу́ги,
Оди́н стоя́в ду́рно, в по́лї ора́в дру́гий;
Сріблом блести́в плуг той, що з по́ля верта́в ся,
А що стоя́в ду́рно, иржо́ю вкрива́в ся.

69. Вівця́ і коза́.

Як поди́виш ся на ове́чку, так зда́є ся, що нема́ на сьві́тї дру́гої скоти́ни тако́ї нещасної. Ніхто́ є́ї не бої́ть ся, всї є́ї бють і што́вхають, а она́ і оборони́ти себе́ не мо́же. Але чи знайде́ ся дру́га худоби́на, з яко́ї було́-б сті́лько ко́ристи, як з ове́чки.

Усе́ з не́ї йде на ко́ристь чолові́кови. З є́ї до́вгої, мягко́ї во́вни ро́блять і товсте́ і тоне́ньке сукно́. З ове́чих і бара́нячих сму́шків ши́ють те́плі кожухи́ на зи́му, а з ягня́чих сму́шків шапки́. Ове́чий лій іде́ нам на сьві́тло у до́вгі зи́мні вечери́, а ягня́че мя́со ду́же смачна́ стра́ва, тай барани́на до́бра. У барана́ і ове́чки голова́, рівна́ючи до ті́ла, не вели́ка, лоб крути́й, ніс горбо́м, у́ха у одни́х стирча́ть у бік, а у дру́гих ви́сять, о́чи ду́же до́брі, хоч і дурні́. На ло́бі у баранів ро́ги ду́же га́рно закру́чені наза́д і поро́жні в середи́ні. Хвіст у и́ньших не ду́же вели́кий, а у дру́гих ве́льми товсти́й та важки́й, та й бага́то з не́го са́ла. Во́вна до́вга, у и́ньших бі́ла, як сніг, а у дру́гих сїрова́та або чо́рна. Ви́мивши ове́чку до́бре у воді́, є́ї стрижу́ть раз а́бо й дві́чи на рік, пото́м во́вну ще ми́ють, перебира́ють і прядуть.

Живе́ ове́чка всю́ди по на́ших краях, году́є ся трово́ю і сі́ном, раз на рік приво́дить одно́ ягня́, де́коли й дво́є.

Сестра́ ове́чки коза́, ду́же до не́ї схо́жа. Коза́ ма́є тако́ж дві ра́тиці на нога́х до́вгий во́лос, у де́котрих ду́же комто́вний. Ро́ги поро́жні в середи́ні, ті́лько загну́ті наза́д, а не закру́чені, як у барана́. Ті́ло є́ї до́вге і щу́пле на тонки́х ніжка́х.

Ве́рхня гу́ба го́ла, а на ни́жній борода́. Мя́со старо́ї кози́ пога́не, до́бра хиба́ з не́го бу́женица, за те кізля́че мя́со ду́же смачне́. Молоко́ кози́ вживаю́ть на лїк від сухо́т. Кізля́тка живі́ звірята́, цап знов усе́ до бійки гото́вий.

70. Ягня́.

Мото́рні ді́ти, ді́воньки й хлопя́та!
Перво́цьвіт наш, весе́лі небожа́та!
Щоб зна́ли ви, як в сьві́ті тре́ба жи́ти
Як шанува́ти до́лю молоде́ньку
І стерегти́ чого́ не слі́д роби́ти,
Я розка́жу вам ба́єчку мале́ньку.

* * *

Було́ собі́ ягня́, пото́шненьке таке́,
В коша́рі не було́ тако́го,
Жартли́ве і швидке́,
Не слу́хало нїко́го.
Раз, чи само́, або́-ж підмо́вив хтось,
Наду́малось оно́ все ста́до насьміши́ти
У во́вчу шку́ру одяглось
І ну скака́ти, а́вкати, страши́ти.
Рего́чуть ся, скака́ють і крича́ть,
Нена́че-б то боя́ть ся вовкула́ки,
Таке́ там ста́ли вироблята́ть,
Аж насторо́чились соба́ки,
А по́тім ки́нулись на во́вчика гурто́м,
Да́ли ему́ тако́ї намина́чки,
Що аж шматки́ посипались круго́м,
Соба́ки лю́блять бо таки́вскі дра́чки.
Де й дїв ся сьміх; підня́в ся стон і плач,
На си́лу бі́дного оборони́ли.
Отта́к то, бач.
Із жа́ртів ли́ха нароби́ли!
Всїх жаль бере́, ове́чок і ягня́т,
І жу́рить ся вівча́р, і пла́че бі́дна ма́ти;
Бо то не и́грашки не жарт,
В зуба́х соба́чих побува́ти.

Тако́го ли́шенька ні́коли-б не було́
Коли́-б не слу́хали дурно́ї во́лі,
Жи́ло-б собі́ ягня́тко і росло́,
Раді́ючи на рі́днім по́лі.

71. Бу́зько.

Весна́ йде! . . . По під небеса́ми висо́ко, висо́ко в блаки́тнім просто́рі пливу́ть два бі́лі бу́зьки; кри́ла до полови́ни чо́рні широ́ко розпросте́рли, до́вга ши́я і черво́ні но́ги як по стру́нї розтягну́ті. От они́ ста́ли, як би пови́сли у во́здусї по́між не́бом і земле́ю широ́ко . . . Тепе́р знов летя́ть та кружля́ють широ́ко . . . Ни́зше, усе́ ни́зше, вже над ха́тою бли́зько. Замаха́ли крильми́, спусти́ли но́ги й ста́ли у гнїзді́. На тій ха́тї давно́, вже давно́, лїт мабу́ть з де́сять, зроби́ли они́ собі́ гнїздо́. Що ро́ку весно́ю они́ сюди́ прилїта́ють із дале́ких те́плих краї́в, і вивóдять тут свої́х дїточо́к. Чудне́ се гнїздо́, коли́-б ви ба́чили! Отсе́, як би набра́в сухе́нького хворосту́, положи́в є́го чепурне́нько у ку́почку на соло́мяній стрі́сї придави́в з ве́рху, позалї́плював дене́де боло́том; от вам і гнїздо́. А в середи́нї оно́ мяге́нько ви́ложене соло́мою, пі́рєм, во́вною. Усе́го нанесу́ть они́ свої́м лю́бим дїточка́м на по́стїль. Навкру́г се́го гнїзда́, по́між хворосто́м, де ті́лько є яка́ щили́ночка, поробили воробцї́ собі́ мале́нькі гнїздо́чка.

Пова́жно, як і тре́ба до́брим ґа́здам, що верну́лись до до́му з дале́кої доро́ги зза мо́ря, похо́джують бу́зько і буслиця в свої́м гнїздї́, загляда́ють по всїх за́кутках; тут сми́кнуть, там підпра́влять, тут знов посту́кають до́вгим черво́ним кло́вом по сухі́й деревині. Не все в поря́дку, тре́ба щось ду́мати.

Лети́ть оди́н, несе́ жмут соло́ми в гнїздо́; дру́гий лети́ть тя́гне до́вгий прут, затика́є є́го з бо́ку, і знов лети́ть і знов щось несе́. Так праця́ють они́, по́ки не доведу́ть гнїзда́ до ладу́.

Як зазелені́ють ве́рби, зашумя́ть ду́би густи́м ли́стєм у на́шім га́ю, і засьпіва́є солове́йко на кали́нї, у бу́зьковім гнїзді́ поба́чимо дво́є, ча́сом і пя́теро мале́ньких пташиня́т, таки́х чудни́х з до́вгими га́рними дзю́бами.

Жали́ють їх та́то й ма́ма. Одно́ лети́ть їм за харче́м у по́ле а́бо на боло́то, а дру́ге зіста́єсь коло дїти́й. А ви зна́єте, що бу́зьки їдя́ть? Жаби́, гадю́ки, хробаки́ і т. и. Ма́ти га́рно обдя́лить ко́ждого хрипли́вого півуна́, потім ся́де відпочива́ти, а тут вже тато лети́ть на боло́то за гости́ньцем. І так обмі́нюють ся, по́ки дїти не підросту́ть такі́ вели́кі як їх ро́дичі з на ме́тер, та не ста́нуть самі́ прокормлюватись. Ча́сом стоя́ть собі́ на одній нозі́, дру́гу підтя́нуть під се́бе, та клекотя́ть довже́зним дзю́бом.

З о́сїню відлїта́ють бу́зьки наза́д у те́плі краї́ дале́ко на полу́дне від нас. Чоловіко́ви з них нї шко́ди нї ко́ристи. Не пра́вда се, що бу́зьок хоро́нить ха́ту, де є́го гнїзді́, від огню́. Забобо́н і те що він запа́лює ха́ту, з котро́ї ски́нено є́го гнїзді́. Ми́лий він лю́дем за те, що звіща́є ве́сну немо́в ка́же: весна́ іде́!

72. Жа́йворонок.

Розка́зують, що як жа́йворонок найде́ на по́лї зе́рно, то лети́ть з ним в верх та все жа́лібно про́сить Бо́га, щоб позво́лив є́му то зе́рно з'їсти,

і як Бог єму́ позво́лить, то жа́йворонок раде́нький спуска́є ся на зе́млю, сїда́є на гру́дцї та й їсть. О́пріч зе́рна жа́йворонок їсть черваків та рі́жних хрущів і сим чолові́кови стає́ ду́же в приго́дї, бо чи́стить по́ле від усяко́ї хробачні́.

Мя́со жа́йворонка смачне́ і в де́яких краях їх ду́же бага́то вбива́ють. Одна́к робити так не слїд, бо не так з не́го то́го на́їдку, між тим ко́ристь від живо́го дово́лї вели́ка. Зе́рна він бага́то не з'їсть, а хрущів та червачків, що ду́же шко́дять пашні́, він зни́щить бага́то. Через те то жа́йворонка тре́ба шанува́ти, не вбива́ти, не видира́ти яє́ць з єго́ гнїзда́.

Жа́йворонка ле́дво розпізна́ти від уся́кої дру́гої пта́шки. Він бі́льший від воробця́, темносі́рий знизу́ сїрі́щий, ма́є вели́кий на єго́ зріст дзю́бок, і дзю́бок сей округлова́тий. На нога́х за́дний па́лець з вели́ким кі́гтем. Гнїздо́ своє́ жа́йворонок мо́стить на землі́ в я́мцї ви́стеливши єго́ сухи́ми стебельця́ми. Сами́чка кладе́ 4—5 яє́ць. Молоді́, як ви́луплять ся з яє́ць, за́раз почина́ють бі́гати.

Не глядячи́ на свій мали́й зріст, жа́йворонок ду́же відва́жна і сьмі́лива пта́шка.

73. Крук.

Мину́ла зима́; со́нечко Бо́же гріє, пригріва́є, з полу́дня поверта́є до нас тепле́нький вітре́ць, а з ним ми́лі го́стї, лю́бі пташки́ сьпівакі́. Розгости́лись они́, хто у лу́зї, в лі́сї, а хто на по́лї, у саду́. Задзвени́ла їх пі́сня чародійна, звеселила весь сьвіт. Почу́в сї сьпіви й чорнопірий сьпіва́ка, що свої́м хрипли́вим го́лосом у ти́ху зи́му висьпі́вував міста́ми та се́лами свою́ односта́йну пі́сню-ду́му: кра-кра. „Не

мені́ на прю става́ти з таки́м, солові́єм, жа́йворонком і їх това́ришами,“ поду́мав крук, кра́кнув ще раз, два ра́зи й забра́в ся в дале́кий ти́хий лі́с, та в холо́дні го́ри, як се на тако́го па́на, як він, приста́ло; бо, зві́стно, пани́ пробува́ють ті́лько зи́му в мі́стї, в лі́тї-ж вибира́ють ся на се́ла і в го́ри.

Проходжа́єсь наш пан крук пова́жною ходо́ю по по́лї по рілї́. Не вже-ж приглядає́сь він рільнико́ви, чи до́бре він сво́ю робо́ту ро́бить? — Ой нї, не орача́ він пильну́є а кого́ и́ньшого — Кого́-ж? — Стріва́йте, за́раз дові́даєтесь! От вам і ві́дповідь! Чи ба́чили, як він си́вку-ми́шку цу́пнув своїм здоровє́нним клю́вом? Нерозу́мна, по що було́ їй вика́зуватись із ду́чки? Га, коби́ знате́! . . . Подри́ґала ми́шка, не помогло́, пропа́ла. Крук і не облиза́в ся, а йде собі́ да́лї бороздо́ю, покру́чує голово́ю то в пра́во, то в лі́во, все́му приглядає́сь і́сти шука́є. Ось і знов щось знайшо́в!

Що тако́го?

Встида́йтесь, ще пита́єте! Та-ж то черва́к-борозня́к, з котро́го шкідники́ хрущі́ вивода́ть ся. — От, от знов одна́ ми́шка застря́гла в дзю́бі кру́чім. Та й се́го є́му не до́ста, ще шука́є і — я приглядав ся їм нера́з — тако́ї по́гани з'їда́є він що дня без лі́ку.

Ади́ть, там на колі́ сиди́ть дру́гий чорнопі́рий това́риш, пожи́ву тра́вить, нї́би дрима́є. Ну́те, спро́буйте зблизи́тись до не́го! А що, пра́вда яки́й сторожки́й і не приступи́ти до не́го.

Он там на тім висо́кім де́реві, на самі́м вершку́, чи ба́чите гнїздо́? Се крук є́го змайструва́в з рі́ща, корі́ня та те́рня. Але не ду́майте, що самиця сиди́ть на те́рню! Бо́же бороні́! Де-ж таки́й па́нї та на те́рню сиді́ти. Нї! Гнїздо́ ви́стелене мо́хом, во́вною,

пі́рєм та воло́сєм, мяго́ньке як пери́на. Ба́чу збира́є вас охо́та ви́лїзти й пригля́нутись сами́м! Нї, нї, не лї́зьте, а то упа́дете і розібє́тесь, а́бо збере́ вас охо́та розби́ти одно́ з зеленкова́тих те́мно пятно́ваних яєчо́к, а їх і так там не бага́то, зо тро́є а на́йбільш пя́теро; сті́лько бува́є й дїто́к-крученя́т.

Сказа́в-би я вам ще щось, та бо́ю ся, що аж тодї́ покорти́ть вас таки́ ко́нче додра́патись до гнїзда́ й заподї́яти яке́ ли́хо ко́ристному пта́хови коли́ не собі́, впа́вши з де́рева. — Хиба́, що обіця́єтесь не лї́зти, так тодї́ й ска́жу. — Прирікаєте? — Ну, так послу́хайте!

Тре́ба вам зна́ти, що крук вели́кий зло́дїй; що не́будь блеску́чого попа́де, про́ста бля́шка, чи срі́бна ло́жка, золота́ обру́чка, чи шклянни́й черепо́чок, усе́ те зано́сить він у сво́є гнїздо́, тому́ то й ка́жуть на вели́кого зло́дїя: краде́, як крук.

Молоде́ крученя́ осво́юєсь ду́же ле́гко, виу́чуєсь де́що говори́ти, вдає́ го́лос рі́жних сотворі́нь, сло́вом розу́мний птах.

Кру́ки напада́ють тако́ж зьвіря́та і пта́хи, а́ле їдя́ть і сте́рво. Ще користнї́йші для чолові́ка свояки́ кру́чині: воро́на, ка́вка а́бо га́лка і га́йворон.

74. Крук.

В голубнику́, узрі́вши го́лубів
А на́дто, як госпо́дар їх году́є.
„От хто пану́є, так пану́є!“
До се́бе крук загомонї́в,
Їж до схочу́ без пра́цї,
Та ще й які́ пала́ци!
А нам житє́, лихи́й тако́го й зна,
Що и́нодї нема́ й зерна́.

Як би отта́к і нам,
Як сим пана́м!
Ану́ я лиш у кре́йду убілю́ ся
Так теж до них з тихе́нька притулю́ ся!“
Як так, то й так,
Уве́сь у кре́йдї вже мій крук,
Лети́ть до го́лубів,
До їжи скік та там і сїв,
Та з ро́зуму дурно́го,
Зрадївши він, як закричи́ть,
А го́луби, впізна́вши тут чужо́го,
Дава́й єго́ клюва́ти й бить,
Прогна́ли. Зно́ву до свої́х біда́ха,
А ті поба́чивши у бі́лім пта́ха,
Та не пізна́вши, геть прогна́ли.
Зіста́всь мій крук нї в тих, нї в сих,
Нї до свої́х, нї до чужи́х . . .
Чи ви таке́ чува́ли?

75. Пуга́ч.

Всяки́й зна́є сю пти́цю з вели́кою округлова́тою голово́ю, з коро́ткими кри́лами та невели́ким, мов обру́баним хвосто́м. О́чи у не́ї кру́глі, вели́кі і в ночи́ сьві́тять ся зеле́но-жо́втим огне́м. Дзюб коро́ткий, міцни́й, зда́влений з обо́х бо́ків, ве́рхня полови́на загина́є ся над ни́жньою, мов о́стрий гак. Но́ги коро́ткі, жи́лаві. На нога́х по чоти́ри ду́жих мозоли́стих па́льців з о́стрими криви́ми па́зурами. Пі́рє на пугаче́ви густе́, а на масть си́ве з бі́лими та руди́ми сму́жками. Но́ги аж до па́льців обро́слі ріде́ньким пі́рєм, мов ше́рстию.

Живу́ть пугачі́ по стодо́лах, по го́рищах хат, що стоя́ть пу́сткою, а́бо в яки́х не́будь стари́х

будівлях, де нїхто́ не живе́. Цїлий день они́ сидя́ть бо в них таки́ о́чи, що они́ ни́ми ба́чать гара́зд ті́лько в ночи́. Сплять пугачі́ ду́же чу́тко; ті́лько що шелесне́, они́ за́раз прислуха́ють ся і пи́льно придивля́ють ся.

Як сме́ркне, пуга́ч вилїта́є на польо́ване і су́мно пугу́кає. Лю́дям здає́ ся, що пуга́ч накли́кує смерть а́бо яке́ нещасте́ на ту ха́ту, де він пугу́кає, вбива́ють єго́ без жалю́ де ті́лько поди́бають. А він, бідола́ха, нїко́му ли́ха не ко́їть, на́вїть лю́дям з не́го вели́ка ко́ристь; бо він ло́вить ми́ши і всякі мотилї́ та хрущі́. Шко́да ті́лько, що він займа́є лилики́в та мале́ньких пташо́к. Пуга́ч лїта́є не висо́ко, ти́хо, не ляща́ть кри́лами, як и́ньші пти́цї; тому́ то він і підкрада́є ся до своє́ї здо́бичі так, що та й не чу́є.

Живу́ть пугачі́ па́рами, а и́ногї й ста́дами. Гнїзд они́ самі́ не ро́блять, а живу́ть а́бо в чужи́х гнїздах, а́бо в яки́й не́будь щілині́ а́бо дї́рцї. Самиця несе́ по чоти́ри а́бо по сїм бі́лих я́єць. Сиди́ть она́ на них не встаючи́ ти́жнїв зо два, аж по́ки не ви́луплять ся дїти; тим часо́м году́є єї са́мець. У деяки́х краях пугачі́в привча́ють до рук і держа́ть їх по садка́х та по горо́дах, тут они́ збира́ють уся́ку гу́сїнь, хрущі́в, що нї́вечать садови́ну.

З пугача́ми зо́всїм схо́жі со́ви.

76. Зазу́ля.

Весно́ю, як зазу́ля куе́, лю́ди гада́ють, чи до́вго ще їм жи́ти. Скі́лько раз она́ прокує́, сті́лько, ка́жуть, і остає́ ся лїт жи́ти. Що в сїм нї кри́хти пра́вди, вже, мабу́ть ко́ждому доводи́лось дізна́тись; бо буває́, що одна́ зазу́ля прокує́ дві́чи-три́чи, а дру́га більш со́тнї.

Зазу́ля на масть, як і ка́жуть, зозуля́ста, себто рябе́нька — си́ва. Хвіст у не́ї до́вгий з бі́лими вели́кими цятка́ми. Зазу́ля рі́дко сїда́є на зе́млю. За́всїди она́ держи́ть ся чорноліся; бо тут є́ї на́йлїпша пожи́ва — волоха́та гу́сїнь, що спусто́шує де́рево, об'їда́ючи є́го́ лист. Она́ стра́х не на́їстна; цїли́й день лїта́є й визби́рує по гі́лях дере́в гу́сениці.

Зазу́ля ду́же дивна́ пти́ця. Ще з давни́х часі́в запримі́чено, що она́ не ро́бить собі́ гнїзда́ і сама́ не вивóдить дїти́й. Із свої́ми я́йцями зазу́ля ось як ро́бить. Лїта́ючи по лі́сї а́бо по саду́, она́ вишу́кує котре́ не́будь гнїздо́ і як найде́ таке́, в котрі́м є яйце́, то кладе́ своє́, а тамто́ викида́є. До чужо́го гнїзда́ она́ за́всїди підкрада́є ся по́тайно. Як наста́не пора́ не́сти яйце́, і як зазу́лї не мо́жна на той час сі́сти у чуже́ гнїздо́, то она́ несе́ ся на землі́ і вже тоді́ бере́ яйце́ в дзю́б і підкла́дає в гнїздо́. Чужа́ ма́ти висиджує яйце́ і вигудо́вує зазуленя́. Оно́-ж ду́же па́жерливе, відбира́є рі́дним дїтем господи́нї їду́, а підрі́сши викида́є їх з гнїзда́, а то й уби́ва́є.

Та прото́ зазу́ля ду́же пожито́чна пти́ця, і є́ї тре́ба за́всїди шанува́ти. Оди́н учёний ви́лїчив, що зазу́ля за лі́то з'їда́є вели́ку си́лу волоха́тих гу́сениць, що ду́же шко́дять лїса́м і сада́м, а котри́х нїя́ка и́ньша пти́ця не їсть, ті́лько одна́ зазу́ля, від чо́го є́ї живі́т у середи́нї як би воло́сем поро́слий.

Почина́ючи з середи́ни лі́та, зазу́ля вже лети́ть у ви́рій. Гу́рту она́ на держи́ть ся, а ко́жда лети́ть собі́ сама́. Як лети́ть, то подоба́є на со́кола, хоть не ма́є нї до́вгого криво́го дзю́ба а́нї о́стрих криви́х па́зурів, а знов з пі́ря ду́же похо́жа на скригульця́. З то́го й пішло́ ві́роване, що зазу́ля щеза́є не-

споді́вано нам з очи́й, перекида́є ся в осени́ в скригульця́ й ло́вить тоді́ ку́ри й го́луби. До се́го ві́рованя причиня́єсь ще й то, що ма́ло хто ба́чив се́го боязли́вого пта́ха.

77. Д зазу́лі.

Ой полети́, зазу́ленько,
В неді́лю ране́нько,
Та на мо́їй родино́нці
Заку́й жалібне́нько!
Ой полети́, зазу́ленько,
В мій рі́дний садо́чок,
Ви́рви мені́ хоть кві́точку,
Хоть оди́н листо́чок!
Сядь, зазу́ле, край віко́нця,
Де не́нька вита́є,
Ві́дкіль она́ рано й ве́чір
Мене́ виглида́є.

78. Я́щірка.

„І в моє́ віко́нце загля́нуло со́нце,“ сказа́ла молоде́нька зелене́нька я́щірочка одно́го кра́сного веспя́ного ра́нку, пробуди́вши ся з до́вгого та твердо́го зимово́го сну, протира́ючи блиску́чі оченя́та. Продру́хавшись та протягну́вши мале́нькі лабки́ з довге́нькими пя́ти па́льчиками, погада́ла: „Мабу́ть я давно́ вже нїчо́го не їла; бо в черева́нці щось ду́же по́рожно. Та чей же повстава́ли вже й му́хи, хрущі́, слимаки́ та гли́сти, ина́че прийде́сь го́лодом мліти.“ І спра́вдї забрені́ла му́шка бі́ля я́щірочки. Шусть, му́рхнула она́ язи́чком, от і по му́шці. Таки́м спо́собом укороти́ла я́щірка ще не одно́му влазли́вому та шкідли́вому о́вадови житя́.

Поснї́давши сма́чно, сказа́ла сама́ до се́бе: „Тепе́р відві́даю мою́ ті́точку. Давно́ є́ї ба́чила!“ Осторо́жно а́ле зви́нно спусти́ла ся я́щірочка по каміню в діл, поволі́кши за собо́ю до́вгий як она́ вся хво́стик. Там не там остановля́лась, то наслуха́ючи пи́льно, хоть ух у не́ї й не ви́дно, то вигріва́ючи лусько́ю покри́те тїлце́ своє́ на со́нцї, котро́го під камі́нєм чи десь там у ду́чцї через усю́ до́вгу зи́му не видала. Задума́ла ся, загада́ла ся на́ша зелепу́жка. Та гадки́ за гора́ми а смерть за плеча́ми. Спостері́г є́ї завзя́тий во́ріг когу́т і скли́кав за́раз цїле́ ку́ряче ві́йско. Стра́шно ста́ло на́шій бі́дній я́щірочцї. Она́ підня́лась на за́дні лабки́ і показа́ла ворога́м дрібне́нькі зубки́. Ку́ри да́лись тро́хи в зад, хоть від тих зубі́в, нї бо́лю нї ра́ни не буває. Я́щірка шу́рхнула тим ча́сом да́лї, а́ле тут напа́ли на не́ї ку́ри з за́ду й розде́рли на ку́снї.

Ще бі́льше від кури́й чи́гають на жите́ се́го неви́нного й ко́ристного зьвіря́ти вужі́, кру́ки, бу́зьки й пусті́ хло́пцї.

За́гадка: Котри́й щур зеле́ний?

79. Бере́за.

На взгі́рю понад рі́чкою стої́ть березовий гай. А край є́го́ росте́ собі́ на самоті́ рі́вна та тонка́ бере́за. Стої́ть она́ і мо́в-би суму́є. Похили́ла ся є́ї бі́ла ці́вка, дене́де вкри́та сїрозеле́ним мо́хом. Схили́ла она́ свою́ голо́вку, зви́сли з ві́тий є́ї тоне́нькі, те́мні та до́вгі пру́тики. Стої́ть і не ворухне́ ся.

Схо́пив ся леге́нький вітре́ць. Захита́в він гнучкі́ пру́тики і журли́во зашелести́ла бере́за

своїм блискучим круглястим листочком, жалкуючись вітрови на лиху долю.

„Нещасна я! Усяк, що хоче, те й робить зо мною. Налетить буря, ламає гількй, шарпає листє і гне мою цівку на всї боки. І тріщить і рве ся моє корінє, що шукає в землї їди і годує мене!“

„А на провеснї набираюсь я з землї соком і сей сок, моя кров, іде в кожду гільку, в кождий прутик. І прутики вкривають ся пахучими смолястими брунька́ми, що мусять стати листєм. І що-ж? Прийде чоловік і зірве мої брунькй собі на лїки. А надто ще користують ся моїм солодким соком.“

„Чого-ж менї сподївати ся? Хиба ще гіршого кінця! Онде прийшли люди і порубали моїх сусїдів. І підуть они на дрова або на вугля, що йде на порох, а котрі й до теслярá. А може повезуть їх туди, де гонять з нас деготь . . .“

Стих вітер, — замовкла береза. І стоїть она з своєю нерозважною тугою.

80. Не хвались ся!

Ой хвалила ся та березонька:
„На менї листє та широке,
На менї гіля та високе!“
Ой як обізве ся зелений дубочок:
„Ой не хвались ся та, березонько!
Не ти свою кору вибілила,
Не ти сєє листє широчила,
Не ти сєє гіля височила.
Вибілило кору та яснєє сонце.
Широчив листє буйний вітер,
Височив гіля та дрібен дощик.

81. Во́здух.

Ка́жуть лю́ди, як ви́лляти щоне́будь із шкля́нки чи з и́ншої посу́дини, що там нїчо́го нема́; а и́ньший не оди́н ка́же, що там є в о́ з д у х. Як же се оно́ так, і що то таке́ той во́здух?

Щоб дізна́ти ся, чи є в шкля́нцї щоне́будь, чи нема́ нїчо́го, переки́ньмо є́ї до гори́ дном та й пха́ймо у во́ду. Крізь шкло ви́дко, що в шкля́нцї ті́лько в ни́зу тро́хи води́, а ви́сше, здає́ ся, й нїчо́го нема́, та щось води́ туди́ не пуска́є. Мабу́ть, щось там є, та ті́лько таке́, що ми є́го́ не ба́чимо. Отсе́ той во́здух. Ві́дки-ж він узя́в ся в шкля́нцї? Набі́г він туди́ з ха́ти, а в ха́ту набра́в ся з надві́ря. Що він є по надві́рю, про се мо́жна ось як дові́датись. Як махне́мо ху́сткою, а́бо чим не́будь и́ньшим, у ти́ху пого́ду, то ко́ло нас зро́бить ся в і́ т е р; бо то ми звору́шили на тім мі́сцї во́здух, тоді́ є́го́ чу́ємо та й ка́жемо, що се ві́тер. Отже в і́ т е р нїчо́ и́ньшого як з в о р у́ ш е н и й в о́ з д у х. Тоді́ во́здух мо́жна мо́в-би обма́цати; ви́ставиш ті́лько ру́ку, на ві́тер, то й чу́єш, що во́здух пре в ру́ку, та ті́лько не ви́дко є́го́.

Во́здух мо́жна й почу́ти, коли́ справля́є гук, вилїта́ючи з пу́кавки, що то є́ї ро́блять хло́пцї з бзини́.

Во́здух ма́є тако́ж вагу́. Про се мо́жна ось як дові́датись. Коли́ взя́ти дві шкляннї́ банькй зо́всїм однако́вої ваги́ й ви́ссати з одно́ї во́здух а з дру́гої нї, а пото́м їх зва́жити, то ба́нька з во́здухом буде́ тя́жша від то́ї, що з не́ї во́здух ви́тягнено.

Потрі́бний во́здух і чолові́кови і зьві́реви уся́кому. Раз у раз ми ди́шемо, се́бто втяга́ємо в се́бе

во́здух і знов єго́ видиха́ємо. Без во́здуху не могли́-б ми жи́ти, от як затули́ти н. пр. рот і ніс, то ста́не тя́жко страше́нно і нїя́к до́вго так не ви́держиш. Че́рез те й умира́є чолові́к, як от ча́сом у воді́ вто́пить ся; бо там нема́ во́здуху, нема́ чим ди́хати. Во́здух, котри́й ми з се́бе видиха́ємо, вже зіпсо́ваний, для ди́ханя непригі́дний. Ча́сом буває, що во́здух і від чо́го и́ньшого псує́ ся, і там уже́ чолові́кови сиді́ти не га́рно і шкідли́во. От як заткаю́ть и́нодї пїч завча́сно, то во́здух напо́внить ся ча́дом, і хто ті́лько буде́ в ха́тї, загори́ть, занеду́жає, а то і вме́рти мо́же. Во́здух помага́є й гори́ти, без не́го не було́-б огню́.

82. Ві́тер.

Зна́ємо вже, що во́здух від тепла́ ширша́є. Тре́ба зна́ти й те, що така́ сама́ мі́ра т е́ п л о г о во́здуху ле́кша нїж така́ сама́ мі́ра х о л о́ д н о г о. А коли́ те́плий во́здух ле́кший від холо́дного, то він і підніма́є ся ви́сше над не́го у гору́. От як і олі́й у борщі́ пли́ває пове́рхи; бо ле́кший від води́. Так са́мо й те́плий во́здух пли́ває пове́рх холо́дного, а дові́датись про се мо́жна, як змі́ряти тепломі́ром у ха́тї під сте́лею і коло землї́, то поба́чимо, що в горі́ тепліше; бо туди́ підійма́є ся те́плий, ле́кший во́здух. Тому́ то й му́хи сїда́ють на ніч на сте́лю! бо ду́же лю́блять тепло́.

Так буває й на дворі́. Як де на зе́млю гріє со́нце, то й во́здух при землї́ нагріва́є ся, стає́ ле́кший і чере́з те підійма́є ся в гору́. Те мі́сце, звідкіль він підня́в ся, зіста́є ся поро́жне; а ми зна́ємо, що як ті́лько де зіста́є ся поро́жне мі́сце, то туди́ за́раз

набіга́є во́здух з боків. А знов же й той те́плий во́здух, що підня́в ся в гору́, не стоя́ти ме над одни́м мі́сцем, а буде́ розходи́ти ся горо́ю на всї боки́; бо єго́ розпиха́є той во́здух, що все з ни́зу підхо́дить. То от вихо́дить оно́ так, що як у одно́му краю́ холодні́йше а в дру́гім коло не́го теплійше, то во́здух не стоя́ти ме в них спокі́йно а йти ме з холо́дного у те́плий ни́зом, а з те́плого в холо́дний горо́ю. Що так оно́ буде́ спра́вдї, се мо́жна ось на чім поба́чити. Як відчи́нимо две́рі з те́плої ха́ти у холодні́ сі́ни й держа́ти буде́мо у двера́х запа́лену сьві́чку в горі́, то по́лумінь відхили́ть ся з ха́ти на сі́ни; як у низу́, она́ відхили́ть ся із сі́ний на ха́ту; а як поде́ржимо сьві́чку по середи́ні дверий́, то по́лумінь не похили́ть ся ні сюди́, ні туди́. По́лумінь хили́ть ся від то́го, що су́не ся во́здух, се́бто ві́є ві́тер, те́плий горо́ю в сі́ни, а холо́дний ни́зом у ха́ту.

Так са́мо повста́є звича́йний незмі́нний ві́тер, що ві́є неуста́нно із те́плих полу́днїшних країв горо́ю в півні́чні, а з холо́дних півні́чних ни́зом у полу́днїшні.

Тому́ то йде в день холо́дний во́здух знад води́ д бе́регови, а в почі́ з бе́рега на во́ду.

Во́здух на го́рах рі́дший і да́льше від нагрі́тої земли́, тому́ він і холодні́йший від густо́го во́здуху в долина́х, і через то туди́ набіга́ти ме ни́зом від гір холо́дний во́здух, буде́ ві́тер холо́дний.

О́пріч гір вели́ку вагу́ ма́є ще й те, яки́й де ґрунт. Де го́лий пісо́к, там во́здух нагрива́є ся бі́льше, а де болото́ а́бо лїс, там ме́ньше; бо вода́ з мо́чарів і лїсі́в разура́з випаро́вує, і на се бага́то тепла́ тра́тить ся, а через те там ста́є холодні́йше.

Пого́да у яко́му нибу́дь мі́сці на́йбільше зале́жить від то́го, яки́й там звича́йно ві́тер ві́є. Коли́ н. пр. пові́є з полу́дня, то за́раз ста́не тепліше, а коли́ ві́є з пі́вночи то буде́ хо́лодно; бо таки́й ві́дти во́здух до нас прибува́є. Ві́тер із за́ходу вохки́й прино́сить дощ, а зі схі́дного суході́ля посу́ху.

Зна́ємо, що вода́ не так шви́дко нагрива́є ся, та й не так шви́дко й холо́не, як земля́. Тому то в таки́х краї́нах, що понад моря́ми, лі́том не так горя́че́, а зимо́ю не так хо́лодно, як у тих, що лежа́ть посе́ред суходо́лу.

Чим бі́льше в яки́й краї́ні гір, лі́сів та багно́вищ, тим холодні́йше в ній та тим бі́льше там буде́ йти дощ і сні́г; бо над го́рами, во́дами та лі́са́ми во́здух холо́не, гу́сне та й па́ра, що в хма́рах, ста́є дощем а́бо сні́гом.

Ві́тер ко́ристний чолові́кови тим, що приго́нить а й відго́нить хма́ри, що чи́стить во́здух що оберта́є вітраки́, го́нить кораблі́ й байдаки́ і т. д. Одна́к він ча́сом і шко́ду вели́ку ро́бить, а се тоді́, як він буде́ ду́же си́льний, а́бо як два вітри́ супроти́вні стрі́нуть ся. Як ві́тер ду́же си́льний, то він ло́мить і вирива́є дерева́, зрива́є верхи́ з хат, на мо́рі фі́лю страше́нну підійма́є і розбива́є кораблі́ та викида́є їх на бе́ріг; си́лою свое́ю напира́є бага́то води́ на ни́зкі місця́, зато́плює береги́ й усе́ пусто́шить. Таки́й си́льний та шкодли́вий ві́тер називають бу́рею. Опріч то́го шко́ду вели́ку ро́бить ви́хор, що кру́тить ся, та все ло́мить і розно́сить. Ви́хор ро́бить ся з то́го, як зустрі́нуть ся два вітри́ супроти́вні. На суходо́лї кру́тить ви́хор ку́ряву, на мо́рі во́ду й зато́плює не́ю кораблі́ а в пу́щах підніма́є вели́ку си́лу пі́ску́ та засипа́є ним люди́й і звірі́в.

83. Со́нце і ві́тер.

Со́нце і ві́тер сперечáли ся якóсь, хто з двох міцні́йший, і поєднáли ся, що той буде́ міцні́йший, котри́й ски́не з подоро́жного оде́жу. Же́реб ви́пав пе́рше ві́трови. Він зроби́в ся холо́дний та вели́кий та із усе́ї си́ли дме в подоро́жного. Що бíльш ві́тер дме, а подоро́жний тим бíльше в оде́жу загорта́є ся. Опíсля со́нце ста́ло гріти, та до́ти гріло, по́ки він не ски́нув із се́бе оде́жі.

84. Хрущ.

В цьві́тні в те́плий день ма́ло що не на ко́жднім де́реві мо́жна ба́чити хрущів. Нерухо́мо сидя́ть они́ тут на ги́льках, аж по́ки не звечері́є, а тоді́ они́ вилїта́ють і гуду́ть, лїта́ючи цїлу́ ніч. Хрущ невели́чкий жучо́к. Тíло є́го́ на кінці́ ні́би зао́стрене. Ма́є хрущ дві па́ри крил; ве́рхні руді́ і тверді́; спíдні, котри́ми він тíлько й лїта́є, тонкі́ і прозорча́ті.

Живу́ть хрущі́ не до́вго, зо два мíсяцї, та за таки́й недо́вгий вік ро́блять чима́ло шко́ди хлїборо́бам. И́нодї напло́дить ся їх вели́ка си́ла, і тоді́ як си́дуть де на по́лї, то поїдя́ть уве́сь хлїб, а на дерева́х нї одно́го листка́ не оста́влять. Через се-ж то і гу́блять хрущів. В ра́нцї по́ки ще не впа́ла роса́, стряса́ють їх з де́рева. Впа́вши на росу́, хрущі́ не ско́ро почина́ють здійма́тись, щоб летїти, їх тоді́ збира́ють і віддаю́ть птицї а́бо безро́гам.

Ще бíльшу шко́ду, нїж хрущ, ро́бить хроба́к (борозню́к), з котро́го вино́дить ся хрущ. Буває се так. Ко́жда сами́ця кладе́ в рíзних мíсцях з 80 яєчо́к і зако́пує їх глибо́ко в зе́млю. За шість не́дїль з тих

яєчо́к вила́зять хробаки́ бі́лі, з бу́рими головка́ми. З початку́ хробаки́ живу́ть у гурті́ і гризу́ть тоне́нькі корінці́ а пото́м, як підросту́ть, розла́зять ся скрізь під земле́ю і свої́ми міцни́ми що́ками гризу́ть коріне́ уся́кої росли́ни. Живу́ть сї хробаки́ три ро́ки під земле́ю, пото́м оберта́ють ся в куколки́, а з кукло́к вихо́дять вже хрущі́, котрі́ весно́ю вила́зять з під землї́. Гу́блять хробаків тим, що глибо́ко о́рють по́ле, а пото́м виганя́ють на по́ле ку́ри, качки́, сви́нї. Они́-ж то вишу́кують хробаків і їдя́ть їх.

85. Я́блінка.

Стоя́ла в лі́сї ди́ка я́блінка. В осени́ упа́ло з не́ї я́блоко, а дити́на, що переходи́ла через лїс, підня́ла єго́, надкуси́ла, скриви́лась і ки́нула наза́д на зе́млю. Із надку́шеного я́блока ви́пало зе́рнятко й діста́ло ся в зе́млю. Зи́му переле́жало оно́ під сні́гом, а на весні́, коли́ со́нечко пригрі́ло, пусти́ло корі́нчик. а в горі́ два листо́чки. Спомі́ж тих листо́чків ви́ріс пру́тчик з пу́пчиками, а з них ви́росли листо́чки. Так росло́ о́чко за о́чком, листо́чок за листо́чком, аж ви́росло га́рне деревце́.

Лі́сом переходи́в огоро́дник, узрі́в молоде́ньку я́блінку, огля́нув єї довко́ла і взяв ся вико́пувати. Налика́лась молода́ я́бліночка нема́ло й поду́мала: „Тепе́р я пропа́ла!“ А́ле коли́ огоро́дник перені́с єї в сад і посади́в там у до́бру зе́млю, згорді́ла она́, дума́ючи, що она́ не знати́ що, коли́ єї пересаджено аж сюди́. Го́рдо споглядала она́ на пенькй, що стоя́ли побіч не́ї позавя́зувані шматка́ми, їй і не сни́лось, що діста́ла ся в шкі́лку дере́в.

На дру́гий рік приступи́в до не́ї огоро́дник зі криви́м но́жиком. Наляка́лась я́бліночка ще ду́жше. То бу́ло й чого́ боя́тись; бо огоро́дник обтя́в всї галузки́ бли́зько кори́, а й сам пеньо́к притя́в чима́ло, ба ще й розколо́в тро́хи. Да́лї пішо́в, ви́тяв із старо́ї я́блінки, що роди́ла пресмачни́й о́воч, зеле́ний пру́тик з о́чками, заостри́в єго́ на́че клино́к і встроми́в у розколе́ний пеньо́к на́шої я́бліночки. Поті́м обма́зав розколо́бину смоло́ю й обвяза́в шма́ткою.

Росла́ тепе́р молода́ я́блінка доси́ть ско́ро. Зра́зок годува́в ся єї́ со́ками, зріс ся з не́ю й випуска́в листо́к за листко́м, гі́льку за гі́лькою, а за три лї́та стоя́ла на и́ньшому мі́сцї, куда́ єї́ переса́джено, пока́зна я́блуня з гла́дкою те́мною коро́ю, широ́ко розро́слими галу́зами. З весно́ю пороста́ло на нїй косма́те ли́стє, а да́лї й роже́вий цьвіт, а з не́го кругле́нькі, краснобо́кі пресмачні́, ви́нні я́блока, а не такі́ терпкі́ та тверді́ лїсни́цї як на ди́ких, нещé-плених дерева́х.

Ну́мо лю́бі дї́ти, посадї́ть і ви собі́ на ве́сну а́бо в осени́ десь у ку́тику огоро́да кі́лька зерене́ць я́блочних, а коли́ ви́ростуть з них пру́тики, навчі́ть ся ті дички́ щепи́ти, а діжде́тесь неба́вом свої́х вла́сних я́блок, що до́брі і сирі́, і суше́ні, і варе́ні а́бо й ква́шені, не зга́дуючи вже про смачни́й напи́ток я́блічник.

86. Шпак.

Шпак тро́хи бі́льший від воробця́. Єго́ довге́нький дзюб жовта́вий, но́ги червоня́ві, пі́рє чо́рне з зеленкова́тим по́лиском. Шпак пробува́є в лїса́х

і гаях блúзько водú; бо лю́бить купáти ся і вóду пúти. Він прилїтáє до нас із тéплих крáїв рáнною весно́ю, вивóдить молодúх два рáзи до рóку й усї́ лїтáють в осенú вели́кими гу́рмами. Стадá шпакíв залїтáють нераз і тудú, де гнїзд не мáють, засúдуть на нічлíг у трóщу й свúщуть гóлосно цїлúми годинáми аж пóки не поснýть. Рáдо мішáють ся шпакú до стад бíльших птáхів, особли́во до ворóн і тим забезпечáють ся від я́струбів. З кінцéм жóвтня відлїтáють від нас.

Шпак для госпóдаря й для лїснúчого дýже пожитóчний, бо пожирáє вели́ку сúлу шкíдників, як: слимакíв, саранчí, медвéдиків, хрущíв борозняків, гусíльниць, хрóбів, óвадів і мух.

Одúн чоловíк сїв раз коло гнїздá шпáчого, щобú почисли́ти, кíлько слимакíв зїдя́ть молодí через днúну, та начисли́в, що обóє старí приноси́ли молоди́м на годúну на́йменче 16 слимакíв, саранчакíв áбо хрóбів. Самí старí абú зїли на годúну лиш 10 хрóбів чи слимакíв, то вже значúть, що на день через 14 годúн спожúє одна́ родúна шпáча 364 шкíдників. Як молодí з гнїздá ви́летять, то зїдáють ще бíльше тóго плюгáвства. Колú старí ви́годують молоди́х дру́гий раз, то будé їх у родúнї на́йменче двана́цятеро. Кíлько-ж пожеру́ть они́ на день, а за цїлé лíто? Шпáка лéгко освоїти й навчúти сьпівáти ба й дéщо говорúти. На лíто докóнче пускáти сéго добрóдїя пíль, огорóдів і лїсíв із клíтки на вóлю та й ставля́ти по деревáх скринькú на гнїзда т. зв. шпаківнí.

87. Керти́ця.

Не мо́же лили́к хро́бів ви́ловити; бо хова́ють ся в зе́млю, та ло́вить їх там керти́ця. Звуть є́ї тако́ж крот, крет і керти́на. Керти́ця поді́бна до ми́ши, ті́лько бі́льша і гру́бша, синьочо́рної ма́сти, ма́є пи́сочок похо́жий на рильце́ сви́ньске і коро́тший хво́стик. Пере́дні ніжки́ керти́чині коро́ткі і си́льні з вели́кими па́зурами; спра́вжні лопатки́ спосі́бні ри́ти зе́млю. За́дні ніжки́ мале́нькі як у ми́шки. У́шка і очи́ці укри́ті в ше́рсти.

В піску́ бі́жить керти́ця ма́йже так шви́дко, як ри́ба в воді́ пливе́, а в сипкі́й землі́ ри́є ду́же зру́чно рильце́м і пере́дними лапка́ми, тай кида́є зе́млю поза се́бе. Коли́ нора́ по́вна то́ї гли́ни, тоді́ є́ї викида́є керти́ця на верх. З то́го ті ку́пини керти́чині. Лего́виско керти́ці укри́те під земле́ю і ду́же шту́чно ви́роблене; бо ма́є на всї бо́ки вхо́ди і вихо́ди, а під спо́дом є гнїзд о ви́стелене мо́хом. Звича́йно три ра́зи на до́бу прихо́дить там керти́ця для спочи́нку, і три ра́зи вибіга́є ві́дти на ло́ви. Хосе́н з то́го для нас ду́же вели́кий, бо керти́ці ло́влять хро́бів, медве́диків, цьвіркуні́в і ми́ши. Керти́ця ду́же нена́їсна; з'їсть на день ті́лько черваки́в та хрущі́в, що сама́ ва́жить. Несьві́домі лю́ди ка́жуть, що она́ відгриза́є корі́ня, одна́к се непра́вда. В є́ї че́реві не найде́но ще й стебели́ни, а ті́лько сами́х хрущі́в та хробаки́в. Оди́н уче́ний зловив кі́лька керти́ць. Хрущі́в, хробаки́в, ба й пта́шків і жаб їли керти́ці, а бу́лки, хлі́ба, рі́пи, бараббо́лї і всїля́ких корінці́в не ру́шили, хоть з вели́кого го́лоду на́йдужша керти́ця поже́рла всї сла́бші, а на по́слїдок сама́ зги́бла.

На зи́му хова́ють ся хро́би та хрущі́ глибо́ко в зе́млю, а́ле й керти́ця по́рпає собі́ під зи́му гли́бші но́ри й там їх шука́є. Та зимо́ю ги́не бага́то керти́ць із го́лоду; бо не всі́ нахо́дять до́ста пожи́ви. Тако́ж бага́то ворогів ва́жить на жите́ керти́ць, от як лис, кіт, куна́, тхір, ла́сиця, крук, бу́зько й те́мні лю́ди. Тай ду́же ма́ло керти́ць вивóдить ся. Сами́чка ма́є раз — два ра́зи на рік зо тро́є — че́тверо дрібне́ньких на́че бо́бики дїто́к.

88. Чере́шня.

Чере́шня буває на́йвисша зі всїх на́ших дере́в овоче́вих. Коріне́ї гру́бе. Пень висо́кий. Кора́ гла́дка, ча́сто попу́кана. На розпу́клих мі́сцях витїка́є сок живи́чний, що на во́здусї тве́рдне. Галу́зе товсте́, відстає́ від пня і взно́сить ся в гору́. Ли́сте подо́вговате, з до́вгим кі́ньчиком, зубча́сте, мягке́ і дрібку́ помо́рщене. Цьвіт бі́лий появля́єсь за́раз з весно́ю. О́вoч мали́й, окру́глий соло́дкий а́бо гірки́й, черво́ний, жо́втий а́бо чо́рний, мясисти́й з кру́глою кі́сточкою, дозрива́є в че́рвнї. Чере́шня росте́ ди́ко в лїса́х. В сада́х плека́ють ще́плені ро́ди чере́шнї. О́вочі їдя́ть сирі́, сма́жені, варе́ні, ква́шені і сушені́. З черешне́нь виробля́ють горі́лку черешне́ву і лі́ки. На́віть із кісточо́к виробля́ють рі́зні дрібни́цї, як н. пр. ланцушки́ і т. п.

Поді́бна до чере́шнї, ті́льки ме́ньша, з ли́стем го́лим і шкіри́стим, із о́вочами черво́ними та квасни́ми є в и́ ш н я. О́вoч єї вжива́ють як і чере́шнї, особли́во-ж на вишни́к, сок до кле́єня, а червоня́ве де́рево на ви́роби столя́рскі і тока́рскі.

89. Не́ряс глоди́нець.

Не́ряс глоди́нець нале́жить до ро́ду бі́лих мотиль́в, бі́ликів. Роспня́вши кри́ла, сяга́є він з на 6 *ст.* Сей моти́ль уве́сь бі́лий, ті́лько жилки́ крил чо́рні. Кри́лця сла́бо опи́лені. Сами́чка зно́сить на ве́рхній ча́сти ли́стя овоче́вих дере́в а й на терни́ну, чере́мху і гліг 30 до 100 жо́втих яєчо́к поді́бних до пшона́. З кінце́м мі́сяця ли́пня вилята́ють ся з яєчо́к гусі́льнички чорня́ві й прожива́ють у гні́здах, листка́х дере́в злу́чених паути́ною. Гусі́льниці́ году́ють ся ли́стєм, огриза́ючи єго́ з ве́рху. Зи́му перебува́ють у свої́х гні́здах, обмо́туючи їх численні́йшими ниточка́ми. На ве́сну вила́зять знов і ни́щать да́лї лист і цьвіт, причиня́ючи таки́м чи́ном вели́ку шко́ду де́ревам. Підрі́сши на 3½ *ст*, розла́зять ся. Тоді́ они́ товсті́, поро́слі бі́лими волоска́ми. Ті́ло їх си́няво-сі́ре, на хребті́ й на голо́вці́ чо́рне, ще й двома́ помаранче́вими паска́ми подо́вж назна́чене. В дру́гій полови́ні мая́ ку́клять ся гусі́льниці́ на дерева́х, парка́на́х і т. п. Ку́кла гранча́та, зеленкова́то-жо́вта а́бо бі́ла, чо́рно і жо́вто пи́сана, ви́сить голово́ю до гори́. В че́рвні вилїза́ють із куко́л мотилі́, при чім випуска́ють кі́лька ка́пель як кров черво́них; забобо́нні лю́ди ка́жуть, що то з дощу́ крова́вого.

Щоби́ охорони́ти дерева́ від се́го шкі́дника гризуна́, на те на́йлїпший спо́сіб визби́рувати в пі́зній о́сени, а́бо з початко́м весни́ так зва́ні малі́ гні́зда в котри́х гусі́льниці́ зиму́ють.

90. Бу́льба.

Недале́кі то часи́, як бу́льбу у нас сади́ти ста́ли. Бу́льба, карто́фля, бараба́ля а́бо мандибу́рка зане́сена до нас дале́ко ізза мо́ря. Лю́ди на́ші з ра́зу проти́вились то́му; се́го у нас не бува́ло, ми бу́льби ні сади́ти, ні вари́ти не зна́ємо, — так міркува́ли всі́ди. Аж коли́ раз наста́в вели́кий неврожа́й, так, що все збі́же хи́бло і ті́лько одна́ бу́льба зароди́ла, поча́ли вже густі́йше сади́ти ту рости́ну.

На бади́лю бу́льби вироста́ють із бі́лого, черво́ного чи си́нього цьві́ту зелені́ я́годи а́бо бараболькй. З ра́зу лю́ди дума́ли, що ті я́годи то власти́ві бу́льби до їженя. Але стра́ва як догада́тись мо́жна, не ду́же до смаку́ приставала. Тим ча́сом оди́н припа́док отвори́в лю́дям о́чи. Оди́н чолові́к прохо́джував ся по горо́ді і поба́чив в по́пелї огню́, котри́й розложи́в огоро́дник, кі́лька слу́чайно спе́чених бульб. Він роздуси́в одну́ бу́льбу і як не зачу́дував ся, коли́ почу́в прие́мний є́ї за́пах. Від тогди́ вже й пізна́ли всі́ди, що не насі́нє — бараболькй — а ко́рінь — се́бто бу́льби годя́ть ся до їди́.

Бу́льби мно́жать двоя́ким спо́собом; а́бо че́рез насі́нє, що є в бараболька́х, а́бо че́рез са́дженє сами́х бульб. На́йлїпше сади́ти ті бу́льби, котрі ма́ють ма́ло очо́к, не ду́же вели́кі і ма́ють шорстку́ лупи́ну. Бу́льби, що ма́ють бага́то очо́к, видаю́ть вели́ке бади́лє, а мале́нькі о́вочі.

На́йлїпше ро́дить ся бу́льба в піскова́тій-глиня́стій землі́, на мі́сцї ві́льнім і незатемне́нім, де ві́тер продува́є й со́нце до́вше сьві́тить. Бу́льби в вохкі́й землі́ а́бо в тіня́стих мі́сцях не вдаю́ть ся гара́зд і бува́ють ду́же во́даві. Карто́флї садя́ть

а́бо за плу́гом, а́бо в ямки́ поро́блені са́пою. Ско́ро бараба́ляне ли́сте ви́росло з на пядь, тоді́ підгорта́ють і сапа́ють є́ї. Б осени́, як бади́лє почорні́ло й повя́ло, вико́пують бу́льбу.

Карто́фля, котру́ ма́ють на́рік сади́ти, му́сить до́бре ви́сохнути, нїм є́ї закопа́ють на зи́му. Бу́льби, призна́чені до їди́, тре́ба схорони́ти в сухі́й і те́мній пивни́ці. Бу́льба надігни́ла, заме́рзла а́бо ски́льчена нездоро́ва. На весні́ бува́ють бу́льби ме́ньше смачні́ як у осени́ а́бо в зимі́. Бу́льба хоч і є пожито́чна і до́бра стра́ва, то одна́ко не мо́жна є́ї одну́ і саму́ ужива́ти; бо она́ лиш напиха́є а не жи́вить до́бре. З не́ї зіста́ти мо́жна бовті́лим і гру́бим, а́ле нїко́ли си́льним; она́ ту́чить і розпиха́є, а не скріпля́є.

Бу́льби містя́ть у со́бі муку́ крохма́льну; з не́ї ро́блять проте́ крохма́ль. З бу́льби виробля́ють тако́ж пи́во і горі́лку. З бульб гнили́х ро́блять гнилу́, смердя́чу горі́лку. Така́ горі́лка дешева́, а́ле шкодли́ва ду́же; бо затро́ює ті́ло чолові́ка. І в здоро́вій бу́льбі знахо́дить ся отру́я, особли́во-ж у молоді́й і в бараболька́х. О тім пересьвідча́є нас вже й вода́, в котрі́й ва́рено бу́льбу, она́ ма́є о́стрий і їдки́й смак; бо отру́я з бу́льби ви́варилась і змішалась з водо́ю. З тако́ї води́ вжи́тку нїя́кого роби́ти не тре́ба.

91. Мі́ский хло́пець на селі́.

Ро́дичі Воло́дка пробува́ли усе́ у вели́кім мі́стї. Раз прии́хав Воло́дко на село́. Хо́дить по́лем та приглядає ся пра́цї по́льній. Поба́чив мужика́ при робо́тї тай пита́є: „А що ви́росте з то́го насі́ня?“

„Колачі.“

„Жартуєте; такóго насíня нема́,“ ка́же Воло́дко.

„Чому́-ж би не бу́ло? Та-ж колачі́ з пшени́чної муки́, а пшени́ця вироста́є з насíня.“

„А що там?“ спита́в Воло́дко, вка́зуючи на побли́зьке по́ле, „з ти́ми си́ними цьвітка́ми?“

„Там расту́ть сорочки́.“

„Е, що говóрите, таж сорочки́ не расту́ть на по́лї.“

„Расте́ там лен, з котро́го прядýть ниткú, з нито́к тка́є ся полотнó, а з полотна́ ши́ють сорочки́.“

„То-ж хиба́ і сукнó, з котро́го ушúта моя́ свити́на, ви́росло на по́лї?“ спита́в Воло́дко.

„Сукнó не расте́, а́ле бíгає по по́лї,“ відпові́в селяни́н.

„Ба́чу, що ви насьміва́єтесь із ме́не,“ сказа́в прогнíваний Воло́дко.

„Нї, си́ну, не насьміва́юсь; бо сукнó з ове́чої вóвни, а вівця́ бíгає по по́лї,“ поучи́в госпóдар Воло́дка і пішóв да́лї за плу́гом, а Воло́дко верну́в замúслений до дóму.

92. Жаби́.

„Гля́ньте, ба́течку, що за мале́нькі рибки́!“ сказа́в малúй Воло́дко, купа́ючись при бе́резї.

„То не рибки́, си́ну, а пу́головицї,“ відпові́в оте́ць.

„Що за пу́головицї?“ спита́в хлопчи́на.

„Пу́головицї то молоді́ жабки́.“

„Що-ж то за жабки́, коли́ у них не ма́є ніг, а ті́лько голóвка і хвóстик?“ пита́в Воло́дко да́лї.

„Із жа́бячих яєчо́к вивóдять ся отсе́ї пу́головиці. За кі́лька не́дїль гу́бять ся у них жа́бри, а за́мість них дужша́ють ле́гкі, котри́ми віддиха́ють, гу́бить ся й хвіст, а виростáють но́ги, й жа́ба готóва.“

„Не зна́ю на що Бог сотвори́в сї пога́ні зьвіря́та?“ відозва́в ся знов Воло́дко.

„Жаби́ не всї пога́ні, а що бі́льше, то те, що й бридкі́ між ни́ми чолові́кови пожито́чні. Зелéна жáбка, що по ли́стю ла́зить, хоро́ше сотворі́нє. Она́ гу́бить му́хи, хрущі́, мотилі́ й на́гі гусі́льниці, ба ще й пого́ду вмі́є віщува́ти. На те держа́ть єї в шклянка́х, ста́вляючи їй там у во́ду драби́нку. Коли́ ма́є бу́ти пого́да, то жа́бка лїзе по щебля́х у гору́, а буде́ непого́да, то злази́ть у низ. Жáба водянá пересипля́є зи́му в боло́тї, а з весни́ до о́сени живе́ в водї́, виходячи́ й на бе́ріг, щоби́ погрі́тись на со́нцї. Їсть она́ хрущі́, слимаки́, павуки́, хробаки́ й и́кру ри́бячу. За те году́ють ся й ри́би молоде́нькими жабка́ми. — Задля отсе́ї ко́ristи не тре́ба вбива́ти, а шанува́ти-б жаб.“

„А чи пра́вда се, ба́течку, що хто жа́бу вбє, то́му ма́ти вмре?“ пита́в цїка́вий хлопчи́на да́лї.

„Не пра́вда, си́ну, се так ті́льки стра́шать невче́них люди́й, аби́ шанува́ли сї пожито́чні сотворі́ня.“

93. Кукуру́дза.

Кукуру́дза ма́є ко́рінь волокни́стий. Від пе́ршого вузольця́ при самі́й землї́ виростáють корі́нцї воздýшні. Стебло́ висóке. Сте́бла ви́повнені солодка́вим стри́жінєм, со́ком. Ли́стє до́вге. Оно́ огорта́є стебло́. На вершку́ стебла́ є одні́ цьвіти а на шу́лькови при бо́цї стебла́ дру́гі. Сї цьвітки́ то

пізні́йші зе́рна. Шу́льок овину́тий ли́стєм. Від ко́ждого незрі́лого зе́рна виросте́ до́вгий зеле́ний во́лос. Тоді́ ка́жуть: „Кукуру́дзи прядуть.“ Ско́ро кукуру́дза доспі́є, сей во́лос відпада́є. Зе́рно кругло-ва́те. Оно́ бі́льше як у дру́гого збі́жа. Ба́рва єго́ жо́вта, черво́на а́бо бі́ла.

Кукуру́дза потребу́є до́брої земл і бі́льшої теплоти́. Кукуру́дзу тре́ба сапа́ти, аби́ єї́ обчи́стити з хо́пти. У нас сі́ють бага́то кукуру́дзи. З муки́ кукуру́дзяної варя́ть куле́шу а́бо мамали́ґу, печу́ть тако́ж коржі́, малаї́ і хлїб. Є то корм ле́гкий, стравни́й і живни́й. Із зе́рна го́нять горі́лку. Зе́рном году́ють худо́бу і дріб. Кукурудзи́нє а́бо лабу́з, ду́же до́бра па́ша. Кукуру́дзу сі́ють, сапа́ють, ло́млять, жнуть, лу́плять і ме́лють.

94. Сла́ва хлїборо́ба.

Нема́ кра́сше, дї́ти мо́ї,
Як у спі́лцї з Бо́гом
Оброблята́ сьвяту́ зе́млю
Воло́м круторо́гим;
Бо хто о́ре, а хто сї́є
І гні́й в по́ле во́зить,
В то́го свій хлїб, не ку́плений,
Чужо́го не про́сить.

95. Пчо́ли.

Пчо́ли живу́ть вели́кими роя́ми. У ко́ждім рої́ є ма́тка, кі́лька сот тру́тнїв і кі́лька ти́сяч робо́чих пчі́л. Ма́тка правди́ва ма́ти господи́ня в рої́; она́ усї́м порядку́є, без не́ї й рої́ не буває. Ча́сом ма́тка десь зги́не, тоді́ й рі́й пропада́є, пчо́ли розлїта́ють ся по

дру́гих роя́х а́бо де ги́нуть, ска́зано, як си́роти. Ма́тка не́се я́єчка, з яєчо́к вилу́плюють ся хробачки́, хробачки́ перевертаю́ть ся в кукли́ а з кукол виростаю́ть вже спра́вдїшні пчо́ли. Робо́чі пчо́ли ду́же працьовиті робітниці. Цїлий Бо́жий день ни́шпорять они́ по луга́х та по лїса́х, висиса́ють з квіто́к соло́дкий сок, збира́ють квітови́й пил. Набе́ру́ть они́ скі́лько мо́жна се́го добра́ і верта́ють ся до свое́ї осе́лї. Тут почина́є ся дру́га робо́та; ті году́ють дїто́к, ті ро́блять з квітово́го со́ку мід, а ті вироблю́ють віск та вилїпля́ють з не́го свої щільники́-кришки́, а ма́тка ті́лько похожа́є ме́жи робо́чими, та мо́в-би порядку́є ни́ми.

Тру́тнї се са́мчики; они́ ду́же ледачі вжива́ють те, що надба́ли робо́чі; а́ле й они́ потрі́бні для роя́. Під о́сїнь убива́ють їх робо́чі пчо́ли.

Пчо́ли бува́ють ди́кі і свійскі́. Ди́кі живу́ть у дупла́х, а свійски́х лю́ди держа́ть у дерев'я́них а́бо соломя́них у́лиях. У таки́м у́лию пчо́ли ро́блять и́ноді кришки́ з гори́ та аж до низу́. Ко́жда кри́шка зло́жена з двох кружкі́в гранча́стих чашочо́к. Свої́ми денця́ми чашочки́ стуле́ні до ку́пи, а отво́рами поверну́ті на бік та тро́хи в го́ру. Чашочки́ сї не одна́кові; є ме́ньші, є й бі́льші. У ме́ньші ма́тка кладе́ я́єчка на робо́чу пчолу́, а в бі́льші на тру́тнїв. У сї-ж самі́ чашочки́ пчо́ли склада́ють свої́ при́паси на зи́му; мід та квітови́й пил.

У лі́тї, як ви́ведуть ся молоді́ пчо́ли й матки́, ко́жда нова́ сі́мя́ (рій) відрі́знює ся, ото́, ка́жуть, они́ роя́ть ся.

З и́ньшого у́лия є на лі́то три й чоти́ри рої.

На зи́му пчо́ли не завмира́ють, як от хатні́ му́хи, а мо́в-би усе́ сплять, по тро́хи їдя́ть і зо́всїм не лїта́ють. На зи́му їх хова́ють у стебни́к а́бо на поді́.

Пчо́ли ко́ристні в господа́рстві; они́ даю́ть лю́дем мід і віск.

96. Пчола́ і му́хи.

Хтось му́хам набреха́в,
Що на чужи́нї кра́сше жи́ти,
Що сли́д усі́м туди́ лети́ти,
Хто талану́ оттю́т не мав.
Наслу́хались дві му́хи то́го ди́ва, —
Про се найбі́льше чмі́ль гуді́в.
„Тут“, ка́жуть, „до́ля нещасли́ва,
Дурни́й, хто до́си не лети́в.
Покиньмо, ку́мо, сю краї́ну,
Неха́й їй хрін!
Та помандру́ймо на чужи́ну
Аж до весе́лих тих доли́н,
Де до́ля кра́сша нам вита́є
І мо́же пла́че, нас ждучи́.
Зими́ там, ка́жуть, не бува́є,
Гуля́й безпе́чно живучи́!“
Так одна́ муха-цокоту́ха
Базі́кала з кумо́ю в двох,
Коли́ погля́нуть на горо́х,
Сиди́ть пчола́ та мо́вчки слу́ха.
„Здоро́венькі були́!“
Оби́дві му́хи загули́:
„От до́бре, що зустрі́лись з ва́ми,
А ну́те й ви збира́йтесь з на́ми!“
На се пчола́ сказа́ла їм:
„Шкода́, я рі́дную краї́ну
Не проміня́ю на чужи́ну,
Неха́й се ща́стє вам сами́м!“
А му́хи ра́зом заджиджа́ли:
„Ось го́дї, не кажі́ть!

Жили́ ми тут, добра́ не зна́ли,
Бода́й би там не жить!
Не то пани́, міща́ни і селя́ни,
Уся́ке шко́дить нам.
Щодня́ таке́ житє́ пога́не!
Коли́сь так бу́де й нам.“ —
„Ні, я сего́ не сподіва́юсь,“
Сказа́ла їм пчола́.
„Мені́ пошана́ скрізь бува́;
Бо я без ді́ла не тиня́юсь,
А вам
Одна́ково, що тут, що там.
Ви ні на ко́го не жалку́йте.
Обри́дло тут, туди́ мандру́йте
На вті́ху павука́м!

97. Жи́то.

Жи́то ма́є ко́рінь волокни́стий. Стебло́ висо́ке й го́ле. Ли́стє вузке́, до́вге, з гори́ дрі́бку шерстке́. Ко́лос до́вгий, коли́ доспі́лий, звиса́є. Зе́рно з пліво́к вилу́щує ся. Жи́то є ози́ме і я́ре. Жи́то я́ре сла́бше ози́мого. Жи́то вда́є ся й у гі́ршій землі́. Ужи́ток жи́та ве́льми рі́зний. Оно́ достарча́є збі́жа на хлі́б. Жи́тний хлі́б на́йздоровший. З жи́та го́нять і горі́лку. З па́лених зере́н жи́та варя́ть напі́й, ні́би ка́ву. Жи́то до́бре й на лі́к. Жи́том году́ють тако́ж худо́бу. Жи́тна соло́ма слу́жить до пошива́ня буди́нків; бо не так ско́ро гние́. Она́ тако́ж хоро́ша па́ша для худо́би. З не́ї виробля́ють всіля́кі плетінки́.

Ме́жи жи́том расту́ть рі́зні хо́пти, як н. пр. блава́т, кукі́ль, пирі́й, ди́кий ма́чок і и́ньші по ча́сти

до́брі па́стви. В мо́крих рока́х кида́є ся, на зе́рно жи́та одуря́юча й їдка́ гу́бка, зва́на ма́ткою.

До збі́жа причисля́ємо крім жи́та ще й пшени́цю, ячмі́нь, ове́с і про́со. Чим різня́ть ся они́?

98. Вуж.

Вуж звича́йний ду́же метке́ звіря́, а при тім ду́же чу́йне. Чолові́ка бої́ть ся, а ско́ро єго́ поба́чить, зверта́є д не́му го́лову, сичи́ть го́лосно, висоло́плює разура́з язи́к, а тим ча́сом стара́є ся чим ско́рше втечи́. Вуж не шко́дить нїко́ли, без оба́ви мо́жна єго́ бра́ти рука́ми. хоть на́дто роздражне́ний мстить ся тим. що випри́скує бі́ля́ву те́чу, ду́же ги́дко воню́чу, а ча́сом на́віть уку́сить напа́стника, ті́лько-ж те уку́шенє не шко́дить; бо в єго́ зуба́х нема́ отру́ти.

Вуж звича́йний ма́є до́вге безно́ге ті́ло як ко́жда га́дина. Тоне́нький хво́стик тако́ж до́вгий. Вуж уве́сь покри́тий луско́ю з ве́рху зеленкова́тою, а на че́реві чо́рною. Пізна́ти вужа́ звича́йного на́йлїпше по жовта́во-бі́лих двох пятна́х, що є у не́го на голові́ за у́хами.

Вуж жи́вить ся звича́йно жа́бами, ропу́хами, ящірка́ми і таки́ми и́ньшими зьвіря́тками, а тако́ж ри́бами, за котри́ми ра́до йде у во́ду. Вуж пла́ває ду́же спосі́бно, при чім зру́чно йде нурка́, а мо́же на́віть з пів годи́ни ви́держати під водо́ю. Ізза то́го називають єго́ тако́ж вужо́м водяни́м, водя́нкою а́бо водяни́цею.

Лі́том зно́сить самиця звича́йно до 30 я́єць у гній і т. п. те́плі мі́сця, з котри́х вигрива́ють ся вужа́та. Тому́ то й пробува́ють вужі́ ко́ло хат

і стайнїв, через що й зовуть їх також хатнїми. Забобонні-ж люди, що сего не знають, вірують, що вуж сей найлюбійше бував в стайняхъ і оборах коло худоби тому, що ссе корови, від чого они здорові й багато дають молока. Але вже его в зад загнуті зубки показують, що ухопивши дійку, не міг би еї пустити, не зранивши. Досьвідчено також, що й голодний вуж нїяк не хоче пити молока Таких баналюк видумали непросьвічені люди ще більше про сего зьвіра, з котрого нема нїякого хісна чоловікови.

99. Приповідки.

Вівця і коза: Вовкови барана з горла не видреш. — Уперта коза вовку користь. — Який пастух, така чередá.

Вода: Вода все сполоче, лишé злого слова нїколи. — Воду варй, водá будé. — Не спитавши броду, не лїзь у воду. — З водою не грай ся! Тиха водá берегй ломить — Капля водй і камінь продовбає. — В керницю не лиють водй.

Воробéць: Не скубй, поки не зловиш. — Старого воробця на полову не зловиш.

Ворона: Воронї і мило не поможе.

Вітер: Сїє, вітер, вітром жити будé.

Гадина: Не грій гадину в пазусї, бо тя укусить.

Грім: І в погоду часом грім ударить.

Дерево: Велике дерево поволи росте. — З одного дерева хрест та лопата. Нагинай дерево, поки молоде.

Жаба: Роззявляє губу жаба на вола але его не з'їсть.

Желїзо: Коваль клепле, поки тепле.

Кінь: Даш конéви полóви, будé робúв повóли.

Корóва і вíл: Котрá корóва багáто ревé, тотá мáло молокá дає. — Ласкáве теля́ двї корóви ссе, а буйнé нї óдної. — Не голóдна корóва, колú пíд ногáми солóма. — Чого́ бик навúк, того́ й рик.

Кіт: Котá в міхý не торгýють. — Як немá котá дóма, то у мишúй храм.

Кýри: Голóднiй кýрцї прóсо на дýмцї. — Стáли я́йця курúй учúти. — З курмú лягáй, з курмú вставáй.

Лїс: Кривóго дéрева в лїсї нáйбільше.

Пес: Пес брéше, а вíтер несé. — Лíпше псóви мýха, як поза ýха. — Скажéному псóви вступáй ся з дорóги! — Собáка сíна не їсть і конéви не дає.

Пóле: Трéба хлíба, трéба й нéба. — Ялова земля́ не нагодýє, а самá їсти прóсить. — Кóлос пóвний згинáє ся, а порóжний здíймає ся. — Якá пшенúця, такá паланúця.

Рúба: Від головú рúбу чýти. — Ще не бідá, що без рúби середá.

Сад: Немá такóї я́блонї, котрóї би черв не точúв. — Не відкóтить ся я́блоко далéко від я́блонї; а хоть відкóтить ся, то хоть хвóстиком до нéї обéрне ся.

Свиня́: Пустú свиню́ пíд стíл, а онá лíзе на стíл. — Свиня́ квичúть а в пíч лíзе.

Сíль: Сíль омáста — мáсло окрáса. — Хлíба — сóли, маї довóлї.

Хмáри: Із велúкої хмáри малúй дощ. — З малóї хмáри чáсом велúкий дощ буває.

Хрущ: В степý і хрущ мáсо.

Віддїл III.

Землепись.

---

100. Бог.

Хто там над ти́ми
Всї́ми зоря́ми?
Хто то держи́ть їх
Під небеса́ми?
Хто сотвори́в їх
Ті я́сні зо́рі?
Хто ни́ми пра́вить
В сьві́та просто́рі?
Хто се так до́бре
Пра́вить земле́ю?
Ба́тьківским о́ком
Слї́дить за не́ю?

О люди́й дба́є
І дає́ всьо́го.
Не забува́є
В сьві́тї нїко́го?
Хто свої́м со́нцем
Нас огріва́є,
До́щиком ни́ви
Нам полива́є?
Бог се, се тво́рець,
Се Вседержи́тель,
Го́сподь всеви́шний.
Сьві́та прави́тель.

101. Вода́ і земля́.

Охо́чі та весе́лі як ще нїко́ли зібра́ли ся одно́ї недї́лї у́ченики в шко́лї, вижида́ючи ти́хо а́ле нетерпели́во, коли́ ви́йдуть уже́ з учи́телем на обі́цяну про́гульку. Увійшо́в учи́тель і усьміхну́вшись, дав знак, щоб виходи́ли. Ви́йшли дї́ти по дво́є із шко́ли на доро́гу й затягну́вши пі́сню: „Раз-два, раз-два,

дїти в гай!“ пішли́ село́м. Пройшо́вши з ¼ годи́ни, ви́йшли за село́ а небо́м зайшли́ під го́ру́ і по при́казу вчи́теля сїли, щоб відпочи́ти.

„Що се перед на́ми?“ спита́в учи́тель одно́го хло́пця.

„Гора́,“ відпові́в той.

„А он там?“

„Горб.“

„Що-ж то горб?“ пита́в учи́тель и́ншого.

„Горб то мале́ ви́висшене́ землї.“

„До́бре. А що таке́ гора́?“

„Гора́ то вели́ке ви́висшене́ землї.“

„Як зове́ ся на́йнизша часть гори́, на котрі́й ми тепе́р?“

„Обні́же.“

„А боки́ гори́?“

„Убо́ча.“

„Чи ся гора́ стрімка́?“

„Нї, она́ положи́ста, бо на не́ї ле́гко ви́йти а й ви́їхати мо́жна.“

Ура́дований хоро́шими ві́дповідями своїх у́чеників, пусти́в ся учи́тель з ни́ми в да́льшу путь. Заса́павшись не ма́ло, ви́йшли в кінцї́ на верш о́к гори́ посїда́ли. а вчи́тель став знов випи́туватись: „Ось ми тепе́р на на́йвисшій ча́сти гори́; як зве ся она́?“

„Верш о́к, шпиль,“ відозва́лись хло́пцї.

„Погля́ньте-ж тепе́р на на́ше село́! Чи оно́ тако́ж на горі́?“

„Нї, в доли́нї?“

„Що таке́ доли́ни Андрію?“

„Доли́ни то роздо́ли межи го́рами.“

„Чи ся гора́ одино́ка, Іва́не?“

„Ні, она́ зв'я́зана з дру́гими; тут ці́ла́ грома́да гір; бо без поря́дку. Але ось там пасмо́ гір, що тя́гнуть ся рядо́м.“

„А як називаємо всї вершки́ оттих пасмова́тих гір, Оле́ксо?“

„Хребе́т.“

„А що то за рі́вна, краї́на, ось там; Васи́лю?“

„То рівнина́.“

Відпочи́вши, напімну́в учи́тель дїти́й, щоб ку́пки держа́лись та не розбіга́лись, аби́ не попа́дали в про́вали, за́суви та яру́ги, що є побли́зько. Набі́гавшись тро́хи по лї́сї, верну́ли дї́ти на го́лос труби́ наза́д на мі́сце збі́рне й розпоча́ли рі́зні гри. Набави́вшись дово́лї посїда́ли й ста́ли підвечі́ркувати, а наївшись і відпочи́вши ще хвили́ну, засьпіва́ли ще дві-три пі́сні й пусти́ли ся в доро́гу домі́в, а́ле вже и́ньшим бо́ком.

* * *

Ле́дво зійшли́ бі́льшу часть убо́чи, як яки́йсь хлопчи́на запримітив недале́ко сте́жки жерело́ і ско́чив туди́ на бік.

„Степа́не, куди́ ти?“ кри́кнув учи́тель.

„Хо́чу води́.“

„Води́, води́!“ закли́кали всї в оди́н го́лос.

„Степа́не, наза́д!“ сказа́в учи́тель. „Ти зігрі́в ся, а вода́ холо́дна, мо́жеш занеду́жати. Посїда́йте, оповім вам де́що ці́ка́вого про во́ду а опі́сля напе́тє́сь усї.

Дї́ти посїда́ли на де́рево, що лежа́ло тут нару́бане, а вчи́тель став їм оповіда́ти ши́роко та ці́ка́во, як то із води́, що є в рі́ка́х, става́х та в мо́рю, в землї́, в расти́нах, зьві́рях і лю́дях, ро́бить ся від тепла́ па́ра, як она́ підно́сить ся висо́ко в гору́ а там ста́є ся хма́рою, із котро́ї па́дає дощ

і сніг і град. Як опісля та вода́ із дощу́, із сні́гу і з гра́ду тече́ в зе́млю так глибо́ко, аж не натра́пить на каміне́ і як зібра́вшись там є́ї бага́то, витіка́є із землі́ на верх, ось як і тут на сім мі́сці.

„Що-ж се за вода́, що витіка́є із землі́?“

„Жерело́, нора́!“ закрича́ли всі.

За час оповіда́ня охолоди́лись ді́ти й напи́лись за до́зволом учи́теля по пів шкля́ночки води́ й пішли́ коло пото́чка, що плив від жерела́ да́лі в доли́ну.

По доро́зі прийшло́сь усім перескáкувати ще оди́н пото́чок, що ра́зом із пе́ршим твори́ли пото́к, що чим да́льше більша́в від різних жере́л побі́чних. Зійшо́вши до обні́жа, ста́ли всі на мо́стику, що прова́див на дру́гий бік млині́вки.

„Що є пото́к, Се́мене?“ спита́в тут учи́тель.

„Пото́к то мала́ теку́ча вода́.“

„А що то береги́, Нико́ло?“

„Береги́ то пасма́ су́ші, що припира́ють з обо́х бо́ків до русла́.“

„А що таке́ русло́?“

„Русло́ а́бо кори́то то проглибина́, котро́ю плине́ пото́к а́бо ріка́.“

„Гри́цю! Як пізна́ти, котри́й бе́рег пра́вий а котри́й лі́вий?“

„Коли́ ста́немо на мо́стї а́бо се́ред води́ й ди́вимо ся за водо́ю, то по пра́вій руці́, бе́ріг пра́вий, а по лі́вій лі́вий.“

За млино́м влива́в ся пото́к у рі́ку́. „Отсе́ мі́сце, де пото́к влива́єсь у рі́ку́,“ каза́в учи́тель, „зове́ ся го́рло а́бо у́сте.“ Ідучи́ да́лі вже попри рі́ку́, нади́бали на гре́блю, через котру́ таки́ часть води́ текла́ й спада́ла в ді́л. „Ось тут вам і водопа́д!“ навча́в учи́тель.

„А що то таке́ ріка́, Фе́доре?“

„Рікá то велúка текýча водá.“

„А що он то за водá? Чи то такóж рікá?“

„Нї то став; малá стоя́ча водá.“

„А як зовé ся велúка й широ́ка стоя́ча водá. Клúме?“

„Óзеро.“

„А що ще бíльше від óзера, Панáсе?“

„То вже хибá мóре.“

„А чи нáшою рікóю доплúв би прóсто до мóря!“ спитáв Івáсь.

„Нї,“ навчáв єгó брат Ількó, „нáша рікá не головнá, а тíльки притóка.“

„А що-ж то такé головнá рікá, а що притóка?“ питáв Івáсь.

„Головнá рікá такá, що приймáє дрýгі рíки, а ті що в нéї вливáють ся, то єї притóки áбо прúпливи.“

„Он там сéред водú кýсень сýші,“ клúкнув Івáсь.

„То острíв,“ сказáв Ількó . . .

Оттáк розмовля́ючи зайшлú дíти назáд у селó, а коло шкóли розпрощáлись з учúтелем і повернýли домíв трóхи умýчені, áле рáді, що вúдїли все те, чогó в шкóлї із землепúси дóси вчúлись.

102. Шкóла та єї окрýженє.

(Питаня.)

Де ми тепéр? Кíлько стíн мáє шкíльна кімнáта? Котрá стíнá передна? котрá зáдна? котрá прáва? а котрá лíва? Що є в шкíльній кімнáтї? Де стоíть кóжда річ? Що стоíть коло передньої? зáдньої? прáвої? лíвої стíнú? В котрíй стíнí двéрі? А в котрíй вíкна? Що є поза передню? зáдню? прáвою стíнóю? А що є

да́лї за ко́ждою стїно́ю: Що є над шкі́льною кімна́тою? Що є під не́ю? Назві́ть ча́сти цїло́го шкі́льного до́му?

По котрі́й сторонї́ шкі́льного до́му схо́дить со́нце? А з котро́ї сторони́ стої́ть на полу́дне? А де захо́дить? Де не ви́дко єго́ нїко́ли? Котра́ стїна́ шкі́льного до́му до схо́ду? до за́ходу? до полу́дня? до пі́вночи? Що є коло шкі́льного до́му на схід со́нця? а да́лї? а ще да́льше? А що є за шкі́льним до́мом на за́хід? на полу́дне? на пі́вніч?

По котрі́й сторонї́ сьві́та від шкі́льного буди́нку стоїть ва́ша ха́та? А по котрі́й це́рков? дім сьвяще́ника? цми́нтар? поля́? толока́? гора́? лїс? ріка́? поті́к? став? В котру́ сто́рону веде́ доро́га? а в котрі́ сто́рони йдуть улицї́ на́ші? З котро́ї сторони́ та в котру́ йдеш ти до шко́ли? до це́ркви?

103. Село́ (мі́сто).

(Питаня.)

Як назива́є ся сей ку́сень землї́, що то єго́ займа́ють доми́ й обійстя́ ва́ших ро́дичів, їх огоро́ди та поля́, толока́, улицї́ і все, що навко́ло то́го ви́димо? Як назива́є ся на́ше село́ (мі́сто)? Чи є в на́шім селї́ (мі́стї) ріка́? Як зове́сь она́? А поті́к є? Як зову́ть єго́? А став є? Які́ в нас ри́би? Чи є в на́шім селї́ (мі́стї) гора́? Як єї́ назива́ють? Є в нас лїс? Які́ в нїм дереви? Кі́лько хат у на́шому селї́ (мі́стї)? Кі́лько душ числи́ть на́ше село́ (мі́сто)? Як гово́рять у нас? Що за на́рід на́ші селя́ни (міща́ни) пі́сля мо́ви? Яко́ї ві́ри лю́ди в на́шім селї́ (мі́стї) Які́ доми́ Бо́жі є в нас? Із чо́го жию́ть на́ші селя́ни (міща́ни)? Які́ ремісники́ є в на́шім селї́ (мі́стї)? Чи є в нас і купцї́? Чим они́ торгу́ють? Чи бува́ють у на́шім селї́ (мі́стї) торги́? Коли́? Чи є в на́шій місце́вости які́ у́ряди? Котрі́?

104. Повіт.

За на́шим село́м є ще й и́ньші се́ла, а да́лї навкруги́ ще и́ньші. Хто був у сусї́днім селї́? Як оно́ зове́ ся? Назві́ть ще и́ньші се́ла, що навкруги́ на́шого! Хто з вас був з ро́дичами в мі́стї а́бо в місто́чку? Як єго́ звуть?

Ото́ в тім місто́чку бува́ють лю́ди з усі́х сусї́дних сїл у торгові́ днї. Там є старо́ство із старо́стою і и́ньшими уря́дниками, що дба́ють о лад і спокі́й у всїх се́лах, що є докóла то́го місто́чка. Вся та земля́, що то на нїй є то місто́чко з усі́ма окру́жними се́лами, і всї поля́, лїси́, го́ри і во́ди, що є між ни́ми, становля́ть ра́зом оди́н пові́т. Повіт ма́є своє́ імя́ від то́ї місце́вости, де є старо́ство. Як називає ся проте́ повіт, у котрі́м лежи́ть на́ше село́?

У ко́ждім повіто́вім місто́чку є крім старо́ства ще й и́ньші у́ряди. Є повіто́вий суд, у котрі́м су́диї ро́блять лю́дям пра́во на їх жа́лоби за кри́вди, довги́, оби́ди, злодї́йства і таке́ и́ньше. Є там і у́ряд податко́вий, що збира́є від люди́й пода́тки й випла́чує уря́дникам пла́ту. Є й жандарме́рия, що дба́є про спокі́й і безпече́ньство люди́й. Є також скарбова́ сто́рожа, що, наглядає опла́ту всяких належи́тостий. В повіто́вих міста́х є шко́ли наро́дні, а поде́куди й и́ньші. Там є й повіто́ва шкі́льна ра́да, що дба́є про шко́ли в цїлі́м повіті.

Повіто́ві місто́чка й міста́ ма́ють купцї́в і ремісникі́в, рі́зні склепи́ та фа́брики.

У бі́льших повітах є не ті́лько в повіто́вім мі́стї а́ле ще й у и́ньшім місто́чку суд і у́ряд

податко́вий, а в кількох бі́льших се́лах по́чти й жандарми, є й кі́лька торгови́х місце́востий, аби́ лю́дем не тре́ба ду́же дале́ко ходи́ти. По міста́х буває́ й во́йско.

До на́шого пові́ту припира́ють ще й и́ньші: є їх ще де́вять.

105. Пові́ти Буковини.

Пові́т кіцмане́цкий горби́стий і ма́йже безлі́сний. Рікй в нім нема́, ті́лько на пі́вночній єго́ грани́ці тече́ пові́льно глибо́кий Дністе́р з прито́ками Чинкі́вка, Дорошівка і Чо́рний Пото́к, а на полудне́вій би́стрий Прут, що прийма́є під Неполо́ківцями Че́ремош, а да́лі з лі́вого бе́рега Туре́цку, малу́ і вели́ку Сови́цю на Ви́тилівку. За те в сім пові́ті бага́то ри́бних ставів коло села́ Ставча́н та Южинців і торгово́го місто́чка Заста́вни. Се місто́чко дру́ге по самім Кіцмани та ма́є тако́ж суд і у́ряд податко́вий. У Лужа́нах, Неполо́ківцях відбува́ють ся тако́ж торги́, тут є й ста́ції желі́зної доро́ги. У Василе́ві і Товтра́х є хоро́ше каміне́ до буді́вли й ви́робів каміня́рских. Сей пові́т ма́є 53 се́ла із 90 ти́сячами жи́телів.

Пові́т черновецкий горби́стий з рікою Пру́том. Повітові у́ряди знахо́дять са в мі́стї Чернівця́х, котри́й становить для се́бе осі́бний пові́т мі́ский. В торговім місто́чку Садаґу́рі є дру́гий суд і у́ряд податко́вий. Згада́ти-б ще про торгову́ місце́вість Боя́ни і вели́кі се́ла Топорі́вцї та Кучурів вели́кий. — Пові́т черновецкий замі́ский ма́є 42 місце́вости і 91 ти́сячу душ.

Повіт вижницкий у більшій части гористий і лїсистий. Через сей повіт пливе ріка Черемош з притоками: Яловичора, Лопушна, Путилівка, Торваниця, Вижейка, Коритниця, Бережниця і Вашківка. — В Путилові є другий суд. Тут і в Вашківцях відбуваються ся більші торги. Над рікою Серетом є купелеве село Лопушна. Сей повіт має 33 села з майже 65 тисячами душ.

Повіт сторожинецкий горбистий і лїсистий. Крім Пруга на північній границї сего повіту, найбільша ріка в сїм повітї Серет. Повітове містечко Сторожинцї має крім усїх урядів повітових ще й школу кошикарску і стацию желїзничу. В торговім селї Станівцях над Черемошом є також суд і уряд податковий, а в селах Красні і Чудинї гути шкла. Місцевостий є в сїм повітї 30, а душ у них зверх 70 тисячів.

Повіт серецкий найменьший зі всїх. Він тілько в полудневій части трохи горбистий, бо впрочім рівний. Через повіт тече ріка Серет, ріка-ж Сучава тече поуз західної границї сего повіту. Місто Серет дуже старе. В селї Біла-Керниця є липованьский монастир, а в нїм осібний митрополит липованьский. Повіт серецкий має до 39 місцевостий з 54 тисячі жителїв.

Повіт радовецкий в західній части гористий у східній же більше рівний. Через сей повіт тече ріка Сучава з притоками. Місто Радівцї має крім усїх урядів повітових ще й ґімназию та цїсарску стаднину. В Селетинї є другий суд і уряд податковий. В селї Качицї є копальня соли. В Сучавицї і Путнї є монастирї. В Стражі роблять цемент. В радовецкім повітї живе зверх 70 тисяч душ у 28 місцевостях.

Повіт кимполунзкий гористий. Через сей повіт тече ріка Молдова з притоками Татарка, Путна, Ізвір, Суха з правого, а Баня, Садова і Молдовиця з лівого берега. Друга ріка сего повіту то золота Бистриця, в котру впадають з лівого берега: Чипів, Кирлибаба, Валестина, Аржестра і Колба, а з правого Банко й Дорна. Крім повітового містечка Кимполунґу (Довгополя) важні ще місцевости: Присака (Айзенав), Пожорита і Якобени, де копають руду желїзну; Бряза з копальнею нафти, купелеве містечко Дорна-Ватра із судом повітовим, далї жерела води мінеральної в Дорнї-Кандренї, Вамі і Стулпиканах. В сїм повітї є 29 місцевостий, а в них до 46 тисяч душ.

Повіт сучавский мало гористий з ріками Сучавою і Молдовою. Повітове місто Сучава було колись княжою столицею. В Сучаві спочивають у монастирї мощі сьвятого Івана сучавского, до котрого приходить що року велика сила богомольців. Другий монастир є в селї Драґомирнї. В селї Нових-Іцканах під Сучавою є полудньова головна стация буковиньскої желїзної дороги з хорошим двірцем. Сей повіт числить 41 місцевість а зверх 56 тисяч жителїв.

Повіт гуморский на полудньї гористий, у північній части-ж горбистий. Через сей повіт перетїкає ріка Молдова. Головне містечко сего повіту називає ся Ґура-Гумора (Устє Гумори), тут бо вливаєсь потік Гумора в ріку Молдову. Друга знатна місцевість сего повіту із судом і урядом податковим то Солка. Сюди з'їзджаєсь що літа багато недужих, щоби в здоровім воздусї сеї лїсистої околиці шукати полекши. Повіт гуморский числить 32 громади з більше як 48 тисяч душ.

106. Чернівці.

На горбі́, що взно́сить ся на пра́вім бе́резї Пру́та, розложи́лось мі́сто Чернівці́, а навко́ло не́го припира́ють передмі́стя Ро́шош, Манастирско, Клокі́чка, Калїча́нка і Гори́ча, що все ра́зом станови́ть черновецкий повіт мі́ский.

На вершку́ се́го горба́ є хоро́ша пло́ща „Австриї“ з га́рним мармо́ровим па́мятником на спо́мин прилу́ченя Буковини до країв на́шого Мона́рхи. На проти́вній сторо́ні се́ї пло́щі нахо́дить ся кра́сний публи́чний огоро́д і́мени Фра́нца Йо́сифа, а побіч не́го з одно́го бо́ку вели́кий буди́нок краєвого правительства для президе́нта краю і и́ньших уря́дників. З дру́гого бо́ку видні́єсь правосла́вна це́рков катедра́льна з годи́нниками на ве́жах. На пло́щі Австриї стої́ть і буди́нок краєвого су́ду ка́рного. Сходячи́ з се́ї пло́щі на пі́вніч при́йдемо на головну́ пло́щу мі́ста, на ри́нок, що окруже́ний доко́ла висо́кими буди́нками, між котри́ми на́йбільший дім громадский з висо́кою ве́жою, на котрі́й є зі зїх 4 боків годи́нники. Тут збира́є ся мі́ска ра́да, тут урядує голова́ мі́ста з мі́скими уря́дниками. Ідучи́ да́лї на пі́вніч, поба́чимо косте́л ри́мско-католи́цкий, тако́ж з годи́нниками на ве́жі, а тро́хи да́льше хоро́шу православну це́рков сьв. Параскеви. Обійшо́вши сю це́рков, ви́йдемо, неба́вом на тре́тю пло́щу „Ру́дольфа,“ а перейшо́вши єї в шир у́лицею, ви́йдемо коло жидівскої божни́цї на у́лицю, що веде́ попри вели́кі два буди́нки на́йвисшої шко́ли „унїверзите́ту“ і попри косте́л євангели́цкий на за́хід до величавих трох буди́нків, до резиде́нциї голови́ буковиньскої православної це́ркви архиєпи́скопа і митрополи́та

та консисто́рії. У проти́вній схі́дній ча́сти мі́ста поба́чимо це́рков гре́ко-като́лицку і вірме́но-като́лицку, а да́лї велич е́зну каса́рню і́мени архикнязя́ Альбрехта, а да́льше за не́ю кі́лька буди́нків краєвого шпитал ю. На́проти не́го лежи́ть вели́кий „огоро́д цїса́рский,“ отво́рений для всїх. У сїм огоро́дї є стрільни́ця. По дру́гім полудне́вім бо́цї огоро́да, простяга́єсь толока́, а на єї краю́ д мі́стови видні́єсь дру́гий косте́л ри́мско-като́лицкий а коло не́го шпита́ль військови́й, попри котри́й знов ви́йдемо на пло́щу А́встриї. Ві́дси поба́чимо на півде́нний за́хід за передмі́стєм Ро́шпопом доси́ть висо́ку гору́ „Це́цин“ з оста́нками розва́лин коли́шнього за́мку і з лі́сом на убо́чи. На проти́вній, схі́дній сторо́ні мі́ста лежи́ть мі́ский цми́нтар з га́рними хресга́ми і и́ньшими па́мятниками, а дале́ко за ним лі́со́к гори́цкий на пра́вім бе́резї Пру́та.

Крім сих буди́нків є в Чернівця́х ще бе́зліч и́ньших вели́ких і га́рних ка́мениць, за котри́ми є ще чима́ло огоро́дів. Улиці́ мі́скі поіменова́ні і бурко́вані.

Крім краєво́го правительства і краєво́го су́ду є в Чернівця́х ще й и́ньші краєві́ у́ряди як: краєва́ дире́кция скарбова́, дире́кция почтова́ і телеґрафі́чна, за́ряд дібр правосла́вного фо́нду релїґі́йного, краєва́ ра́да шкі́льна, військова́ кома́нда і бага́то и́ньших. В краєвій пала́тї збира́ють ся що ро́ку по́сли, ви́брані селя́нами, міща́нами, купця́ми, промисло́вцями і дїдича́ми на сойм, щоби ра́дити над добро́м і потре́бами цїло́го краю́.

В Чернівця́х є кількана́цять шкіл наро́дних для хло́пців і дївча́т, є шко́ли сере́дні: ґімна́зия і шко́ла реа́льна, фахові́: учи́тельска семіна́рия

му́жеска і же́ньска, шко́ла господа́рска, промисло́ва та торгове́льна і дяківска, є й шко́ла на́йвисша: універзите́т, де кінча́ть нау́ки ті, що хотя́ть бу́ти сьвяще́никами, професо́рами, адвока́тами су́диями і и́ньшими ці́са́рскими уря́дниками.

В Чернівця́х є парові́ млини́, броварні́, трачки́ і и́ньші фа́брики. Є й бага́то прері́зних склепі́в, вели́ка си́ла купці́в, ремісникі́в і робі́тників, а ма́йже що дня вели́ка тьма наро́ду на торзі́. Чого́ се́рце заба́гне, все́го ку́пиш, аби́ ті́лько гро́ші. Є там гости́нниці для прии́зших, рі́зні тавори́ства науко́ві, добродійні і заба́вні. Га́мір, шум і сту́кіт усю́ди, аж глу́шить то́го, хто не приви́к жи́ти в вели́кім мі́сті.

Чернівці з передмі́стями числя́ть бі́льш 54 тйсячі душ.

107. Буковина.

Всї де́сять пові́тів: кі́цманьский, черновецкий за́міский і мі́ский, вижни́цкий, сторожине́цкий, сере́цкий, радове́цкий, кимполу́нзкий, сучавский і гумо́рский становля́ть ра́зом край, що зове́ ся Буковина, бо коли́сь в нім бу́ло бага́то буко́вих лі́сів.

Пі́вночний кут Буковини займа́є пові́т кі́цманьский. На полу́дне від не́го по половині д схо́дови лежи́ть пові́т черновецкий за́міский, а се́ред се́го пові́т мі́ский. На полу́дне від пові́ту кі́цманьского д за́ходови простяга́єсь попри черновецкий дале́ко на полу́дне пові́т вижнийцкий. На полу́дне від черновецкого а на схід від вижни́цкого розверну́в ся в середи́ні Буковини пові́т сторожинецкий. На полу́дне від не́го роз-

тягну́в ся повіт радове́цкий, що припира́є на за́хід до вижни́цкого й до само́ї грани́ці краю́, а на схід до пові́ту сере́цкого, котри́й іде́ схі́дним краєм Буковини від черновецкого на полу́дне. Від пові́тів радовецкого й серецкого на полу́дне, лежа́ть по́біч се́бе в за́хіднім куті́ повіт кимполу́нзкий, в схі́днім же сучавский, а ме́жи ни́ми обома́ повіт гумо́рский.

Буковина припира́є на пі́вніч і пі́вні́чний за́хід до Галичини́, а на полу́дні́шний за́хід до Уго́рщини, країв коро́нних на́шого ці́саря. На полу́дне і полу́дні́шний схід притика́є наш край до Румунії; а на пі́вні́чнім схо́ді до Ро́сиї, чужи́х земе́ль.

Пі́вні́чна і схі́дна часть Буковини ті́лько горбиста, за́хідна-ж та полудне́ва гориста. Го́ри буковинські становля́ть схі́дну части́ну Карпа́т, що тя́гнуть ся ще гале́ко да́льше на пі́вніч і полу́дне по и́ньших краях. На́йвисший верше́к буковинських гір се Джумале́в коло Кимполу́нґу. В кимполу́нзкім повіті за́мітні ще верхи́: Раре́в, Сухард Оушо́р, у сучавскім Остра, в радове́цкім Томна́тик, Стара́-Община́, Лу́нґул, Вели́ка, Ве́жа і Лучина́, в сторожине́цкім Петру́шка, а в вижни́цкім Ло́сова, Се́на, Бочкі́в і Ва́нцин.

Крім доли́н поуз бі́льших рік буковинських на́йзначні́йша рівнина́ межи Пру́том а Днїстро́м.

Всї рі́ки в на́шім краю́ течу́ть на схід і впада́ють до Чо́рного мо́ря, що є від нас на полу́дні́шнім схо́ді за Румунією. Туди́ вливаєсь з осі́бна Днїсте́р, що випливає дале́ко з га́лицких Карпа́т. Він тво́рить пі́вні́чну грани́цю межи Буковиною а Галичино́ю. Дру́га рі́ка Прут прихо́дить тако́ж із Галичини́. Вступи́вши до Буковини, прийма́є

коло села́ Неполо́ківців рі́кý Че́ремош, тече́ попри Чернівці́, вихо́дить коло села́ Новосе́лиці з Буковѝни і вливáє ся в Румýнії в рі́кý Дунáй а з ним у Чóрне мóре. Рі́ки Серéт, Сучáва, Молдóва і Бистри́ця випливáють із буковѝньских гір. Рікá Серéт злýчує ся в Румýнії з рі́ками Сучáвою, Молдóвою і Бистри́цею і впадáє в Дунáй, а сей несé їх у Чóрне мóре.

Водá в буковѝньских потóках і рі́ках крім Днїстрá спадáє в лі́тї дýже, за те на весні́ а чáсто і в осені́ бувáють велúкі пóвени. Озер немá на Буковѝнї; за те багáто ставíв межи Прýтом а Днїстрóм. Мінерáльні жéрела є в Якобéнах, Дóрнї-Вáтрі, Дóрнї-Кандрéнах і в Поя́нї-Ня́грі.

108. На чужині.

Буковѝно мóя мúла,
Мій солóдкий крáю,
Я на тéбе сиротúна
Нúшком погадáю,
То заплáчу жалібнéнько
На чужíїй сторóнцї,
Бо тут вя́ну і всихáю,
Як листóк на сóнцї.

Рі́дне слóво тут не чýю.
Пýстка тут усю́ди,
Тут не нáші щúрі, рýскі,
А чужíї лю́ди;
Тут нї дрýга, нї родúни,
Нї рі́дної хáти;
Тя́жко, Бóже, на чужúнї
Вік, свій вікувáти.

Тут про ді́ла коза́цкії
Звістки не почу́єш,
Ніхто́ тебе́ не розва́жить
Тут, як засуму́єш. —
Тут і пі́снї не так скла́дно,
Як у нас сьпіва́ють,
Тут мов у желі́зних пу́тах
Танцю́ють, гуля́ють.
Тут і го́ри не таківскі
Як на́ші висо́кі,
А лїси́ ті чужине́цкі,
Не на́ші широ́кі;
Солове́йко не щебе́че
Так лю́бо луга́ми.
Тя́жко, Бо́же, та чужи́ми
Жи́ти сто́ронами!
Як би кри́льця соколо́ві
Мав я сироти́на,
Полетів-би, де зеле́на
Мо́я Буковина́,
Де Прут Че́ремш, де Бистри́ця
Де го́ри Карпа́ти . . .
В Буковині ми́ло жи́ти,
Ми́ло й умира́ти!
В Буковині лю́бо, ми́ло,
На́че в Бо́жім ра́ю:
Як тдбе́ я, рі́дний кра́ю,
Се́рденько, згада́ю,
То запла́чу на весь го́лос
На чужі́й сторо́нцї,
Бо тут вя́ну і всиха́ю.
Як листо́к на со́нцї.

109. Господа́рство та про́мисл на Буковѝні.

На́йплодовитша земля́ на Буковѝнї межи Пру́том а Днїстро́м, та в долина́х над рі́ками Сучáвою й Серéтом. На́йбільше сі́ють там кукуру́дзи а й жи́та та пшени́цї в го́рах ро́дить ся хиба́ карто́фля, овéс і ячмі́нь. Садови́ни є в нас бага́то, яри́ни до́ста, виногра́ду-ж ма́ло. Весѝкі просто́ри гір покри́ті лїса́ми та полони́нами. І дичини́, особли́во в го́рах, подоста́тком. Худо́би тако́ж не ма́ло, а́ле не ду́же она́ хоро́ша; бо звича́йно мала́ й слаба́. На́йкрасші ко́нї в радове́цкім повíтї, гу́цульскі ко́нї малí а́ле витрева́лі. В го́рах держа́ть і бага́то ове́ць.

Не́ростів на Буковѝнї ма́ло; в Кирлиба́бі копа́ють желі́зо в Пожори́тї мідь а сіль у Ка́чицї. Рі́ки, стави́ а й пото́ки буковѝньскі ма́ють до́ста взїля́кої ри́би: пстругі́в, ко́ропів, щук ба на́віть со́мів і бага́то и́ньших ме́ньших.

Про́мисл буковѝньский ще сла́бо розви́нений; до́си є парові́ млини́ і пивова́рнї тай така́-ж тра́чка й кі́лька и́ньших фа́брик в Чернівця́х, гора́льнї по всїх місто́чках а й по се́лах, гу́ти шкла в сторожине́цкім повíтї, фа́брика цеме́нту в Стра́жі; в го́рах ба́га́то трачо́к, а по цїлі́м кра́ю всїля́кі млини́. Ізза то́го прив о́зять уся́кі ви́роби до нас із заграни́цї, особли́во з за́хідних країв, а вив о́зять із краю крім збі́жа бага́то худо́би, особли́во волів та безро́г, а тако́ж і вели́ку си́лу де́рева.

Всї бі́льші місце́вости Буковѝни полу́чені з собо́ю до́брими доро́гами повіто́вими, а й да ме́ньших сїл справля́ють доро́ги чим раз то лі́пші.

Повітові містечка полу́чені з собо́ю доро́гами цїса́рскими, а на́дто іде́ від Неполо́кївцїв попри Чернівцї до Сучави доро́га желї́зна з отси́ми ста́ціями: Неполо́кївцї і Лужа́ни в кі́цманьскім, Садаґу́ра-Жу́чка, Чернівцї, Цїса́рский-Огоро́д, Дерелу́й та Кучурі́в у черновецкім, Гли́бока, Черепкі́вцї, Ру́да, Га́дікфальва та Іштеншеґіч у серецкім, в кінцї Милишівцї, Га́тна і Сучава в сучавскім повітї. Крім сеї головної желї́зницї є ще чоти́ри бі́чні, а то одна́ в черновецкім повітї від ста́ції Садаґу́ра-Жу́чка до Новосе́лицї на росі́йско-румунській грани́цї. Дру́га желї́зниця йде від ста́ції Гли́бока в серецкім повітї через місцевости сторожинецкого повіту: Карапчі́в, Ро́пче, коло Сторожи́нця до вижни́цкого села́ Берегоме́ту, а ві́дси го́ловно по де́рево до Межибро́дів, і з ста́ції Карапчі́в сего-ж шляху іде́ віднога до села́ Чудина́. Тре́тя желї́зниця знов веде́ з Га́тної в сучавскім повітї через радовецкий і кимполу́нзкий до повіто́вого місто́чка Кимполу́нґ. Четве́ртий на́йкоротший побі́чний шлях знов прова́дить від ста́ції Гадікфа́льва до мі́ста Радове́ць. І ріками особли́во Днїстро́м, Пру́том та Че́ремошом во́зять сплава́ми де́рево і и́ньше.

110. Жи́телї Буковини.

Жи́телїв числи́ть Буковина ма́йже 647 ти́сяч душ. На́йбільше жне́ на Буковинї Русинів; бо звиж 268 ти́сяч душ. Повіти кі́цманьский і вижни́цкий ма́ють самі́ ру́ські грома́ди, в повітї черновецкім, сторожинецкім і серецкім грома́д ру́ских бі́льше як и́ньших, а й у всїх про́чих повітах є по кі́лька грома́д ру́ских. Русини́ буковинські пона́йбільше

ві́ри гре́ко-восто́чної, а части́на (до 20 ти́сяч душ) гре́ко-католи́цкої.

По Русина́х іду́ть Воло́хи, котри́х є на Буковині́ бі́льше як 208 ти́сяч душ. На́йбільше воло́ских грома́д є у пові́тах радове́цкім і в сере́цкім та сторожине́цкім, а кі́лька є і в черновецкім. Воло́хи буковиньскі ві́ри гре́ко-восто́чної.

Крім Русині́в і Волохі́в живу́ть на Буковині́ ще й Ні́мці 133½ ти́сячі душ, Полякі́ 23½ ти́сячі, Жиді́в до 83 ти́сячі, ре́шту тво́рять Мадя́ри, Че́хи, Липова́ни, Вірме́ми і Цига́ни. Цїли́ми грома́дами живу́ть Ні́мці ма́йже у всїх пові́тах, Мадя́ри в сере́цкім, сучавскім і радове́цкім, а Липова́ни в сере́цкім і сучавскім. Полякі́в, Вірме́н, Че́хів і Жиді́в на́йбільше по міста́х та місто́чках, а ме́ньше по се́лах. Цига́ни-ж живу́ть у де́котрих полу́днїшних око́лицях.

Полякі́, Ні́мцї, Вірме́ни Че́хи і Мадя́ри пона́йбільше ві́ри католи́цкої, а́ле є нема́ло Ні́мцїв протеста́нтів, а Вірме́м правосла́вних. Липова́ни є старооб рядцї й гре́ко-восто́чні.

Русині́ та Воло́хи буковиньскі займа́ють ся го́ловно рільни́цтвом, Ні́мцї рільни́цтвом а́бо ремісло́м, Полякі́ у нас звича́йно ремісники́, Мадя́ри й Липова́ни пона́йбільше рільники́, а Жиді́ й Вірме́ни купцї́.

III. Гу́цул-керма́нич.

У го́рах Карпа́тах живу́ть Гуцули́. Они́ не засїва́ють ті́лько збі́жа, що подоля́ни, се́б-то лю́ди, що жию́ть на поді́лю в краї́нах рі́вних. Якже-ж їм і сі́яти, коли́ ма́ло в го́рах рівнини́, тож тя́жко і

ора́ти, весна́ там пі́зна, а нім ще збі́же дозрі́є, вже настає́ холо́дна о́сінь. Тому́ то сі́ють Гуцули́ в доли́нах око́ло хат тро́хи кукуру́дзи, ячме́ню і вівса́ та небага́то бараболї́ й яри́ни. За те у Гуцулі́в просто́рі сіножа́ти та полони́ни, на котри́х росте́ паху́ча трава́; тому́ то і в на́йбіднійшого є коро́ва, а ча́сом і ві́вці, ко́зи та ко́ні.

На го́рах є й густі́ лі́си. У тих лі́сах для Гу́цула бага́то робо́ти. Ці́лу зи́му стина́ють они́ ялиці́, со́сни, смере́ки і и́ньші де́рева, чимха́ють кра́че, лу́плять кору́ і спуска́ють пні до пото́ків. А́ле ті пото́ки малі́, за слабі́, щоб поне́сти ті вели́кі ко́вбки. Жда́ти-ж до́ки не прибу́де вода́ від дощі́в, за до́вго. Гуцули́ пора́дили собі́ на се ось як. Они́ побудува́ли в яра́х, че́рез котрі́ протїка́ють пото́ки, вели́кі га́ти муро́вані. В тім му́рі є в доли́нї на самі́й середи́нї о́твір за́мкнений си́льними дубо́вими двермі́. Коли́ ті две́рі за́мкнені, збира́є ся в горі́ за му́ром вода́, а за яки́йсь час стоїть там величе́зне пле́со, а від га́ти в діл пото́к ма́йже зо́всїм ви́сох, туди́ поспуска́ли Гуцули́ зі всїх бо́ків лі́са бе́зліч ко́вбків. У призна́чений день пуска́ють гать. Ви́стріл із моздїра́ дає́ про се все́му селу́ зна́ти. Гу́цул, стоячи́ на верху́ га́ти, витяга́є до́вгим га́ком за́сувку в дверя́х му́ру, вода́ отворя́є две́рі й прорива́єсь через ро́зтвір з тако́ю си́лою, що аж весь мур дрожи́ть. Страшна́ си́ла води́! Не дай, Бо́же, впа́сти на той бік, де вода́ з вузько́го о́твору га́ти вибіга́є. Она́ клекоти́ть там нена́че окрі́п у кітлї́, бі́лий шум покрива́є ї́, а висо́ко в гору́ бри́зкають густи́м дощем гуля́ючі ка́плї. Русло́м пото́ка, де пе́рше не було́ й ка́плї води́, несе́сь тепе́р каламутна́ по́вінь і порива́є з собо́ю ко́вбки, а коли́ яки́й де зупини́ть ся, потру́чують

єго́ лю́ди до́вгими га́ками. Так пливу́ть ті ко́вбки нена́че величе́зні ри́би долі́в аж у ріку́. Стра́шно диви́тись на розгу́кані фа́лї, а крий Бо́же, попа́стись туди́ між тих деревя́них ве́литнїв!

Ско́ро попли́ли вже всї ко́вбки з пото́ка ріко́ю, тодї́ відвя́зують Гуцули́ чим ско́рше сво́ї пло́ти, що приби́ті до берегі́в ріки́. Пло́ти а́бо дара́би то нї́би малі́ мости́ зби́ті з ко́вбків. Гуцули́ вбива́ють у одна́кові пнї дере́в кілки́ на обо́х кі́нцях і звя́зують їх вуженка́ми з розпа́рених на огнї́ кракі́в смереко́вих. Ча́сом звя́зують они́ й дві-три такі́ дара́би повздо́вж одну́ за о́дною. На пере́днім і за́днім кінцї́ вби́та в дара́бу мала́ ла́вочка, а на нї́й стої́ть на до́вгім деревя́нім сво́рнї ке́рма. На до́вгім то́ншім бервенї́ приби́та з бо́ку до́шка, а таке́ весло́ зове́ ся ке́рмою, а Гу́цул, що керму́є не́ю, керма́нич. Керманичі́ стаю́ть на дара́бу, оди́н бере́ пере́дну, а дру́гий за́дну ке́рму в ру́ки і нуж на вздогі́н за ко́вбками.

Отта́к жену́ть они́ ко́вбки і дара́би в бу́ковиньскух го́рах рі́чкою Пути́лівкою аж до села́ У́стє-Пути́лова в Че́ремош а ві́дси аж до місто́чка Вижни́цї. Де вода́ глибо́ка та ти́ха, там, здає́ ся, стої́ть дара́ба на одно́му мі́сцї, а́ле неба́вом заї́де у рву́чу во́ду, що нера́з жене́ про́сто в скалу́, тяжка́ тодї́ керманича́м робо́та, щоби́ відверну́ти дара́бу від скали́, о котру́ мо́же розби́тись і всїх потони́ти. Місця́ми знов прихо́дить ся перепливати через високі гре́блї, спуска́ючись з гори́ в доли́ну. Тодї́ йде вся дара́ба під во́ду й тре́ба крі́шко держа́тись ке́рми, щоб вода́ не зми́ла з дара́би.

З Вижни́цї йдуть дара́би Чере́мошом до Неполо́ківцїв, а ві́дси Пру́том аж до Чернове́ць. Тут вода́

тече́ спокі́йно й нема́ скель, за те тре́ба вважа́ти, щоби́ дара́ба не застря́гла де в мілкі́й воді́ на камі́ню, ві́дки тя́жко є́ї добу́ти знов на гли́бшу во́ду.

В Чернівця́х ни́зше желі́зного мо́сту прибива́ють дара́би коло парово́ї тра́чки до бе́рега. Тут рі́жуть ко́вбки на рі́зні дошки́ та ла́ти й розво́зять їх желі́зною доро́гою по всі́му сьві́тови. А Гу́цул-керма́нич відобра́вши тя́жко зароблену запла́ту верта́є домі́в, накупи́вши у Вижни́ці хлі́ба—со́ли для свої́ роди́ни.

112. Хати́ та о́діж букови́ньских селя́н.

Сі́льскі хати́ на Буковині́ побудо́вані з де́рева і ма́ють звича́йно по середи́ні сі́ни, на пра́во від сі́ний бі́льшу а на лі́во ме́ньшу комна́ту. В ме́ньшій стої́ть вели́ка піч, коло стін лавиці́, перед ни́ми стіл з осло́ном, на стіні́ прибитий замі́сник а верх стола́ о́браз сьвяти́й. Старі́ лю́ди спять на печи́, а моло́дші на осло́нах. У вели́кій ха́ті сті́ни вкра́шені сьвяче́ними образа́ми нега́рно мальо́ваними, поуз двох стін стоя́ть осло́ни, а при тре́тій широке лі́жко по́вне скорців (ки́лимів), подушо́к та ко́ців, верх лі́жка ви́сить сьвято́чна оде́жа на жердка́х. У сій комна́ті прийма́ють го́стий; на те й стіл засте́лений бі́лою ска́тертю. У кутї́ стої́ть ще вели́ка мальо́вана скри́ня набита всяким бі́лєм. Хати́ низе́нькі покри́ті в го́рах, де є лі́сй, драни́цями, а на безлі́сній рівнині́ соло́мою. Сті́ни хат гірски́х знадво́ру і зсерди́ни звича́йно не ма́щені, на рівнині́-ж ма́щені й біле́ні. Віко́нця всю́ди мале́нькі. Ха́рність по хата́х як до ґазди́ні. В зимі́ пробува́ють бі́дні на́ші селя́ни в тих мали́х та ни́зких хатка́х у во́здусї лю́дьми ба й худоби́ною занечи́щенім, неріко

ще й се́ред ди́му, зама́зуючи щі́льно вікóнця, щоб ті́льки було́ тепло́. Все те для здоро́вля ду́же непригі́дне. Побіч хат стоять ще й стайні́, стодóли, комóри, хлїви́, кошниці́ і курники́, подві́рє з керни́цею, садóк, цьвітни́к і ме́ньший а́бо бі́льший огоро́д з яринóю твóрять обійсте́, огоро́джене на рівнині́ плóтом з пру́тя, в гóрах із вори́ня (тонки́х, на полови́ну розкóлених яли́ць) а́бо парканóм із дощóк. На поді́лю стоя́ть хати́ гу́сто, в гóрах же они́ розки́нені.

Оде́жа букови́ньских селя́н ру́ских і волóских пре́дківска, в яку́ вбира́ли ся лю́ди з да́вен-да́вна, шану́ючи єї як дорогу́ спа́дщину по батька́х.

Лі́тньою поро́ю вбира́ють селя́ни до робóти звича́йно ті́лько полотня́ні портяни́ці, коро́тку соро́чку припере́зану ремінце́м і соло́мяний капелю́х. У неді́лю і в сьвято но́сять ногави́ці з чо́рного а́бо си́вого, а Гуцули́ із черво́ного свійского сукна́. Соро́чка у Гуцулі́в коро́тка і спада́є верх ногави́ць, у рівняки́в (Подоля́н) она́ до́вша і схо́вана в ногави́цях. Соро́чку припері́зує ме́шканець рівнини́ (Подоляни́н) вузе́ньким ремінце́м а́бо во́вняним по́ясом, а Гу́цул широ́ким че́ресом, що сяга́є аж під па́хи. Верх соро́чки вбира́ють зимо́ю кипта́рики, се́бто коротéнькі кожушки́ без рукавів, на рівнині́-ж (на Поді́лю) но́сять і до́вгі кожухи́. Сїраки́ гу́цульскі коро́ткі, поді́льскі-ж до́вгі, манти́ всю́ди одна́кові. Капелю́хи з по́вести чо́рвої а́бо бі́лої вселя́кого ви́ду вбира́ють парубки́ па́виними пе́рами і квітка́ми; зимо́ю но́сять смушéві кучми́. На но́го вбува́ють черевики́, чо́боти а й постоли́. Жінки́ но́сять до́вгі хоро́шо вишúвані сорочки́, рі́дко де спідниці́ а на́йчастїйше обгортки́ (горботки́) а́бо опинки́. І жінки́

вбира́ють киптарі́, кожухи́, сїраки́, манти́ та обу́в таку́ саму́, як мужчини́. Го́лову завива́ють Гуцулки́ пе́стрими хусткáми а Подолянки́ бі́лими ручникáми; дївча́та хо́дять лі́том простоволо́сі заплїта́ючи та прибира́ючи ко́си в рі́зних око́лицях ве́льми відмі́нно. На ши́ї но́сять жінки́ й дївча́та на́миста: пацьорки́, кора́лї, правди́ві а́бо підро́блені, сороківцї́ та и́ньші моне́ти.

На рука́х но́сять наші селя́ни зимо́ю однопа́лькі рукави́цї а в рука́х палицї́ а Гуцули́ й топірцї́.

О́дїж на́ших селя́н не ті́лько хоро́ша й трева́ла, а що ще важні́йше своя́ пи́тома і ма́йже вся вла́сними рука́ми зро́блена. І́ньші жи́телї вбира́ють ся відмі́нно від на́ших селя́н; Ні́мцї, Поляки́ а й бага́то Жидів но́сять о́дїж нїме́цку, Липова́ни й Жиди́ свою́ старода́вну а й Мадя́ри одяга́ють ся по сво́єму, по мадя́рски.

113. Рі́дний край.

Там, де я роди́в ся, там мій рі́дний край;
Слави, ща́стя, до́лї, Бо́же є́му́ дай!
Сла́ви, ща́стя, до́лї. весе́лу годи́ну,
Мир во ві́ки ві́чні, мир на Букови́ну!
Там, де я роли́в ся, там мій рі́дний дім;
Сла́ви, ща́стя, до́лї дай там, Бо́же, всїм,
А найпа́че не́нї і вітце́ви мо́му,
Мур во ві́ки ві́чні, мир у рі́днім до́му!

114. Мо́ва.

На́йкращий дар, що то є́го́ ма́є чолові́к від Бо́га, се мо́ва. Чолові́к нїми́й ду́же, ду́же нещасли́вий. Він не мо́же сказа́ти, що є́го́ голова́ ду́має,

що єго́ се́рце чу́є. Рі́зними, прері́зними мо́вами говорять лю́ди; бага́то ти́сяч мов є на сьві́тї. Де́які мо́ви поді́бні до се́бе, и́ньші знов собі́ зо́всїм чужі́. На́ша ру́ская мо́ва ма́є тако́ж кі́лька сестри́ць, що до неї бі́льше а́бо ме́ньше поді́бні. Споріднені з на́шою ру́скою мо́вою є мо́ва по́льска, моско́вска, че́ска, слове́ньска, се́рбска, болга́рска і др. Чужі́, бо не поді́бні до на́шої, є мо́ва нїме́цка, воло́ска, мадя́рска і др.

Ох, як би то ви, дїти лю́бі, зна́ли, яка́ нїжна, соло́дка й бага́та на́ша рі́дна мо́ва ру́ска, ви-б єї́ ще бі́льше люби́ли й шанува́ли ще пильні́йше-б єї́ учи́ли ся! Бог помо́же, ви ви́ростете й пізна́єте красу́ своє́ї рі́дної мо́ви ру́скої й полю́бите єї́ ще ду́жше та не проміня́єте єї́ за нїя́ку и́ньшу в сьві́тї. Хиба́ невдя́чна, виро́дна дити́на, що не лю́бить своє́ї рі́дної не́ньки, що єї́ на сьві́т привела́, виросту́ла, плека́ла, ніч і день доглядала́, для не́ї жи́ла, над не́ю розпада́ла ся, хиба́ зла дити́на не люби́ти ме на́йдорожшого ска́рбу ма́тїрного, своє́ї рі́дної ру́скої мо́ви. Учі́ть ся все́го до́брого, шану́йте чуже́, а́ле люб і́ть с в о є́ над усе́! „Учі́те ся, дїти лю́бі, дума́йте, чита́йте, і ч у ж о́ м у научайтесь, й с в о́ г о не цура́йтесь; бо хто м а́ т ї р забува́є, того́ Бог кара́є, чужі́ лю́ди цура́ють ся, в ха́ту не пуска́ють, с в о ї́ дїти, мов ч у ж і́ ї, і нема́є зло́му на всїй земл і́ безконе́чній весе́лого до́му.“

115. Рі́дна мо́ва.

Мо́во рі́дна, сло́во рі́дне!
Хто вас забува́є,
Той у гру́дях не серде́нько.
Ті́лько ка́мінь ма́є.

Як ту мо́ву мож забу́ти,
Котро́ю учи́ла
Нас всїх не́нька говори́ти,
Не́нька на́ша ми́ла?

Як ту мо́ву мож забу́ти?
Таж зву́ками ти́ми
Ми до Бо́га мо́льби сла́ли
Ще дїтьми́ мали́ми!
У тій мо́ві ми сьпіва́ли,
В нїй казки́ каза́ли,
У тій мо́ві нам мину́вшість
На́шу відкрива́ли.

Ой тому́ плека́ймо, дї́ти,
Рі́дну ру́ску мо́ву,
Вчім ся скла́дно говори́ти
Сво́їм рі́дним сло́вом! —
Мо́во рі́дна, сло́во рі́дне,
Хто вас забува́є,
Той у гру́дях не серде́нько
А́ле ка́мінь ма́є.

116. Мона́рхія австри́йско-уго́рска.

а) Коро́нні краї́ і границї́ держа́ви.

Наш на́ияснїйший цїсар рядить не ті́лько на́шою Буковиною, а ще й и́ньшими краями. Ото́, коли́ піде́мо на пі́вніч по́за Днїстер, чи пої́демо по желі́зній доро́зї на Неполо́кївцї за Прут, то буде́мо вже не в Буковині, а в дру́гім дале́ко бі́льшім краю на́шого цїсаря, в короле́вствї Галичині́, де головни́м мі́стом є Львів. Їдучи зі Льво́ва на за́хід, зайдемо до мале́нького воєво́дства Шле́ска (Шле́зиї),

з головни́м мі́стом Опа́ва. Від Шле́ска на полу́дне лежи́ть укра́йне ґра́фство Мора́вія з столи́цею Бе́рно, а на за́хідній грани́цї се́го краю́ королї́вство Че́хи з головни́м мі́стом Пра́га. На полу́дне від Чех є архикня́зївство Раку́си горі́шні (Австрия горі́шня) з Лї́нцом, а на всхід від се́го краю́ нахо́дить ся таки́йже край Раку́си долї́шні (Австрия долї́шня), де є столи́ця само́го цї́саря Ві́день. Їдучи з Ві́дня на полу́дне заї́демо до воєво́дства Сти́риї з головни́м мі́стом Гра́дцом (Ґрац). Від Сти́риї на за́хід є воєво́дство Са́льцбурк із столи́цею тако́го само́го ї́мени, а ві́дси на полу́дне воєво́дство Корута́нїя або Кари́нтія з мі́стом Цїлове́ць (Кля́ґенфурт). Від Корута́нїї на за́хід лежи́ть укня́жне ґра́фство Тиро́ль із столи́цею І́нсбрук, а на полу́дне воєво́дство Краї́на з Любля́ною (Ля́йбах). Ві́дси на за́хід є укня́жні ґра́фства Гори́ция і Гради́ска, і укра́йне ґра́фство І́стрія і мі́сто Тріє́ст. Да́лї мо́жна на полу́днїшний схід заї́хати до королї́вства Далма́циї з головни́м мі́стом За́дар а́бо За́ра.

Усї́ отсї́ краї́ зову́ть ся австри́йскі, а́ле посе́ред них лежа́ть краї́ уго́рскі, а то: королї́вство Уго́рщина з головни́м го́родом Бу́да-Пешт, да́лї вели́ке князївство́ Семиго́род із столи́цею Ше́бен (Ге́рманштат), відта́к королї́вство Хорва́ция і Славо́нїя з головни́м мі́стом За́греб (Аґрам), а на коне́ць мі́сто Р'є́ка (Фію́ме).

Наш мона́рха ряди́ть ще й края́ми Бо́сною и Герцеґови́ною, котрі́ то краї́ придбав р. 1908 а́встро-уго́рскій мона́рхії, що поло́жені на схід Дальма́циї. Головне́ мі́сто Бо́сни є Сераєво.

Отсї всї крає становля́ть мона́рхію австри́йско-уго́рску, що займа́є простір 624 ти́сяч km^2. Навко́ло не́ї є чужі держа́ви. І так на схі́дній грани́цї коло Буковини є Румунія і Ро́сия, на пі́вніч Ро́сия й Нїме́ччина, на за́хід Нїме́ччина, Швайца́рия й Ита́лїя, а на полу́дне Ита́лїя, адриятицке мо́ре, Чорного́ри, Се́рбия і Румунія.

б) Го́ри і долини А́встро-Уго́рщини.

Пове́рхня австри́йско-уго́рскої держа́ви ду́же рі́зна; є крає́ гори́сті є й рівнини́. Го́ри займа́ють ма́йже $^3/_4$, а рівнини́ $^1/_4$ цїло́го обша́ру мона́рхії. За́хідні крає́ коро́нні ду́же гори́сті з невели́кими долина́ми. У всхі́дних краях є тако́ж го́ри, а́ле є й просто́рі низини́.

Дуна́й, на́йбільша рі́ка мона́рхії, розді́лює на́йзначнїйші го́ри Австро-Уго́рщини. В краях на полу́дне і за́хід від Дуна́ю взно́ять ся го́ри Альпи, на пі́вніч від то́ї рі́кий розки́нені герци́ньскі па́сма гір, а на всхо́ді розложи́лись вели́ким лу́ком го́ри Карпа́ти.

Карпа́ти тя́гнуть ся від за́ходу на всхід, почина́ючи від Дуна́ю там, де він перехо́дить з Раку́с до Уго́рщини, повздо́вж грани́цї ме́жи Уго́рщиною а Мора́вою, Шле́ском, Галичино́ю і Буковино́ю, обійма́ють двома́ па́смами Семиго́род і грипира́ють на коне́ць знов о Дуна́й, де їх так зва́ні Желї́зні-Ворота́ віддїля́ють від да́льших гір балька́ньских. На́йвисші го́ри в Карпа́тах то скали́сті Та́три. В Карпа́тах є бога́ті копа́льні рі́зної ру́ди, на́фти та со́ли, на уго́рскім бо́цї є сла́вні виногра́ди, не зга́дуючи вже про безмі́рні просто́ри лїсі́в та полони́н і вели́ку си́лу всяко́ї дичини́.

А́льпи розложи́лись по краях: Тиро́лю, Сольного́роді, Кари́нтиї, Сти́риї, Краї́нї і Побере́жу, що обійма́є Гори́цию, Гради́ско та Істрию. Раку́си доли́шні й гори́шні лежа́ть по ча́сти тако́ж на обні́жу Альп. На́йвисші го́ри в на́ших Альпах то Ортлєр в Тиро́лю і Ґро́сґльокнер на грани́ці Тиро́лю, Кари́нтиї і Сольного́рода. В А́льпах нема́ло верхі́в, що покри́ті за́всїди сні́гом і ледівця́ми. Поме́жи пасма́ми гір розпростира́є ся бага́то доли́н бі́льших повздо́вж берегі́в значні́йших рік, а від них розхо́дять ся на рі́зні сто́рони поуз пото́ків бага́то доли́н поме́ньших. В долина́х бі́льших лежа́ть посе́ред обро́блених нив хоро́ші се́ла а на́віть вели́кі міста́. По долина́х ме́ньших огрі́тих полу́днїшним со́нцем краcу́ють ся вели́кі сади́ і виногра́ди, а да́лї в горі́ пасу́ть ся ці́лі че́реди хоро́шої худо́би. На́йдикші і на́йпустїйші го́ри в Альпах то вивисше́нність Ка́рсту на Побере́жу. Коли́сь покрива́ли їх вели́кі лїсй, коли́-ж їх ви́рубали, оста́лась ті́лько скали́ста пусти́ня дене́де поро́сла слабо́ю траво́ю. Не бага́то там і води́; бо рі́ки і пото́ки гу́блять ся під земле́ю. За те нема́ло там підзе́мних пече́р і о́зер.

На пі́вніч від А́льп по тім бо́ці Дуна́ю тя́гнуть ся поуз за́хідної грани́ці Чех го́ри покри́ті вели́кими лїса́ми, від чо́го й пішла́ їх на́звa: Че́ский Лїс. Да́лї є го́ри Руда́ви, на́звані так від вели́кого бога́цтва ру́ди, що є в них. Поуз да́льшої грани́ці пі́внічної Чех тя́гнуть ся височе́зні го́ри Корконо́ші з на́йвисшим верхо́м Сні́жкою. Між Че́хами а Мора́вою та Шле́ском розбіга́ють ся да́льші пасма́ гір Суде́тів.

Пе́рша ши́рша низина́ наддуна́йска є кітли́на віде́ньска, шо склада́є ся з доли́ни лита́вскої і з доли́ни мора́вскої.

Дру́га низина́ то уго́рска, що розпростира́єсь ме́жи Дуна́єм і Карпа́тами. На сїй безмі́рній, ті́лько одно́ю трабо́ю поро́слій рівнині́ випаса́ють У́гри вели́кі ста́да ко́ний і воли́в.

Тре́тя низина́, т. зв. мала́ уго́рска, лежи́ть в пі́вночно за́хідній ча́сти Уго́рщини попри Сти́рию, Раку́си і Мора́ву.

І в пі́вночній ча́сти за́хідної Галичини́ є тако́ж рівнини́ бога́ті на во́ди і тїни́сті бо́ри, над Ви́слою і є́ї прито́ками і над Днїстро́м.

в) Во́ди А́встро-Уго́рщини.

Позая́к три чве́рти цїло́го цїса́рства займа́ють го́ри, проте́ й бага́то в нїм рік. Одні́ ма́ють свої́ жерела́ в Альпах, дру́гі в го́рах герци́ньских а и́ньші в Карпа́тах. Всїля́кі ті ри́ки, одні́ бі́льші дру́гі ме́ньші, і вють ся они́ в ри́знім на́прямі по всїх краях коро́нних. Ме́ньші впада́ють до бі́льших, а сї зно́ву вліва́ють ся то до мо́ря чо́рного, адриятицкого, пі́вночного то до балти́йского.

Головна́ ріка́ австри́йска Дуна́й. Він випливає з Нїме́ччини, вхо́дить ко́ло мі́ста Паса́ви до А́встриї, тече́ через горі́шні Раку́си ко́ло столи́цї Лі́нцу, а через доли́шні ко́ло Ві́дня на схід до Уго́рщини. Тро́хи ви́сше уго́рскої столи́цї Буда-Пе́шту звертає́сь він на полу́дне, а перепли́вши цїлу́ Уго́рщину аж до грани́цї Славо́нїї, звертає́сь знов на схід до́ки аж не ви́йде за грани́цю. Пропли́вши да́лї Се́рбію і Руму́нїю, вліва́єсь у Чо́рне мо́ре. По Дуна́єви пливу́ть всїля́кі кораблі́ й во́зять люди́й та всяки́й това́р.

З пра́вого бо́ку прийма́є Дуна́й отсї́ альпе́йскі прито́ки: з Тиро́лю ріку́ Ін, над котро́ю лежи́ть столи́ця І́нсбрук; з Раку́с знов Ани́зу, що станови́ть грани́цю ме́жи Раку́сами горі́шними а долї́шними; да́лї Лита́ву, що віддїля́є Уго́рщину від Раку́с; а в Уго́рщинї відта́к Ра́бу, Дра́ву і Са́ву.

З лї́вого бо́ку влива́ють ся в Дуна́й з че́ско-мора́вских гір ріка́ Мора́ва, а з Карпа́т бога́та на ри́би Ти́са, семигоро́дска Алю́та і наш Прут та Сере́т.

У Чо́рне мо́ре влива́єсь тако́ж карпа́тска ріка́ Днїсте́р.

Дру́га головна́ ріка́ га́лицка Ви́сла з прито́ками Буг, Сян, Ви́сло́ка й Дуна́єць тече́ на пі́вніч до мо́ря балти́йского.

До то́го-ж мо́ря впада́є й О́дра з прито́ком Опа́вою, що виплива́є із Шле́ска.

Головна́ ріка́ че́ска Ла́ба виплива́є з Корконо́шів, прийма́є прито́ку Волта́ву, над котро́ю лежи́ть че́ска столи́ця Пра́га і спіши́ть на пі́вніч до мо́ря нїме́цкого.

До адрия́тицкого мо́ря тече́ з А́льп тиро́льска ріка́ Ади́жа.

На́ше цїса́рство ма́є й нема́ло о́зер, а то Болотни́сте й Незиде́рске в Уго́рщинї; Тра́внске, Вольфґанґске, Гальста́тске, Ате́рске й Мі́сяцеве в Раку́сах горі́шних, Мільста́дске, Осія́хске й Верте́рске в Кари́нтиї, а Вельде́ске й Циркни́цке в Краї́нї. Крім то́го є ще й и́ньші ме́ньші о́зера в го́рах австри́йских.

г) Наро́ди А́встро-Уго́рщини.

На́ше цїса́рство числи́ть 38 мілїо́нів жи́телїв. Они́ гово́рять рі́зними мо́вами. На́йбільше, бо 17½ мілїо́нів, є Славя́н, що бе́сїдують бі́льше-ме́ньше поді́бно. З ме́жи Славя́н гово́рять Русин и́ по ру́ски, Поляки́ по по́льски, Че́хи по че́ски, Словаки́ по слова́цки, да́лї Слове́нцї по слове́ньски, Хорва́ти по хорва́цки — а Се́рби по се́рбски.

Русині́в є в на́шім цїса́рстві бі́льш як 3 мілїо́ни душ. Они́ живу́ть пона́йбільше в схі́дній Галичині́, пі́вночній Буковині́ й пі́вночно-схі́дній Уго́рщині, й признаю́ть ся в Буковині́ до гре́ко-восто́чної, а в Галичині́ й Уго́рщині до гре́ко-католи́цкої це́ркви. — Полякі́в живе́ на́йбільше в за́хідній Галичині́ і схі́днім Шле́ску. Они́ ві́ри ри́мско-католи́цкої. — Че́хи засі́ли середи́ну й схід Чех та бі́льшу часть Мора́ви. И они́ ві́ри ри́мско-католи́цкої. — Словаки́ в півні́чній Уго́рщині признаю́ть ся до католи́цкої, а́ле й до є́вангели́цкої ві́ри. — До ри́мскої це́ркви принале́жать і Слове́нцї проживаючі в Сти́рії, Кари́нтії, Країнї й на Побере́жу. — Хорва́ти та Се́рби проживаю́ть у короле́вствах Кроа́ції, Славо́нії й Дальма́ції та нале́жать по ча́сти до гре́ко-восто́чної, а по ча́сти до ри́мско-католи́цкої це́ркви.

По числу́ дру́гий на́рід нїме́цкий, котро́го є 10 мілїо́нів.

Нїмцї гово́рять по нїме́цки й визнаю́ть ві́ру ри́мско-католи́цку а́бо є́вангели́цку. На́йбільше Нїмцїв живе́ в краях альпе́йских а й у Че́хах, Мора́ві і Шле́ску. Є їх нема́ло і в дру́гих краях

особли́во по місті́х, а й цїли́ми грома́дами, го́ловно на Уго́рщинї і в Семигоро́дї.

Мадя́рів є ра́зом $6^1/_2$ мілїо́на. Опи́ займа́ють го́ловно обі́ низини́ уго́рскі, в и́ньших око́лицях їх небага́то. Мадя́ри визнаю́ть ві́ру католи́цку а й евангели́цку.

На́родів рома́ньских є в на́шім цїса́рствї два: Італія́ни і Воло́хи, разом $3^1/_2$ мілїо́на душ. Тоті́ гово́рять по італія́ньски а сї по воло́ски. Темті́ живу́ть у полудне́вім Тиро́лю і в місті́х Гори́циї, Істриї й Дальма́циї, а сї в Семигоро́дї, Уго́рщинї і полудне́вій Букови́нї.

Крім сих на́родів живе́ в Австро-Уго́рщинї ще й нема́ло Жидів і тро́хи Вірме́н, особли́во в місті́х га́лицких та букови́ньских. На Уго́рщинї є ще й Цига́ни.

Хоч всї сї наро́ди різня́ть ся мо́вою, оде́жою і звича́ями, а не ма́ло й ві́рою, проте́ всїх їх лу́чить любо́в і ві́рність до спі́льного всїм ба́тька-цїсаря, що дав їм рі́вні права́ і однако́ву во́лю, що дозволя́є ко́ждому держа́ти ся своє́ї батьківскої ві́ри, ма́тїрної мо́ви й пра́дїдних звича́їв.

д) Пло́ди і про́мисл А́встро-Уго́рщини.

Цїса́рство австри́йско-уго́рске є одно́ з на́йбільше благословє́нних краї́в. Хоч го́ри займа́ють три чве́рти єго́ обша́ру, проте́ ма́є оно́ дово́лї землї́ урожа́йної, і рільни́цтвом займа́єсь перева́жна часть єго́ жи́телїв. Крім вся́кого збі́жа, рости́н стручкови́х і пастівни́х, окопо́вих, оли́йних і торгови́х та садови́ни й о́вочів, маємо ще й виногра́д, ори́хи, бросквини́, мо́рви, каштани́, фі́ґи, міґда́ли і дерева́ оли́вні.

Тíлько в Тирóлю, Сольногóродї, горíшних Ракýсах, Карúнтиї і Стúриї займáють ся господáрі не так рільни́цтвом, а бíльше годíвлею худóби. На бýйних полони́нах альпе́йских випасáє ся там на́йкрасша в цїлíм цїсáрстві рáса корóв, т. зв. коро́ви-тиролькú, котрí спровáджують і до нас. Áле́ й у и́ньших краях годýють такóж багáто й хорóшої худóби. На́йкрасші кóнї є в Угóрщинї, Буковúнї й Семигóродї; на́йбільше овéць годýють у Ракýсах, Чéхах, Моравї, Шлéску і в Галичинї, а на́йбільше безрóг на Угóрщинї. На́йкрасший дріб є на Угóрщинї, в Ракýсах, Стúриї, Чéхах і в Моравї.

В розлóгих лїсáх, що вкривáють особли́во гірскí окóлицї, пробувáє багáто ди́ких зьвірíв: вовкíв і медвéдїв, ри́сїв, сéрн, óленїв, ди́кíв і и. В Áльпах і Тáтрах скáчуть по стрімки́х скáлах ди́кі кóзи. В лїсáх гірски́х полюють такóж на тетéрів і глухáнїв, у стéпах на дрóхви, а на óзерах, ставáх і мóчарах на прерíзне птáцтво вóдне й болóтне. В Чéхах і на Угóрщинї є такóж бажáнти, а в Альпах гнїздя́ть ся вели́кі сýпи, що порива́ють ягня́та, а чáсом нападáють і на людúй.

Із землí країв áвстро-угóрских добувáють усяку рýду і и́ньші потрíбні мінерáли. На Угóрщинї і Семигóродї є копáльнї зóлота і мíди, в Чéхах срíбла, в Країнї живóго срíбла, в Карúнтиї óлова. Желíзо копáють у мнóгих краях цїсáрства, áле на́йлїпше онó в Стúриї. На́йбогатші пóклади сóли камíннóї є в Галичинí і на Уграх. Галичина́ мáє такóж незмíрно богáті копáльнї на́фти і вóску зéмного.

На́ша монáрхія мáє такóж багáто слáвних на весь сьвіт кýпелїв у Чéхах, Угóрщинї, Галичинí і

и́ньших краях куди́ що-ро́ку з'їзджа́єсь вели́ка си́ла неду́жих для порато́ваня здоро́вля.

Ізза се́го вели́кого бога́цтва пло́дів приро́дних не потре́бує на́ша мона́рхія спрова́джувати ма́йже нїчо́го з заграни́ці, а промисло́вці (ремісники́ й фа́брики) ма́ють із чо́го виробля́ти всякі рі́чи. Про́мисл процвита́є на́йкрасше в за́хідних краях цїса́рства, на́йпаче-ж у Че́хах. Сла́вні че́ські випро́би полотня́ні, во́вняні і бавовня́ні а тако́ж шкло, папі́р, цу́кор, пи́во і и́ньше. Сла́вні на весь сьвіт стири́йскі ко́си і серпи́. І в доли́шних Раку́сах, Шле́ску, Мора́ві і Сти́рії є бе́зли́ч фа́брик, що виробля́ють рі́зні а рі́зні рі́чи, котри́ми набити́ ми́скі склепи́.

А про все те: рільни́цтво, годі́влю худо́би, гірни́цтво, про́мисл і торго́влю два́є наш найясні́йший ці́сар через відпові́дні зако́ни, шко́ли і всїля́кі підмо́ги, бажа́ючи щи́ро доброби́ту а тим то й ща́стя свої́х горожа́н.

117. До́брий день!

До́брий день!
Глянь, яки́й усю́ди день:
Сьвіт вже в ха́тї й на дворі́:
Вже зібра́лись косарі́
Та в клепа́ла: дзень, дзень, дзень!
До́брий день!
Го́дї спа́ти!
На робо́ту устава́ти
Позара́нку привика́й,
Ма́рно дни́ну не збува́й,
Щоб пото́м не наріка́ти,
Го́дї спа́ти!

118. Со́нце.

Розу́мно сьвіт Бо́жий збудо́ваний! От хоч-би й про со́нце сказа́ти: не було́-б єго́, не було́-б на сьві́тї й тепла́ і сьві́тла, не було́-б і то́го, без чо́го чолові́кови і вся́кій и́ньшій тва́ри і росли́нї не жи́ти-б.

Зна́ємо, що чим прямі́йше па́дає промі́нє со́нїшне на зе́млю, тим бі́льше дає́ оно́ тепла́, а де тепло́, там і житє́. Мина́є зима́; со́нце гля́не приві́тно, обійме́ зе́млю свої́м промі́нєм горя́чим, і лю́бо тодї́ всїм: і чолові́кови, і зьві́рю, і росли́нї, і нї́би то усьміха́є ся земля́ до сво́го со́нця, і пиша́є ся, зеле́ним квітча́стим убра́нєм свої́м красу́ючись. І грі́є тепло́ со́нїшне те насї́нє, що хлїборо́б на свої́й ни́ві посї́яв, пороста́є те насї́нє й вихо́дить на пове́рх землї́ попере́ду мале́ньким листо́чком, а да́лї, росте́ і налива́є ко́лос. і аж до до́лу гне ся тим ко́лосом по́вним, і радї́є госпо́дар, свої́ хвиля́сті ни́ви озира́ючи.

Під о́сїнь косї́йше па́дає промі́нє на ті краї́, де ми живемо́ стає́ ме́ньше тепла́, летя́ть у ви́рій пташки́, що цїле́ лї́то люди́й го́лосом звеселя́ли; бо зна́ють пташки́, що не ви́жиють у на́шому краю́, як хо́лодом та моро́зом пройме́. Жо́вкне трава́ зеле́на: оди́н по о́дному лист у гаї́ осипа́є ся.

Да́лї ще косї́йше промі́нє па́дати ме, ще холоднї́йше ста́не й одягне́ ся земля́ снї́гом і мо́в-би завмре́ на всю зи́му. Невесе́лий, неприві́тний час! Ски́нем о́ком по то́му сте́пу, що коли́сь у лї́тї зеленї́в пи́шною траво́ю; скрізь снїг як мо́ре без краю́ і по все́му снїгово́му роздо́лю гра́є та

гуде́ холо́дний ві́тер, та гне до до́лу яку́ суху́ били́нку, що яко́сь ви́ткнулась спід сні́гу на сьві́т Бо́жий.

Тепе́р же ще й сьві́тло. Не було́-б сьві́тла, не росла́-б на земл'і́ нія́ка росли́на. Ось попро́буйте зроби́ти таке́. Посаді́ть яку́ росли́ну в те́мній зо́всім пивни́ці а́бо я́мі! Не до́вго она́ рости́ ме, шви́дко захи́рі€, зів'я́не, засхне́ і зведе́ ся нїна́що. А на сьві́тлї, на со́нцї она́ росте́, зелені€ й цвите́, краcу́€ ся. Тому́ то отті́ росли́ни, що по хата́х расту́ть, за́всїди ставля́ють на ві́кнах, щоб бі́льше до них сьві́тла доходи́ло.

От ба́чите яку́ вели́ку си́лу ма́€ со́нце. Без не́го не було́-б на сьві́тї росли́ни, не було́-б тих зьві́рів, що не́ю году́ють ся, а не було́-б на сьві́тї зьві́рів та росли́ни, не було́-б і чолові́ка; бо й чолові́кови не ками́нєм годува́ти ся.

Со́нце схо́дить ра́но, а захо́дить у ве́чер. Та сторона́ на не́бі, де со́нце 9. (21.) ма́рта і 9. (21.) ве́ресня схо́дить, назива́€ ся схід, а де захо́дить за́хід. Оберну́вшись тоді́ лице́м до сходя́чого со́нця, то за плечи́ма буде́м ма́ти за́хід, на лі́во пі́вніч а на пра́во полу́дне,

Со́нце сьві́тить від ра́на до ве́чера; у нас тоді́ день. День і ніч становля́ть добу́. Коли́ полу́дне, а коли́ пі́вніч? Доба́ ма́€ 24 годи́ни. 9. (21.) ма́рта настає́ весна́, тоді́ день і ніч ма́ють по 12 годи́н. Чим да́льше, більша́€ день а меньша́€ ніч, а 9. (21.) че́рвня ма́€ день 16, а ніч лише́ 8 годи́н; тоді́ настає́ лі́то. Да́лї вже день мале́€, а ніч росте́. 9. (21.) ве́ресня звов день і ніч одна́кові; бо ма́ють по 12 годи́н; се наста́ла о́сїнь. Від тепе́р днї мале́ють все бі́льше, а но́чи расту́ть аж

до 9. (21.) гру́дня; тоді́ ніч у дво́є до́вша від дня; се початок зими́. Але від тепе́р дні́ бі́льша́ють, а но́чи меньша́ють, до́ки 9. (21.) ма́рта знов не зрівня́ють ся. Так оно́ йде рік за ро́ком. Рік ма́є 12 мі́сяців. Они́ зову́ть ся: сі́чень, що ма́є 31 день, лю́тий 28 а́бо й 29, бе́резень а́бо ма́рот 31, цьві́тень 30, тра́вень а́бо май 31, че́рвень 30, ли́пень 31, се́рпень 31, ве́ресень 30, жо́втень 31, падоли́ст 30 а гру́день 31. Звича́йно чи́слять мі́сяць по 30 днів. Ти́ждень ма́є 7 днів, доба́ 24 годи́ни, годи́на 60 мину́т, а мину́та 60 секу́нд. Годи́ники пока́зують годи́ни. Як? В ро́ці є 4 по́ри: весна́, лі́то, о́сінь і зима́.

Загадки́: 1) Чо́рна коро́ва всіх люди́й зборо́ла, а бі́лий віл усі́х люди́й звів.

2) Дуб-дуб довгові́к, на не́му 12 гиля́к, на ко́ждій галу́зї по 4 гні́зда, а в ко́ждому гні́зді́ по сім птиць і ко́ждій ім'я́ є.

3) Котри́й день ма́є 7 день?

119. Ве́чер.

Гей ве́чер, ве́чер, ти́ха пого́да;
За голуби́ го́ри со́нце захо́дить,
А голуби́ го́ри ні́чка вкрива́є.
Жене́ хло́пець ві́вці, в сопі́лку гра́є,
А во́лики ри́чуть з по́ля ідучи́,
При чи́стім пото́ці води́чку пючи́,
Над чи́стов водо́ю верба́ схили́лась,
Цілу́ Бо́жу дни́нку в во́ду диви́лась,

У чи́стій води́цї ві́ти купа́ла,
Цїлу́ Бо́жу дни́нку пта́шка сьпіва́ла,
А тепе́р в гнїздо́чку пта́шка ночу́є,
А лиш солове́йка само́го чу́є,
Де-ж ти бари́ш ся, мі́сяць молоди́й?
Я́сний, срібноро́гий, сходи́ вже, сходи́!
Сходи́ уже́, я́сний, зіро́ньки тя ждуть.
По голубі́м не́бі та́ночки веду́ть.
А трудні́ї лю́ди іду́ть з Бо́гом спа́ти:
Гей поможи́, Бо́же, всїм здоро́во вста́ти.

120. Мі́сяць і зьві́зди.

Пі́сля со́нця на́йбільшу ува́гу люди́й зверта́є на се́бе мі́сяць. Уся́кий ба́чив єго́, а́ле не вся́кий зна́є про не́го до ладу́. Ду́же ча́сто прихо́дить ся слу́хати недола́дні рі́чи про мі́сяць; що нї́би то є двана́цять браті́в-місяцї́в, котрі́ по че́рзї старшу́ють ко́ждого мі́сяця; що нї́би на мі́сяцї Ка́ін держи́ть Авеля на ви́лах, і таке́ и́ньше. Як-би лю́ди до ладу́ зна́ли про мі́сяць, то не розка́зували-б таке́. От ми хо́чемо розказа́ти де́що про мі́сяць.

Мі́сяць не ма́є вла́сного сьві́тла, а бере́ єго́ від со́нця. Се зда́є ся ди́вним, а́ле ди́вного тут нема́ нїчо́го. Вся́кий зна́є, що зе́ркало не ма́є вла́сного сьві́тла, а́ле ак навести́ єго́ про́ти со́нця, то від зе́ркала відсьві́чуватись буде́ со́нїшне промі́нє. Так самі́сїнько і мі́сяць відбива́є від се́бе со́нїшне сьві́гло.

Як-би мі́сяць мав вла́сне сьві́тло, то він за́всїди був-би повнови́дий, так як со́нце. Мі́сяць ба́чимо ча́сом як кружо́к, и́нодї як півкружо́к, а де́коли як серп без ру́чки.

Коли́ ці́лий мі́сяць осьвіче́ний мо́в-би кружо́к, то ка́жуть, се п о́ в н я а́бн мі́сяць у по́вні.

Пі́сля се́го мі́сяць почина́є з пра́вого бо́ку меньша́ти й по 7 днях ба́чимо ті́лько лі́ву полови́ну є́го́, се п о с л і́ д н я к в а т и́ р а. Ся полови́на звужа́є ся все бі́льше, стає́ ті́лько вузе́ньким се́рпом з рога́ми на пра́вий бік, а по 7 днях від посл і́ дної кваті́ри зо́всїм не ба́чимо мі́сяця, бо наста́в м і́ с я ц ь н о в и́ й. Так ото́ йдуть зміни мі́сяця одна́ по о́дній 12 раз на рік, проте́ й числимо́ 12 мі́сяцїв. Пізна́ти пе́ршу і посл і́ дню кваті́ру не тя́жко, памята́ючи на буквй р та л; бо коли́ осьвіче́на пра́ва полови́на мі́сяця, тоді́ ма́ємо кваті́ру пе́ршу, коли́-ж лі́ва то посл і́ дню.

Хто пи́льно приглядав ся мі́сяцеви, той пе́вно ба́чив пля́ми на нїм. Лю́ди ба́чать у тих пля́мах о́чи, ніс, у́ста; тому́ нетяму́щі малярі́ так і малю́ють мі́сяць із чолові́чим лице́м. Лю́ди-ж учені́ приглядали ся мі́сяцеви з ува́гою через ду́же побільша́ючі й зближа́ючі шкла й переконали ся, що ті пля́ми не що дру́ге, як го́ри й доли́ни, котрі́ є на мі́сяцї.

В погі́дні но́чи ба́чимо на не́бі крім мі́сяця ще бе́зліч зьвізд рі́зної величини́ й неоднако́вого бле́ску. Они́ і в день на не́бі, та через я́сність сьві́тла со́няшного не ба́чимо ми їх. Аж із смерко́м появля́єсь наперед зо́ря вечі́рня, а за не́ю все бі́льше і бі́льше. Зьвіздарі́ обчисли́ли, що го́лим о́ком ба́чить чолові́к яки́х 5 ти́сяч зьвізд, а́ле через побільша́ючі й дальнови́дні шкла, мо́жна догля́нути бага́то мілїо́нів. Зьві́зди здаю́ть ся нам мале́нькі, бо они́ від нас ду́же а ду́же дале́ко.

121. Зо́рі.

Ма́мо лю́ба! гля́нь як ся́ють
Я́сно зо́рі зо́лоті́!
Ка́жуть лю́ди, то не зо́рі,
Ду́ші ся́ють то сьвяті́!
Ка́жуть, хто у нас на сьві́тї
Вік свій пра́ведно прожи́в,
Хто умі́в люди́й люби́ти,
Зла нїко́ли не роби́в;
Бог того́ післа́в на не́бо
Я́сно зі́ркою сія́ть. —
Пра́вда, ма́мо, то все ду́ші,
А не зо́рі там горя́ть? —
Так навчи́-ж мене́ голу́бко,
Щоб і я так прожи́ла,
Щоб добро́ роби́ти вмі́ла
І роби́ть не вмі́ла зла.

122. Сьвяти́й ве́чір.

На́ймильшим сьвя́том у цїлі́м христия́ньскім сьві́тї є́сть різдво́ Христо́ве. Це́рков сьвята́ установи́ла се сьвя́то на па́мятку, що Ісу́с Христо́с з пречи́стої дї́ви Мари́ї на сьвіт народи́в ся. Всї христия́ни лю́бять се сьвя́то, а на́йбільше вже дї́ти, котри́х Спаси́тель так ду́же люби́в. Уже́ на сьвяти́й ве́чер усте́люють по хата́х на землї́ чи́сту золоти́сту соло́мицю, а на стола́х паху́че сїнце́, в кутка́х ха́ти уставля́ють снопи́ пшени́цї а́бо жи́та, а де́куди й сосно́ве зеле́не деревце́, обві́шене сьвічечка́ми, позоло́ченими орі́шками, я́блучками і рі́зними подару́нками для до́брих дїточо́к. Коли́

стемні́є ся, засте́люють стіл і всї засїда́ють око́ло стола́ до сьвято́ї вече́рі і спожива́ють дари́ Бо́жі: бо́рщик, го́лубцї, пиріжки́, ри́бку, я́блучка, ори́шки і солоде́ньку куть. Хто ма́є деревце́, осьві́чує єго́ я́рко на хва́лу Христу́-дитя́ти, а на ра́дість дїточка́м і ста́ршим. По сьвятій вече́рі зачина́ють сьпіва́ти кра́сні колядй. Оте́ць духо́вний а й колядники́ із зьвізго́ю ба і з козо́ю відві́дують, сьпіва́ючи хати́ христия́ньскі, а милосе́рдні лю́ди розно́сять по бі́дних сусїдах вече́рю. На дру́гий день, на саме́ різдво́, йдуть лю́ди до це́ркви на слу́жбу Бо́жу.

123. Коляда́.

Бог предві́чний народи́в ся,
Прийшо́в днесь із небе́с,
Щоб узрі́в люд свій весь
І уті́шив ся.

В Вефлее́мі народи́в ся
Месия́, Христо́с наш
І пан наш, для всїх нас
Нам народи́в ся.

Обвісти́в то а́нгел Бо́жий
Напере́д пастиря́м,
А пото́м зьвіздаря́м
І зе́мним зьвіра́м.

Дїва сина породи́ла,
Зьвізда́ ста, де Христа́
Невіста пречи́ста
Сина роди́ла.

Трі́є царі́ ідýть із да́ри
До Вефлее́ма мі́ста,
Де ді́ва пречи́ста
Си́на пови́ла.

Зьвізда́ їм ся обяви́ла
Б дорóзї, о Бóзї
При волі́, при осли́
Їм обвісти́ла:

„Трі́є царі́, куди́ іде́те?“ —
„Ідемó в Вефлее́м,
Жела́єм споко́єм
І пове́рнем ся.“

Иньшим пу́тем поверну́ли
Пога́ну, безсти́дну,
Безбóжну Ірóду
Не пови́дїли.

Йóсифу а́нгел мóвив,
З дитя́тком і з ма́тков
З бидля́тком, з осля́тком
Най ся хорóнить.

Сла́ва Бóгу засьпіва́ймо,
Честь си́ну Бóжому
І па́ну на́шому
Покли́н віддáймо.

124. Нови́й рік.

У нас розпочина́є ся нови́й рік 1. сі́чня, а роки́ раху́ють від різдва́ Христóвого. Цїка́ві у нас звича́ї новорі́чні.

В день перед нови́м ро́ком, 31. гру́дня, на „Мала́нку“, се́б-то в день сьв. Меля́ниї, приря́джує ґазди́ня книші́, пироґи́, ковба́си з гречаною ка́шою і варе́ники; ві́дси й ве́чер то́го дня нази́ва́ють „ще́дрим“ т. є. бога́тим.

У той день селя́ни на́ші приу́чують молоді́ бики́ і лошаки́ до їзди́ і до робо́ти; на са́ни набира́ють дїти́й та сусі́дів. По пе́ршій про́їздиї кро́плять лошаки́ та бики́ сьвячено́ю водо́ю.

Ра́но забира́ють соло́му „дїдуха́“, що лежа́ла ще від сьв. ве́чера на столі́, запа́люють є́ї на дворі́, ска́чуть че́рез ого́нь та перегоня́ють че́рез не́го три ра́зи худо́бу.

В саду́ обвива́ють соло́мою овоче́ві дерева́, при чім приго́во́рюють: „До́брого ве́чера тобі́, чи буде́ш нам роди́ти, чи ні?“ Потім уда́ря́ють три ра́зи топоро́м до де́рева, кажучи́: „Роди́, Бо́же, так ря́сно, як на не́бі зьві́зди, а так кра́сно, як від них я́сно.“

На „Мала́нку“ мири́ть ся всї із собо́ю, забува́ють на оби́ди старо́го ро́ку, бо „у ко́го ви́йде яка́ зва́да на нови́й рік, цїли́й рік ва́дити ме ся.“

Ве́чером засїда́ють за стіл, на котри́й накла́да́ють як на́йбільше пирогі́в та книші́в. Упере́д сїда́є за стіл госпо́дар; тепе́р кли́че ґазди́ня дїти́й у ха́ту і ка́же, щоб і они́ засі́ли. „А де-ж наш ба́тько?“ пита́ють ді́ти, не добача́ючи ба́тька за ку́пою книші́в. „А хиба́ ви не ба́чите?“ пита́є ба́тько ізза книші́в. — „Нї, не ба́чимо, та́ту!“ — „Дай же, Бо́же, щоб за́всїди не ба́чили,“ то є, щоб за́всїди так бага́то було́ хлі́ба, як то́го ве́чера.

Ді́ти хо́дять під ві́кна „щедрува́ти“, сьпіва́ють щедрівки́, за що їм даю́ть дару́нки. Хло́пцї

перебира́ють ся одні́ за медве́дя, дру́гі за ба́бу і т. и., що хто сам ви́думає. Між перебра́ними му́сить бу́ти оде́н у оде́жі жіно́чій, се „Мала́нка“.

На сам нови́й рік перед слу́жбою Бо́жою хо́дять ді́ти по хата́х „засіва́ти“. Они́ набира́ють у мішо́к а́бо рукови́члу мі́шаного збі́жа і обси́пують зе́рном ко́жду ха́ту і ґазду́, приговорюючи: „На ща́стє, на здоро́вє, та на нове́ лі́то! Роди́, Бо́же, жи́то, пшени́цю і вся́ку пашни́цю! Добри́й лень! Бу́дьте здоро́ві з нови́м ро́ком!“ — Де́куди во́дять посіва́льники з собо́ю па́рубка пере́браного за козу́, з у́хами зро́бленими з коло́ся. Передо́вого посіва́льника про́сить ґазда́ сі́сти на ла́вку, мовлячи: „Сядь же у нас, та поси́дь, щоб усе́ до́бре у нас сади́лось: ку́ри, гу́си, качки́, рої́ і ста́рости!“ Зе́рно розсі́яне збира́є ґазда́ і приміша́є єго́ на весні́ до зе́рна на рілю́; дають тако́ж курка́м; бо ду́мають, що ті бу́дуть части́йше не́сти яя.

Поверну́вши із це́ркви по слу́жбі Бо́жій, кади́ть ґазда́ ла́даном у ха́тї, пото́м аж сїда́є за стіл. По обі́дї напова́ють худо́бу.

Від сьв. ве́чера не вино́сять сьмі́тє з ха́ти, а лише́ збира́ють єго́ під поку́том, аж на нови́й рік вино́сять у садо́к і запа́люють так, щоби́ окури́ти всї овоче́ві де́рева, ду́маючи, що від то́го они́ буду́ть до́бре роди́ти.

125. Щедрі́вка.

На рі́чцї на Йорда́нї
Ішо́в Христо́с на Йорда́нї,
Там сїв Христо́с вече́ряти,
Прийшла́ к' не́му Бо́жа ма́ти.

„Про́шу, ма́мо, вече́ряти!“ —
„Спаси́біг, си́ну, за вече́ру,
Пода́й, си́ну, ра́йскі ключі́,
Яре не́бо відомкну́ти,
Спасе́ні ду́ші упусти́ти;
Ті́лько то́ї не пу́стимо,
Що в пя́тницю пі́сню пі́ла
А в суббо́ту не вмива́лась,
А в неді́лю ра́но ї́ла.
Отцю́, не́ньпї зала́яла.“

126. Вели́кдень.

На́йбільше христия́ньске сьвя́то — вели́кдень. Пра́зник сей установи́ла сьвята́ це́рков на па́мятку воскресе́ня із ме́ртвих Го́спода на́шого Ісу́са Христа́. Сьвя́то се обхо́дять у нас через три днї. В це́ркві сьціва́ють по сумни́х пі́снях попере́дних трох днїв на́йрадоснїйшії напі́ви. По слу́жбі Бо́жій, коли́ всї лю́ди покріпи́ли ся по до́вгім вели́кім по́стї сьвяче́ним, схо́дить ся мо́лодїж під це́рквою. Одні́ дзво́нять неперста́нно а дру́гі забавля́ють ся рі́зними и́грами. Сї великодні гри нази́вають гаївка́ми; а то по чому́?

Давно́ коли́сь перед вікáми, наші пра-пра́дїди не були́ ще христия́нами, а пога́нами, що не зна́ли ще нїчо́ о правди́вім Бо́зї, о Ісу́сї Христі́, его́ сьвятій нау́цї, а вважа́ли со́нце, мі́сяць, зьві́зди та т. п. за богів, моли́лись до них і сла́вили їх. Вели́ке сьвя́то справля́ли на́ші пре́дки, коли́ по тяжкій зимі́ наступа́ла животво́рна весна́. Тоді́ сходи́лись они́ в гаях, де стоя́ли сьвяти́нї їх пога́ньских богів. Помоли́вшись, заводи́ли під сьвяти́нею всякі гри та

сьпіва́ли весе́лі пі́сні в честь боги́ні весни́. Коли́-ж опі́сля Русини́ ста́ли христия́нами, що весно́ю обхо́дять сьвя́то воскресе́ня Спаси́теля, получи́ли они́ давні́ заба́ви з сим сьвя́том, назива́ючи їх до ни́ні гаївка́ми, се́б-то и́гри в гая́х. Є то стари́й звича́й.

По тако́му-ж звича́єви відві́дують себе́ христия́ни підчас велико́дних сьвят, угоща́ють ся й обдаро́вують ся писанка́ми. Від вели́кодня та аж до вознесе́ня Го́споднього здоро́влять себе́ христия́ни ра́дісним приві́том: „Христо́с воскре́с! — Во и́стину воскре́с!“

127. Христо́с воскре́с!

Христо́с воскре́с! Ради́йте, ді́ти,
Біжі́ть у по́ле, у садо́к,
Збира́йть зі́лячко і кві́ти,
Кладі́ть на Бо́жий хрест віно́к!
Неха́й бреня́ть і па́хнуть кві́ти,
Неха́й почу́є Бо́жий рай,
Як па землі́ ради́ють ді́ти
І звеселя́ють рі́дний край.
На вас погля́не Бо́жа ма́ти,
Ради́ючи з сьвяти́х небе́с . . .
Збира́йтесь, ді́ти, нуж сьпіва́ти:
Христо́с воскре́с! Христо́с воскре́с!

128. Прика́зки.

Кі́лько сьві́та, сті́лько й ди́ва.
Хто в сьві́ті не бува́в, той і ди́ва не вида́в.
Не мі́сце чоловіка краси́ть, а чоловік мі́сце
Своя́ стрі́ха, своя́ ві́ха.

Хоч не крáсне, а́ле влáсне.
Хто мóви свóї ся цураé, блúжнього й себé вбúваé.
Хто на печú сидúть, лиш одúн бік вúдить.
Громáда велúкий чоловíк.
Якá громáда, такá єї рáда.
Громáда по нúтці, а сиротí сорóчка.
Лíтом одúн тúждень рік годýє.
По одéжі знáти, з якóї хáти.
Рáда-б на сóнце глянути, та сльóзи не дáють.
Сóнце бáтько, мíсяць вітчúм.
Не тíлько свíта, що в вікнí.
Íньший край, úньший обичáй.
Своя́ хáта, своя́ прáвда.
Лíпший свій сукмáн, як чужúй жупáн.
Де дóбре, дóбре а дóма нáйлíпше.
Дóбра птúця свóго гнíздá не каля́є.
Що громáдї, те й бáбі.
Не знáє нíхто́, тíльки бáба та вся громáда.
В свóїй хáтї своя́ прáвда і сúла і вóля.
Де два бють ся, трéтий користáє.
Згóда будýє, незгóда руйнýє.
Сьвятúй споко́ю, гаразд з тобóю!
На мíсцї і кáмінь поростáє.

Відділ IV.

Істо́рия.

129. Св. вм. Іва́н Нови́й Сучáвский.

Гой в мі́стї Сучáві служби́ та собо́ри;
Бо в мі́стї Сучáві чуда́ Го́сподь тво́рить;
Гой бо-ж там
Лежи́ть бмо́щах сьвят му́ченик Нов Іва́н.

А у Акерма́нї, ще й бі́лому гра́дї,
Сїв ба́ша туре́цкий, та сїв на пора́ду:
Пита́є,
Чи хто купця́ та й Іва́на не зна́є.

Гой зна́ємо-ж, ка́жуть, купця́ ми Іва́на,
То чолові́к пра́вий на всї христия́ни,
Кі́лький сьвіт;
Бо він оте́ць всїх убо́гих та й сири́т.

А ба́ша туре́цкий здивува́в ся ду́же
Тай вели́в зазва́ти пра́ведного му́жа
У свій двір,
А все Бо́гу небе́сному на уки́р.

„Гой ку́пче Іва́не, на всї христия́ни!
Поки́нь ві́ру гре́цку, та прийми́ туре́цку,
А ти дам
Ті́лько сри́бла та зо́лота, що схоч сам.“

„Ба я,“ ка́же, „ба́шо, ві́ров не торгу́ю,
У Христа́ хрести́в ся, є́му́ ся вану́ю
На всяк день;
Ісу́с Христо́с назаре́йский Бог оди́н!“

Той кри́кнув же ба́ша на лю́того ка́та:
„Дава́й,“ каже, „ко́ні, ще й з ди́кого ста́да
Неу́ки,
Пусти́ з ни́ми тай Іва́на на му́ки.“

Гой тогди́-ж до ко́ний кати́ присили́ли
Та по ці́лім мі́стї живце́м волочи́ли
Сьвято́го,
Поля́ли ся кро́ви ріки доро́гов.

А не́христ пога́нин прибі́г з мече́м го́лим,
Сьвято́му Іва́ну відтя́в від пліч го́лов,
Гой а стан
Верг на жи́рло псам голо́дним на майда́н.

Гой пси-ж бо сьвято́го ті́ла не кива́ли,
А з да́лека кру́гом сто́рожев стоя́ли
Доко́ла,
Гой від не́христів оби́ди, свабо́лї.

А як со́нце сі́ло, та ні́чка наста́ла,
Круг ті́ла сьвято́го сьвічки́ запала́чи
Воско́ві;
Счудува́лись всї невірні лю́дови.

А око́ло ті́ла три сьвяті́ ходи́ли,
По́хорон сьпіва́ли, кади́лом кади́ли,
Кі́лька ніч;
Зажури́лись всї пога́ни ве́льми пріч.

А оди́н пога́нин схо́пив лук із кли́нка,
Аби́ в сьвяти́х стрі́лить, як до поєди́нка,
Та не вда́в,
Як до лу́ка він прикла́в ся, так в стовп став.

Гой да́ли-ж а́нгели сьвяще́никам зна́ти,
Аби́ сьвяте́ ті́ло пішли́ похова́ти
В Бо́жий дім.
Прославі́ть го, христия́ни, в вік, амі́нь!

130. Це́рков у Топорі́вцях.

Недале́ко місто́чка Садаґу́ри в чернове́цкім пові́тї нахо́дить ся вели́ке село́ Топорі́вцї. Тут стої́ть вели́ка муро́вана це́рков, яки́х не бага́то в на́шім краю́. Про ту це́рков оповіда́ють собі́ лю́ди таку́ ка́зку.

Давно́ то́му, бо вже більш ро́ків сто, напа́ли Ту́рки на Топорі́вцї, повбива́ли люди́й чиша́ло, забра́ли з собо́ю бага́то вся́кого добра́, й підпали́ли лю́дскі хати́, ба й дім Бо́жий. З прехоро́шої це́ркви оста́ли ті́лько го́лі мури́. Безбо́жники зроби́ли собі́ тут склад до́бичі.

За яки́йсь час забра́ли ся бісурма́ни з Топорі́вцїв, а лю́ди взя́ли ся чим сло́рше ла́годити це́рков. Зібра́ли ся мулярї́ і те́слї, напра́вили мур, поста́вили нову́ крі́влю а на нїй три хрести́. Робі́тники спіши́лись з'о́страхи оперед неві́рними так, що й не доглядї́ли, як то яки́мсь ди́вом ще́зла з під це́ркви довже́зна драби́на, по котрі́й ви́лїзли були́ на крі́влю. Нїхто́ не знав, де она́ подї́лась, а дру́гої тако́ї не було́ в цїлі́м селї́. Я́кже-ж злї́зти тепе́р? Ра́да в ра́ду ура́дили пороби́ти собі́ з драни́ць кри́ла й позлїта́ти на зе́млю, що й ди́вним ди́вом уда́ло ся.

131. Скаменíла богáчка.

У нáшій Буковúні, де Чéремош течé,
Де сóсна і смерéка під хмáри аж ростé,
Там вúдно при убóчи висóкую скалý
З рукáми і ногáми, подíбну на женý.
Про нéї вповідáють столíтні Гуцулú,
Що там раз проживáла богáчка свóї дни.
Трúста коров аж мáла, а кóний без лíку́,
Овéць у полонúні пять тúсяч в дійнику́.
Лежáли в бербенúцях червíнці без числá.
У пáрчі, адамáшки вбирáлась та женá.
Всегó достáтком мáла: дібрóви і лíсú,
Обшúрні полонúни, горóд, пастівникú.
Всегó та жíнка мáла, не мáла лиш того́,
Без чóго дим, полóва все зóлото, добрó.
В грудя́х єї не сéрце, а кáмінь спочивáв,
Що лю́дского нещáстя, бідú не відчувáв;
Убóгі відходúли від нéї, з чим прийшлú;
Бо мúлости у нéї нїкóли не найшлú.
І так однóго рáзу, ізсóхла що аж страх,
Прийшлá вдовá до нéї з дхтúнков на рукáх.
Слабá нещáсна жíнка валúла ся із ніг,
Лицé смагля́во-бíле мов полотнó, мов снїг.
„Про мúлість Бóжу, хлíба, хоть шмáточок малúй,
Бо дýшу гóлод тúсне ненáче лю́тий змий!“ —
„Отсé ваш хлíб, старцю́го, отсúм ви ся живíть.“
І кúнула їм — кáмінь. „З очúй менí ідíть!“ —
„Шоб кáменем ти стáла!“ сказáла і пішлá
Нещáсна жíнка бíдна й дитúночка малá.
Пішлá вдовá голóдна з дитя́тком на рукáх,
Купáючись в горя́чих, дрібних, гіркúх сльозáх.

Сего́ оте́ць небе́сний вже бі́льше не стерпі́в,
Зісла́в на ту бога́чку страшни́й і пра́вий гнів:
Она́ скало́ю ста́ла і ни́нї ще стої́ть,
Хотя́, як лю́ди ка́жуть, тому́ вже дві́ста лїт,
І ме мабу́ть стоя́ти ще до́вгий, до́вгий час,
Щоб грі́шні при́мір ма́ли: таке́ то жде і нас! —
А в на́шій Букови́нї, де Че́ремош тече́,
Стреми́ть аж попід хма́ри висо́кая скала́;
Як з мі́ста поверта́ють до до́му Гуцули́,
То ля́чно ї обхо́дять і ше́пчуть молитви́.

132. Кру́гле Боло́то.

Недале́ко села́ Шипи́нців кі́цманьского пові́ту стоя́ло коли́сь вели́ке хоро́ше село́. В тім селї́ загні́здилась була́ вели́ка розпу́ста. Лю́ди пи́ли страше́нно. На́вість у вели́кий ти́ждень гуля́ли пяни́цї в корчма́х при весе́лій музи́цї. За то зісла́в Го́сподь на них заслу́жену ка́ру. Цїле́ те село́ запа́ло ся під зе́млю. На тім мі́сцї нахо́дить ся ни́нї бездо́нний став. Лю́ди зову́ть его́ „Кру́гле Боло́то“.

Лю́ди ві́рують, що „Кру́гле Боло́то“ коли́сь на сам вели́кдень ви́сохне; й село́ ста́не знов, як коли́сь стоя́ло.

133. Гора́ Руї́на.

Бли́зько мі́ста Сере́ту стої́ть гора́. На тій горі́ був коли́сь за́мок. З то́го за́мку ви́дно ни́нї ті́лько оста́нки розвали́н. Проте́ й назива́ ся отся́ гора́ Руї́на. На сій горі́ є й керни́ця. Она́ накри́та вели́ким ка́менем.

Раз напа́ли були́ Ту́рки ня Букови́ну. Коло Сере́ту повбива́ли они́ бага́то христия́н. Бісурма́ни

повийма́ли тру́пам серця́. Всї ті серця́ повкида́ли они́ в ту керни́цю. Се ма́ла бу́ти їх же́ртва пога́ньска.

Ни́нї прига́дує там сьвяти́й хрест страшну́ ту приго́ду.

134. Гора́ Це́цин.

На полу́днїшнім за́ході від Черново́ць за перед-мі́стєм Ро́шошом, стирчи́ть оди́н вершо́к карпа́тских гір, на́званий Це́цин. На шпи́лї се́ї гори́ ви́дко ще й ни́нї слїди́ розвали́н коли́шнього за́мку. У тім за́мку, повіда́ють лю́ди, жив коли́сь нелю́дский вельмо́жа Це́цин, що не одно́ ли́хо скоїв, не одну́ лю́дску ду́шу погуби́в.

Одно́го ра́зу розлю́тив був вельмо́жу єго́ молоди́й лїсни́чий. Грізни́й пан каза́в неща́сного чолові́ка стра́тити. На мо́льби й про́сьби дру́гих помилува́в єго́ вельмо́жа на сті́лько, що приказа́в єму́ спусти́тись у підзе́мний хідни́к за́мку, з котро́го ще нїхто́ не верну́в на сьвіт Бо́жий.

Відва́жний лїсни́чий, попроща́вшись з свое́ю роди́ною і всїма́, спусти́в ся в той хідни́к. Дїста́вшись на єго́ дно, ішо́в під земле́ю, до́ки не зга́сло сьві́тло, що мав із собо́ю, тоді́ послизну́в ся й полетів стрімголо́в у безо́дню. До́вго лежа́в неща́сний непритомний, аж нара́з пробуди́в ся й поба́чив себе́ в просто́рій пече́рі осьві́тленій я́рко дорогоцї́нними каміня́ми, що вкрива́ли гу́сто сті́ни і сте́лю. Борода́ті ка́рлики рідня́ли єго́ й повели́ оперед прести́л, на котрім сиді́в підзе́мний цар.

„Чого́ непокоїте́ ви нас?“ гри́мнув на лїсни́чого цар. „Не до́ста вам захла́нним то́го добра́, що в верх землї́?“

Сьмі́ливо відпові́в на те лїсни́чий; „Не по мо́їй во́лї прихо́джу сюди́, а по во́лї мо́го па́на, що рад дізна́тись про те, що тут є.“

„Зухва́лий! Пода́й му сей пе́рстень? Чей до́ста є́му́ буде́.“

Лїсни́чий узя́в пе́рстень із руки́ царя́. В ту мить пога́сло сьві́тло, є́го́ обня́в сон, а коли́ збуди́в ся знов, поба́чив ся верх земл́ї під за́мком. До́вго не знав він, чи се була́ я́ва, чи був то ті́лько сон, аж не поба́чив на свої́й руці́ пе́рстень. Тоді́ зірва́в ся, пішо́в і ста́нув перед вельмо́жою. Опові́вши є́му́, що ба́чив, переда́в пе́рстень. Вельмо́жа взяв є́го́, й подиви́вшись, аж зблїд із страху́; бо був то пе́рстень є́го́ поки́йної дружини́. Вмира́ючи прирекла́ она, що коли́ є́му́ грози́ти ме на́йбільше неща́сте, она́ пришле́ на знак сей пе́рстень із то́го сьві́та. „Поки́нь тоді́,“ говори́ла кона́юча, „вся́ку лиху́ ду́мку, попра́в ся, а то пропа́деш!“

Згада́в вельмо́жа отсі́ слова́, й пока́яв ся. Не лютува́в бі́льше, не згнуща́в ся над людьми́, а став до них ласка́вий.

135. З істо́рії Буковини́.

Хто жив і що дїяло ся в на́шім рі́днім краю́ в часа́х давни́х, про то зна́ємо ті́лько де́що, а й то непе́вне. Перед Христо́м жи́ли на Буковині́ всїля́кі наро́ди, а по Христі́ підчини́ли Римля́ни собі́ сей край ра́зом з дру́гими полу́днїшними. Та се їх пано́ване в Буковині́ не трева́ло до́вго, за те від тре́тього до деся́того столі́тя по Христі́ навіща́ли й пусто́шили наш край всїля́кі наро́ди: Ава́ри, Болга́ри, Печеніги й Поло́вці, опі́сля ще страшні́йші Тата́ри. Серед 14.

столі́тя зайшли́ до полу́днїшної Букови́ни Воло́хи, наколи́ в пі́внічній ча́сти краю́ жи́ли Русини́. Від тоді́ управля́ли Букови́ною молдо́вскі князї́, що приневоле́ні бу́ли безнаста́нно воюва́ти про́ти рі́зних ворогі́в, особли́во-ж про́ти Ту́рків, котрі́ напада́ли на наш край, вбива́ючи люди́й та забира́ючи з собо́ю вся́ке добро́. В кінці́ погоди́в ся молдо́вский князь з туре́цким су́лтаном, ви́єднавши для се́бе спокі́й за рі́чну дани́ну су́лтанови. Але і сей мир не трева́в до́вго; бо з початко́м 18. столі́тя став туре́цлий су́лтан насила́ти до Молдо́ви а тим то й до Букови́ни князї́в із гре́цкого ро́ду, котрі́ ни́щили наш край і єго́ жи́телїв немилосе́рдно. Ро́ку 1775. спасла́ наконе́ць австри́йска цїсаре́ва Мари́я Тере́са, пра-праба́бка на́шого на́йяснїйшого цї́саря, Букови́ну від цїлкови́тої загла́ди, переня́вши сей край з туре́цкої нево́лї за те, що погоди́ла Ту́рків з Москаля́ми. З то́го часу́ став наш край під щи́рою опі́кою цїсаре́вої і єї́ досто́йних наслї́дників в ми́рі і споко́ї з ди́кої пусти́нї щасли́вим крає́м.

136. Як вигляда́ло давно́ на Букови́нї?

а) Господа́рство, торговля́ та про́мисл.

Послу́хайте, як вигляда́ло давно́ на Букови́нї, коли́ она́ ще не належа́ла до Австро-Уго́рщини, а станови́ла части́ну Молдо́ви, зале́жної від Ту́рків.

Земля́ на Букони́нї була́ до́бра, а́ле ду́же ма́ло обро́блена, а покри́та лїса́ми та пасо́висками. Рілю́ справля́ли лю́ди ду́же сла́бо, а гної́ти єї́ нїхто́ не гної́в. Крім кукуру́дзи не сї́яв нїхто́ нїчо́, хиба́ тро́хи коно́плїв, ле́ну та про́са, а дене́де ча́сом

ду́же ма́ло пшени́ці, жи́та, ячме́ню та вівса́, що вистарча́ло ле́дви для дома́шньої потре́би. З ого ро́дини було́ у де́якого тро́хи капу́сти, цибу́лі, чосни́ку та фасо́ль. Садови́ни було́ ще ме́ньше, тай то лиха́. За те були́ обши́рні сїножа́ти й безмі́рні пасо́виска. Проте́ жи́ли лю́ди го́ловно з худо́би. Вели́кі відві́чні лїсй достарча́ли де́рева, а́ле на будо́ву й на про́даж ма́ло хто єго́ вжива́в, хиба́ на о́пал, а жо́лудами й буківка́ми годува́ли безро́ги. Дичини́ було́ нема́ло: о́ленїв, се́рнів, ли́сів і за́яцїв, дене́де й медве́дїв та ди́ків, а́ле на них полюва́ли хиба́ вівчарі́. В го́рах були́ й мінера́ли, особли́во сіль, а й мінера́льні во́ди, та про них ма́ло дба́ли, ба́ й ма́ло що зна́ли.

Перед прилу́ченєм Буковини до А́встрії були́ в нїй 4 місто́чка: Суча́ва, Чернівці́, Сере́т і Вижни́ця; усі́ малі́ бі́дні і неха́рні, із слаби́мп ярмарка́ми на худо́бу, ко́нї, ві́вці, ко́зи, безро́ги, шкі́ри, кожухи́, во́вну, ма́ссо, сир, віск та мід, що все забира́ли купці́ за дешеви́й гріш; бо не було́ тоді́ не то желї́зниці, а́ле й нї одно́ї до́брої доро́ги. До́рого та лихи́ми мі́рами й вага́ми продава́ли чужі́ купці́ желї́зо, мідяні́ посу́дини, сіль, цу́кор і т. п. та о́дїж лихо́го ви́робу.

Крім отси́х 4 місто́чок та ще двох торгів у Ва́мі і в Кимполю́нґу були́ ще 284 се́ла з порозки́даними нужде́нними хатка́ми без за́город. шоп, стодо́л та стае́нь. В них прожива́ло все́го на все́го до 57 ти́сяч душ, що жи́ли го́ловно з худо́би, бо з рілї́ не мо́жна було́. Ремісникі́в і по містах ма́йже не було́, а й фа́брик крім млинів нїде́ не було́; деревя́ну посу́дину, ба на́віть дошки́, витї́сували з тяжко́ю му́кою самі́ селя́ни, що виробля́ли собі́ й сукно́ та полотно́, та ши́ли з то́го о́дїж.

б) Тодíшний ряд, суд і прóчий лад.

Молдóвский князь настановля́в у буковúньскім окру́зї „старóсту“, зва́ного тако́ж „іспра́вником, дві́рником а́бо паркала́бом.“ То був на́йвисший уря́дник, що збира́в дани́ну і ріша́в ска́рги. Він мав виповня́ти при́казп „дива́на“ (ра́ди держа́вної), що був у Ясах у Молдóві, і посила́ти їй справóзданя. Цїлúй буковúньский окру́г був подїле́ний на кíлька „око́лів“ (пові́тів), що ма́ли свої́х „намíсників“ зале́жних від старóсти; они́ ріша́ли ме́ньші спóри й помога́ли у всім старóстї. У ко́ждім око́лї були́ два „злоташі́“ що збира́ли дани́ну (зло́то). В ко́ждім селї́ був „дві́рник“ з 1, 2 або й 3 „ватама́нами“, що розкладáли дани́ну призна́чену з села́ на поодино́ких селя́н, збира́ли гро́ші й віддава́ли їх „злоташе́ви“; они́ ріша́ли дрібні́ спóри сїльскі.

Ко́ждий „старóста“ мав 3 „лоґофе́тів“ (писарíв); оди́н з них збира́в дани́ну (контрибу́цию) від злоташíв, а два дру́гі виготовкя́ли пи́сьма та спи́сували протоко́ли. Крім то́го мав „старóста“ 40 „баранíв“ (пíших гайдукíв) під проводом „капíтана“, 30 „умблато́рів“ (їздцíв) під до́водом „вата́ви“ (вата́ги) і 10 „арнау́тів“ (слуг альба́ньских) під кома́ндою „чауса́“ (ка́праля).

Для погранúчної сто́рожі був у Чернівця́х оди́н капита́н з 4 „віце-капита́нами“ і 100 „каларáшами“ а́бо „ґранічéрами“. Тíлько одні́ „арнау́ти“ ма́ли пла́ту мíсячних 10 коро́н від князя́, всї про́чі плати́ли ме́ньшу дани́ну й жи́ли з побíчних прихо́дів. Старóсти і всї ви́сші чипóвники не то що не ма́ли нїя́кої пла́ти, а́ле ще окупóвували свій у́ряд на лїцита́ції, а придба́вши таки́м спо́собом си́лу, дба́ли

о те, щоби́ чим ско́рше зібра́ти з люди́й гро́ші, котрі́ заплати́ли за у́ряд, ба ще щоб і має́ток придба́ти; за те нїхто́ їм мїчо́ не каза́в.

Полі́ция була́ страше́нно зане́дбана. В цїлі́й Букови́нї не було́ нї одно́го лїкаря́, нї циру́лика, нї одно́ї апти́ки; не ди́вно-ж, що лю́ли й худо́ба ги́нули як му́хи. Разбівни́цтва й уби́йства луча́лись день у день. Доро́ги не було́ й одно́ї поря́дної, та нї мості́в. У міста́х не було́ нї сто́рожі огне́вої, нї справедли́вої мі́ри та нї ваги́, усюди недба́льство, неха́рство та шахра́йство. Судівни́цтво було́ таке́. На суд ішли́ лю́ди насамперед до „дві́рника“ в селї́, ві́дси до „намі́сника“, відта́к до „старо́сти“ а на о́статок до само́го князя́, котри́й перека́зував спра́ву „дива́нови“. Боя́рів суди́в „старо́ста“, а відта́к князь. Ка́рні спра́ви суди́ли ті́льки в Я́сах; одна́к що до боя́рів, то ви́конанє за́суду сме́рти міг призво́лити ті́льки туре́цкий султа́н, а́ле се рі́дко луча́лось, бо вино́вники вику́плювались від за́суду грі́шми. В загалї́ міг ко́ждий за гро́ші собі́ купи́ти пра́во, хоть пра́во й не було́ по єго́ сторонї́; бо „спра́вники“ і всї суди́ли не по зако́ну, котро́го й не було́, а все збува́лось самові́льно без засту́пників обжало́ваних; тому́ й рі́дко коли́ уда́лось неви́нно засу́дженим осягну́ти зне́сеня за́суду.

Церко́вна власть склада́лась із Я́ского митрополи́та, Радове́цкого влади́ки, Суча́вского суфраґа́на митрополи́чого, 415 сьвяще́ників, що ма́ли все́го 241 це́ркву, 86 дияко́нів, 466 мо́нахів в 31 монастиря́х, а 88 монахи́нь в 5 монастиря́х.

Шко́ли не було́ нїодно́ї; ті́лько мо́нахи, дяки́ та кі́лька дома́шних учи́телїв учи́ли буду́чих свяще́ників і дякі́в та де́котрих боя́рских синї́в тро́ха чита́ти та писа́ти.

в) Данúна.

Молдóвский „госпóдар“ (князь) мýсїв платúти турéцкому сýлтанови (цїсареви) рівно велúку данúну; бо з 130 тúсяч корóн, крім тóго трéба булó вúдати за 200 тúсяч на дарýнки для сýлтана, єгó мінїстрів, слуг і т. д.; на óстаток трéба булó й самóму князéви чимáло грошá. Все се збирáли з людúй; бо боя́ри, монастирí і всї уря́дники не платúли нїчóго, крім тóго увільня́в князь заслужéних т. зв. „скутéльників“ від данúни; цигáни й дрýгі слýги платúли лишé 4 K 60 h річно; за те звалéно увéсь тягáр на шляхтичíв, сьвящéників, Вірмéнів, купцíв, Жидíв а нáйбільше на селя́н. Крім тóго платúли отсí всї „ґоштúну“ від кóждої вівцí, „десятúну“ від кóждої безрóги й кóждого ýлия; „конúцю“ від кóждої штýки худóби за перелїтованє і зá зимівлю; лáлї „калдарíт“ за кóждий котéл горівки; від винá, пúва, шинкý і за різнúцтво плачéно „кáмину“, а в кінцї ще й за рогаткú.

Крім сих данúн для князя́ трéба булó платúти від кóждої худóби і úньшого майнá ще й старóстї так звáну „старостúю“, „шатрарúю“ (для шатраря або „кватúрмáйстра“), „котарíт“ для монастиря́ в Ясах, „соларíт“ (значúть ланúну від сóли кáнцлєрови молдóскому).

Весь ґрунт у селї налéжав дїдичови; він віддїля́в цїлíй громáдї тíлько, кíлько по єгó дýмцї для удéржаня худóби трéба булó, а громáда дїлúла той ґрунт поміж сéбе. За то і за дровá, які́ селянúн міг брáти з лíса до схóчу, мýсїв він давáти дїдичови десятúну зі всéго і 3 h від ýлия, а крім тóго відробля́ти 12 день на рік пáньщини, котрý робóту дїдич міг замінúти на данúну 4 корóн або 8 фір сїна.

* * *

Ось такий сумний стан панував колись на Буковині. Порівнавши єго з нинїшним, що настав у нас за батькївским стáранєм володїтелїв із цїсáрского рóду Гáбсбурґів, нїхто розýмний не затýжить за тими часáми. Прáвдá і нинї не лéгко жúти, а трéба працювáти, і нинї платúти-б подáтки, áле онú сóвістно вимірені, а що нáйважнїйше, йдýть на добрó самóго нарóду, що мáв зá той гріш безпéчніст житя і майнá, всякі закóнні порядки і правá, церквú, шкóли, слóвом усé, що потрíбне для добрá душí і тíла. Дякуймо-ж слáвному цїсáрскому дóмови Гáбсбурґів, що спас наш край від турéцкої невóлї, та молíм Гóспода щоби нáша люба Буковúна оставáла на вíки під мóжним покрóвом і старáнною опíкою австрúйскої держáви!

137. Нáша Буковúна.

Нáша Буковúна,
Наш зелéний край,
Бóже хорони го,
Щáстя ємý дáй!

А наш воєвóда,
Наш Франц Йóсиф цар,
Слáвов, щáстєм, дóлев,
Бóже, Єгó дар!

Дай Му, Бóже, слáву,
Дай Му мнóго лїт!
Най по вік панýє
Сьвíтлий Єгó рід!

За Негó пролúєм
Рáдо свóю кров,
Щоб нам був лиш слáвен,
Щоб нам був здорóв.

138. Рід Га́бсбурґів у А́встрії.

На висо́кій верхови́нї швайца́рских А́льп, наї́женій стрімки́ми вершка́ми і шпи́лями, ба́чити мо́жна не одну́ руї́ну рица́рских за́мків. На одні́м із тих альпе́йских шпи́лїв над рікою́ Арою́ сторча́ть руї́ни тверди́нї Га́бсбурґ, роди́нного мі́сця сла́вного до́му Га́бсбурґів, котро́го пресьві́тла ві́тва до ни́нї нам всемилости́во пану́є. Ґраф Ве́рнер з ро́ду Га́бсбурґів що ду́же давно́ то́му був влади́кою в Нїме́ччинї, поміґ сво́му бра́тови Ра́дботови ви́будувати сей за́мок.

В 13. столі́тю жив у тій тверди́нї ґраф Ру́дольф з Га́бсбурґу, ри́цар хоро́брий, муж справедли́вий, рете́льний, милости́вий і побо́жний. Ось яку́ приго́ду вповіда́ють із жи́тя се́го пра́родича на́шого на́йяснїйшого Моня́рхи.

Ра́зу одно́го спіши́в сьвяще́ник з на́йсьвятїйшими та́йнами через альпе́йску доли́ну до хо́рого. Слуга́ церко́вний поступа́в за ним мо́вчки з відкри́тою голово́ю, даючи́ дзвінки́м знак прохо́жим, щоби́ перед На́йсьвятїйшим укори́ли ся.

Сьвяще́ник, як го́луб си́вий, надійшо́в над пото́к що но́чею через дощі́ візбра́в був во́дами, і ла́див ся, щоби́ через не́го перебристи́. Коли́ зложи́в на́йсьвятїйші та́йни на мура́ві і взяв роззува́ти обу́вє, над'і́хав верхо́м над пото́к ри́цар у желі́зній збро́ї, що ви́брав ся був на ло́ви в альпе́йскі го́ри. Поба́чивши сьвяще́ника з на́йсьвятїйшими та́йнами, відкри́в поки́рно го́лову, приблизи́в ся до не́го і ка́же: „Сїда́йте, о́тче, на мо́го коня́, бо Ви сво́їми слаби́ми нога́ми не здужа́єте по-

боро́ти ві́збрані фи́лї.“ Сказа́в, поміг свяще́никови сі́сти на коня́, а сам пішо́в да́льше на ло́ви.

На дру́гий день прив'і́в сьвяще́ник наза́д коня́, щоби́ є́го́ віддáти, і став дя́кувати ри́цареви за є́го́ богоприя́тний учи́нок. Але ри́цар не приймúв коня́ а сказа́в: „Не го́дить ся, щоб я в буду́че сїда́в на коня́, котри́й носúв на со́бі На́йсьвятїйшого; задержі́ть є́го́ на церко́вні услу́ги!“

Сьвяще́ник взгляну́в на не́бо і ві́щим ду́хом предсказа́в ри́цареви, що є́го́ ожида́є царски́й вине́ць котри́й перейде́ тако́ж і на є́го́ пото́мків від ро́да в рід.

Ри́царем тим побо́жним був Ру́дольф, ґраф на Га́бсбурґу, котро́го ві́нчано 1273-ого ро́ку ці́сарем нїме́цким.

Ці́сар Ру́дольф настанови́в ро́ку 1282-го сво́го си́на Альбрехта воєво́дою в Раку́сах і Сти́рії. До тих то країв долу́чували є́го́ пото́мки оди́н край по дру́гім, так що з часо́м приросли́ до держа́ви Га́бсбурґів всї тоті́ краї, що ни́нї тво́рять австри́йско-уго́рску мона́рхію.

139. Мури́ Габсбу́рґу.

У А́рґаві за́мок висо́ко стої́ть,
Мов з хмар він спід не́ба в доли́ну гляди́ть.
З доли́ни і куля туди́ не дійде́;
Хто там го поста́вив? скажи́ менї́ се!

Влади́ка ґраф Ве́рнер гроши́й на те дав,
А брат є́го́ Ра́дбот там ви́будував
Той за́мочок, пра́вда мали́й, но прото́
Кріпки́й, недосту́пний мов о́рлів гнїздо́.

Прийшóв раз владúка в гостúну тудá,
Оглянувши замóк, він вúрік словá:
„Ну, замóк хорóший, однá лиш бідá,
Що вáлу і мýру докóла немá.“

А брат му на тéє: „Що-ж дúвного в тім?
У тéбе в Штрасбýрґу*) стоїть Бóжий дім,
Що ти єгó, брáте, там вúбудував,
Но мýром і вáлом єгó не обклáв.“

„Дім Бóжий не замóк.“ — владúка відрíк,
„Єгó пошанýє й лихúй чоловíк,
А замкови трéба прóти ворогíв
Висóких ба й сúльних ще вáлів, мурíв.“

„Так, так, твоя прáвда,“ — тут брат відповíв,
„До замку конéчно ще вáлів, мурíв. —
Побáчиш, нім рáння ще зíрка зійдé,
Мур сúльний д'окóла стояти будé.“

Тайком, щоб владúка о тім і не знав,
В долúну післáнців ґраф порозсилáв,
І тóї то нóчи ще тáбори слуг
Рядóм обступúли весь замóк окрýг.

І рáдісно Рáдбот у ріг затрубúв,
Зі сну свóго брáта, владúку, збудúв:
„Ось, мур вже готóвий, як я ти казáв.
Такýю будóву чи хто вже видáв?“

Владúка не зна, чи се я́ва, чи сон,
Зірвáв ся, вихóдить на двір на балькóн
І бáчить з'умíлий: стоя́ть дружúни
В узброєню пóвнім числéнні рядú.

*) Штрасбýрґ є місто в Нїмеччинї.

Блиску́чії щи́ти мужі́в округи́
Обве́ли весь за́мок мов і́сті мури́,
Між ни́ми на ко́нях знов жва́ві їздці́
Стирча́ли мов ве́жі висо́кі, кріпкі́.

Озва́в ся влади́ка на вид дружини́:
„Таки́х ти мурі́в ся по вік твій держи́!
На́йлїпша пору́ка — підда́них любо́в,
А ста́ла їх ві́рність на́йлїпша покро́в.“

140. Цїсарѐва Мари́я Тере́са.

Букови́на принале́жить до австри́йскої держа́ви вже більш сто ро́ків; бо від р. 1777. Прилу́чено єї́ за цїсаре́вої Мари́ї Тере́си. Цї́сар Ка́роль VI. не мав нї одно́го си́на й оста́вив дочцї́ Мари́ї Тере́сї цїле́ австри́йске цїса́рство, одна́к оно́ тодї́ не числи́ло ще ті́лько краї́в, що тепе́р. Цїсаре́ва Мари́я Тере́са придба́ла не ті́лько Букови́ну а́ле й сусї́дну Галичину́, і від то́го часу́ стоя́ть тако́ж сї два краї́ під правлї́нєм могу́чих наслї́дників сла́вної цїсаре́вої, що бу́ла всїм свої́м підда́ним щи́рою ма́тїрю. Она́ спомога́ла хлїборо́бів, ремїсникі́в, купцїв, і всїх робі́тників. Тим спо́собом помно́жила має́ток свої́х наро́дів. Для убо́гих си́рот, калї́к і ста́рцїв каза́ла цїсаре́ва побудува́ти доми́, в котри́х они́ прожива́ли, не зна́ючи біди́ та ну́жди. Не ме́ньше дба́ла Мари́я Тере́са тако́ж о просьві́ту, бо позаклада́ла бога́то шкіл і церко́в. Пи́льних та бі́дних школярі́в спомога́ла свої́ми вла́сними грі́шми і привела́ не одну́ бі́дну дити́ну до люди́й. Ось вам оди́н при́клад.

Одно́го ра́зу їхала цїсаре́ва на кораблї́ й поба́чила на нїм мало́го хло́пчика, що брав ся помага́ти корабе́льникам при їх робо́тї, Се подо́балось цїсаре́вій і она́ спита́ла хло́пця як є́му́ на імя́.

„Мене́ зову́ть Ту́ніхтґут.“ (Значи́ть по на́шому таки́й, що ро́бить не до́бре.)

„А не хоті́в би ти бу́ти Ту́ґут?“ (що до́бре ро́бить) спита́ла цїсаре́ва.

„Чому нї?“ відпові́в хло́пець.

Дові́давшися, що сей хло́пець кру́глий си́рота, заопі́лувалась цїсаре́ва ним, да́ла є́го́ до шко́ли й ви́йшов він опі́сля на сла́вного цїса́рского уря́дника, що звав ся по во́лї цїсаре́вої баро́н Ту́ґут. Він то уклада́в з туре́цким мініс́тром гра́моту, котро́ю прилу́чено Буковину до Австрії.

Мари́я Тере́са царствува́ла со́рок лїт, а упокоївшись р. 1780. оста́вила цїса́рство сво́му си́нови Йо́сифови II.

141. Цїсар Йо́сиф II.

Цїсар Йо́сиф II. був чоловік уче́ний і ве́льми лю́дский, і все жите́ своє́ посьвяти́в то́му, щоб піднести́ просьві́ту і добро́ своїх підда́них. Особли́во дбав він про бі́дних селя́н хлїборо́бів, закріпоще́них у тяжкім ніддáньстві. Р. 1782. зніс цїсар Йо́сиф II. невільни́че підда́ньство і сим ді́лом став ся спра́вдїшним добро́дїєм селя́н хлїборо́бів, що до́ти корота́ли своє́ бідола́шне жите́ в тяжкій нево́лї. Селя́не хлїборо́би спра́вдї оста́ли ся ще па́ньскими підда́ними, му́сїли робити па́ньщину (на́йбільше 3 днї в ти́жни), дава́ти дїдича́м дани́ни, слу́хати їх при́казів, одна́че переста́ли бу́ти безпра́вними

невільниками, якими були перед. Від тепер не був уже селянин хлібороб прикований до рілі, він міг перенестись в инше село та взятись за яке ремісло; він став чоловіком, що має своє серце, своє житє. Селяни могли вже на кожду самоволю жалуватись в цісарских судах, могли купувати землї на власність і записувати їх дітям і своякам, могли посилати дітий до шкіл, і тим то відкрив цісар селянам дорогу до просьвіти й рівноправности, до лїпшої долї.

На жаль не довго царював Йосиф II., бо лише 10 років. Нарід довго не хотів повірити в его смерть, а память его живе й до нинї.

142. Цісар орачем.

Давними часами брали то за жарт, коли хто мовив: „Рільник много варт!“ Хоть всї жили з поту его чола, то уважали лиш як-би вола, що то до ночи від сірого ранки тягне, двитає ярмо без устанку. І так то майже всюди бідний рільник давно колись-то був істий невільник.

Аж Мария Терéса, преславна цісарева, нїби тепленька небесна росиця, згнетених селян житє підкріпила, цісарским словом з рабства увільнила. А хотячи всїм явно показати, як то рільника треба оцїняти, вихóвувала так всї свої дїти, щоби завсїди за найкрасші цьвіти на нивї цісарства рільників вважали і так, як треба, стан їх поважали.

Йосиф наслїдник дїл еї великих, що використав звичай часів диких, говорив часто, що і селянин не менше гідний, як і дворянин, а чим збруя для

цїса́рскої коро́ни, тим є і плуг для житя́ охоро́ни. Та дїлом ще хотїв він ствердити, як ду́же зна́є рільни́цтво цїни́ти. Дворя́нам сво́їм раз обяви́в во́лю, щоб зійшли́ ся ра́но у чи́стому по́лю. Всї князї, ґра́фи, ри́царі, маґна́ти і ни́жні да́ми з царско́ї пала́ти су́нуть цїка́ві; рое́м тя́гнуть лю́ди; ко́жди́й пита́є: „Що то таке́ бу́де?“

По хви́лї цїсар сам пї́шки прихо́дить, де плуг уже́ з цїли́м запря́гом нахо́дить. На всї він боки́ склони́в ся миле́нько, гнеть приступа́є до плу́га живе́нько і став ора́ти. І о́ре без хи́би, одну́ як дру́гу кладе́ рі́вно ски́би. Пото́му сі́є зе́рно золоти́сте, весни́ на́дїю, ме́че в по́ле чи́сте.

І тим дав усїм з'уми́лим нау́ку, що че́сне те дїло, на кото́ре ру́ку не постида́в ся цїсар положи́ти, і та́к як ски́петром и́стиком влади́ти.

Сі́яні зе́рна цїса́рскою руко́ю в серця́х наро́да чу́дною поро́ю на ві́чні часи́ ко́рінь запусти́ли і ди́вно кра́сну цьві́тку уроди́ли, котру́ нї моро́з, нї спе́ка, нї ту́ча, нї бу́ря, нї хви́ля жесто́ко реву́ча не зни́щать, не ви́рвуть міцно́го коріня; бо на за́живок тако́го насїня нема́ нї сре́дства, нема́ нї спо́собу, бо цьві́точка та росте́ ізза гро́бу; „безсме́ртник“, се на́зва цьві́точки власти́ва, а єї во́ня: благода́рність жива́.

143. Цїсар Франц I.

По Йо́сифї II. царюва́в єго́ брат Ле́опольд II., та все́го тїлько два роки. По нїм обня́в правлїнє єго́ син а дїд на́шого тепе́рішного мона́рхи Франц I. Підчас пано́ваня Фра́нца I., котре́ трева́ло 43 ро́ки,

му́сїла на́ша вітчина́ боро́тись ма́йже неуста́нно з ворога́ми. Францу́зкий ці́сар, Напо́лєон, заду́мав був весь сьвіт завоюва́ти, о́тже-ж і А́встрию забра́ти в свої́ ру́ки. І спра́вдї позамага́в він ма́ло не всїх свої́х сусі́дів, та повідбира́в їм бага́то земл́ї. І ці́сар Франц І. му́сїв відступи́ти є́му́ не ма́ло земл́ї, а щоби́ спасти́ свій на́рід від францу́зкої на́пасти, відда́в на́вїть свою́ дочку́ за то́го во́рога. Та покара́в Бог Напо́лєона за є́го́ захла́нність, коли́ ки́нув ся на Ро́сию. Там захо́пила є́го́ о́стра зима́. Хто з францу́зкого ві́йска не поги́б від ку́лї, той уме́р з го́лоду і хо́лоду. Сам ці́сар Напо́лєон ле́дви втік на мале́ньких саночка́х домі́в Тоді́ зібра́лись ці́сарі́: наш, роси́йский і коро́ль пру́ский, поби́ли Францу́зів ба ви́гнали й само́го Напо́лєона з є́го́ вла́сного кра́ю на дале́кий остр́ів се́ред мо́ря, ві́дки не сьмів верну́ти до само́ї сме́рти.

Хоро́ший при́клад любо́ви й ві́рности на́рода до сво́го ці́саря вповіда́є нам істо́рия з тих часі́в.

Коли́ Францу́зи поби́ли на́ше ві́йско й забра́ли Тиро́ль, край гори́стий на за́хідній грани́ці А́встриї, заду́мали Тиро́льці освободи́тись від чужинці́в. Про́стий селяни́н, шинка́р Андрі́й Го́фер, зібра́в люди́й і ви́гнав Францу́зів із кра́ю. Та на нещасте́ програ́ла Австрия нову́ війну́ про́ти Францу́зів і му́сїла знов відступи́ти їм .Тиро́ль. А́ле Андрі́й Го́фер візва́в знов свої́х това́ришів, щоби́ на́ново ви́гнати ворогі́в із р́ідного кра́ю. Та сим ра́зом не вда́лось. Францу́зи зловоли́ Го́фера, ки́нули є́го́ в італія́ньскім мі́стї Ма́нтуї в вязни́цю, а пото́м розстрі́лили. Га́рну нїме́цку пі́сню сьпіва́є ще й тепе́р на́рід про ві́рність і відва́гу Андрі́я Го́фера, що лиши́в жите́ за сво́го ці́саря і свій край.

144. Похорон бідного.

У великім місті Відни бідного ховали,
Тихо ті лиш, що го несли, на цмінтар ступали.

Хто-ж бо буде сиротину ще супроводжати,
За бідним, ще й незнакомим сльози проливати?

Стрінув ся Франц, цісар добрий, з мужами оттими
І сказав до ад'ютанта: „Підемо за ними!

Та-ж і то один із моїх дїточок численних,
Я же батько так богатих, як і всїх нуждеяних!“

Хто побачив, що за трумнов цісар поступає,
Також зараз прилучив ся, похід все зростає.

За часок товпа народу бідного ховала,
Францу Первому у Бога многих лїт благала.

145. Цісар Фердинанд I.

Цісар Франц I. упокоїв ся 2. марта 1835. р., як раз того самого дня, котрого 43 роки тому назад, ступив був на престіл австрийский. Єго син і наслїдник Фердинанд переняв по свому батькови цїсарство і ту-ж благість, добрість серця.

Цісар Фердинанд розпочав своє царюване, пустивши багато вязнїв на волю; а послідне єго дїло було знесене паньщини. Що то була паньщина, про те можете почути від старих людий, що єї затямили. Була то тяжка робота, котру мужики своїм дїдичам дармо робити мусїли. Слуги виганяли людий на поля і в лїси, де яка робота була, а наставники нераз збиткували ся над бідними робіт-

никами. Ці́сар Фе́рдинанд зні́с сю па́ньщину 3. ма́я 1848. р., тому́ обхо́дить наш на́рід сей день рік-рі́чно щи́рими молитва́ми за упоки́й душі́ благо́го сво́го добро́дія цїсаря Фе́рдинанда.

Ці́сар Фе́рдинанд царюва́в 13 ро́ків, а зне-можéний ста́ростию переда́в ці́са́рство 2. сту́дня 1848. р. в молоде́чі ру́ки сво́го брата́нця, на́шого тепе́рішнього ці́саря Фра́нца И́о́сифа I.

Зрі́кшись престо́лу цїса́рского, прожива́в Фе́р-динанд I. в че́ській столи́цї Пра́зї, жертвуючи бага́то на церкви́ і шко́ли. В сїм мі́стї й поме́р 25. че́рвня 1875. р., а на́рід тамо́шний оповіда́є бага́то про єго́ до́бре се́рце, за що й про́звано єго́ „Благи́м“.

146. Пі́сня про па́ньщину.

Ой кува́ла зазу́ленька, кува́ла, кува́ла,
Як па́ньщина з Буковúни втїка́ла, втїка́ла.

Та як она́ утїка́ла, всї го́ри здвигли́ ся,
Не верну́ла, хоть за не́ю крича́ли, верни́ ся?

Та дай, Бо́же, здоро́вячко на́шому царе́ви,
Що він зроби́в полекші́нє на́шому краєви!

Та дай Бо́же, здоро́вячко та й на́шій царі́вні,
Що ми ста́ли вже на ві́ки від па́ньщини ві́льні!

Та дай Бо́же, здоро́вячко цїса́рскій роди́нї,
Що гара́зд і ві́льно ста́ло всїм на Буковúнї!

Ой кува́ла зазу́ленька на ду́ли на ду́ли,
По́ки сьві́та про па́ньщину щоб ми не почу́ли!

Ой моли́ть ся за ці́саря, проси́ть Бо́га лю́ди!
По́ки сьві́та та со́нечка па́ньшини не бу́де.

147. Ці́сар Франц Йо́сиф I.

Єго́ ц. і к. Вели́чество ці́сар Франц Йо́сиф I., наш тепе́рішний пресві́тлий мона́рха, роди́в ся 18. л. се́рпня 1830. ро́ку.

Вже чотироли́тною дити́ною дав наш ці́сар до́каз сво́го до́брого се́рця. Забавля́ючись в огоро́ді за́мку ці́са́рского, попроси́в сво́го ді́да ці́саря Фра́нца I., щоби́ позво́лив є́му́ обдарува́ти бі́дного во́яка, що стоя́в там на ва́рті. Коли́-ж во́як по при́пису не посьмі́в приня́ти гро́ші, підні́с ці́сар сво́го люби́мця, сей вложи́в жо́внїрови гро́ші в порошни́цю.

В нау́ці був архикня́зь Франц Йо́сиф незвича́йно пи́льний і со́вістний, а в 17. ро́ці сво́го жи́тя взяв у́часть в би́тві з Італїя́нами ко́ло Са́нта-Лю́чія, де показа́в незвича́йну відва́гу і бо́дрість

Молоди́й, бо ле́дво 18-лі́тний обня́в Франц Йо́сиф претяжки́й обов'я́зок правлі́ня вели́кою держа́вою австри́йскою. Здаючи́сь я́ко ве́льми побо́жний на по́міч Госпо́дню, завізва́в молоде́нький ці́са́р всї свої́ на́роди, щоби́ „з'єдине́ними си́лами“ труди́лись ра́зом з ним для добра́ і сла́ви вітчини́ І спра́вдї тре́ба бу́ло полу́чення всїх сил, щоби́ привернути в держа́ві мир і лад, в чім ру́ский на́рід помога́в щи́ро і ві́рно сво́му ці́сареви, за що ма́ти ці́сарева пода рува́ла ру́скому батайльо́нови хоругов з ви́шитим на нїй га́слом: „Ві́рність веде́ д побі́дї.“

Ро́ку 1851. зві́дав мона́рха Галичину́ і Буковину́ й при тій на́годї положи́в у Льво́ві уго́лний ка́мінь під буду́ву вели́чного ни́нї „ру́ского до́му наро́дного“, подарува́вши й мі́сце під не́го.

Вели́ка ра́дість запану́вала по всїх краях держа́ви, коли́ наш ці́сар 24. л. цьві́тня 1854. ро́ку звінча́в ся з кня́жною Єлисаве́тою, бл п. цїсаре́вою на́шою.

За весь час сво́го дотепе́рішного му́дрого правлі́ня дбав і дба́є наш на́йяснїйший цїсар поми́мо всяки́х тяжки́х кло́потів єди́но о те, як би ущасли́вити свої́ числе́нні на́роди. А щоби́ дові́датись від них сами́х що їх боли́ть і чого́ їм не доста́є, нада́в ми́лостивий наш цїсар своїм наро́дам конститу́цию се́б-то пра́во вибира́ти собі́ по́слів, щоби рік-рі́чно сходи́лись і нара́джувались над добро́м лю́дским, уклада́ючи на те рі́зні права́. Пізна́вши, що про́сьвіта головна́ доро́га до ща́стй, дав наш цїсар зако́н шкі́льний, за котри́й буду́чі поколїня слави́ти бу́дуть вітцївску єго́ пої́ку, що про́ти не́хіти те́мних батькі́в дбав о про́сьвіту їх рі́дних дїте́й, си́луючи їх до шко́ли. Від часу́ се́го за́кона засїва́єсь ко́ждий край цїса́рский що рік то густі́йше шко́лами, що несу́ть все бі́льше сьві́тла під соло́мяні стрі́хи те́мних хат.

А що то вже и́ньшого добра́ прибу́ло в нас за той час? Телеґра́фи й почти́ сполу́чують ве ті́лько вели́кі міста́, а́ле й місто́чка, ба й се́ла. Парова́ маши́на соне́ по желі́зних доро́гах повздо́вж і впопере́к всїма́ краями. До́брих гости́нцїв прибува́є рік-рі́чно все бі́льше. А все се спомага́є торговлю́, рільни́цтво і про́мисл; збільша́є, вкраша́є та збога́чує міста́ і се́ла.

Ти́сячі вче́них і рі́зних штуларі́в завдя́чують свою́ сла́ву, свій хлїб ми́лости цїса́рскій. А що сказа́ти про мілїо́ни и́ньших душ котрі́ завдя́чують

ці́сареви, що жите́ і майно́ їх безпе́чне від во́рога, що в су́дах і у́рядах нахо́дять по́міч і защи́ту, що доба́чити му́сять в ко́ждім дїлї сво́го ба́тька ці́саря ті́лько одну́ щи́ру га́дку, як-би свої́ наро́ди ущасли́вити? До́ста бу́де, коли́ згада́ємо лиш ще де́що, щоби́ переконáтись, що ці́сар наш поводу́є ся одни́м ті́лько добро́м своїх наро́дів, сво́го ці́са́рства. До чо́го-ж бо зако́н про́ти пія́ньства, про́ти ли́хви, о сьвятко́ваню неді́ль, про́тив нездібних промисло́вцїв і ремісникі́в, про обезпе́чене робі́тників, о скоро́ченю слу́жби войско́вої, о зне́сеню пра́ва пропинаци́йного, о грома́дскій і краєвій самоупра́ві, о пра́ві збо́рів і това́риств і т. д.?

Тому́ то й привя́зані в щи́рій та ві́рній любо́ви всї наро́ди до сво́го ці́саря та́та, рида́ли з ним над моги́лою незабу́дьного є́го си́на одинака́, бл. п. Архикнязя́ Ру́дольфа, поділя́ють ко́жде є́го го́ре, вся́кий сму́ток і біль; а ликують, ра́дують ся є́го ща́стєм, є́го вті́хою, як се виявля́лось за́всїди при ко́ждій ра́дісній на́годї, найпа́че-ж, коли́ де ма́ють ща́стє ба́чити є́го осьвячену осо́бу. Тоді́ дзвени́ть, луна́є на́ймильша австри́йскому горожани́нови пі́сня моли́тва:

„Бо́же, бу́ди покрови́тель Ці́сарю, Є́го краям!“

148. Во́ля і нау́ка.

Ой мину́ло ро́ків мно́го,
Як вже па́ньщини нема́,
Як від ці́саря благо́го
Да́на во́ля нам сьвята́.

Як страшни́х тих слуг гайдукі́в
Не луна́є в се́лах крик,
Як від нагаї́в і бу́ків
Хлі́боро́б мужи́к відви́к.

Де же та́то той наш рідний,
Що всїм во́лю дарува́в?
Фе́рдинанд наш ці́сар до́брий,
Що про лю́дске ща́стє дба́в?

Він лежи́ть уже́ в моги́лї,
Позира́ з небе́с на нас,
Щи́ро в тяжкі́й го́ря хви́лї
Мо́лить ся він в ко́ждий час.

А Франц Йо́сиф, щи́рий ба́тько,
Ді́ло до́бре не лиши́в,
Продовжа́є те, ще дя́дько
Фе́рдинанд не докінчи́в.

Він пізна́в, що нам до во́лї
Ще нау́ки не ста́є,
Наказа́в: Най всю́ди шко́ла
Те́мним сьві́тла пода́є!

Тож до шко́ли, до нау́ки!
То на́йбільша, Бо́жа власть.
Не склада́ймо ду́рно ру́ки,
Бо то ща́стя нам не дасть!

149. Гимн народний.

1.

Бо́же, бу́ди покрови́тель
Ці́сарю, Є́го́ краям!
Кріпкий ві́рою прави́тель
Му́дро най прово́дить нам!
Пра́дїдну Є́го́ коро́ну
Боронім від во́рога:
Ті́сно із Га́бсбурґів тро́ном
Спле́лась Австриї судьба́!

2.

Че́сно, ві́рно, пра́во, щи́ро
До́вжність, пра́вду бережім,
А в потре́бі з кріпков ві́ров.
Бо́дрим ду́хом в бій ідім!
Па́мятні на во́йнів сла́ву,
Що краси́ть їх хоруго́в:
За Ці́саря, за держа́ву
Же́ртвуймо майно́ і кров!

3.

Що наро́ду скла́ли ру́ки,
Во́йнів меч най стереже́;
Сьві́тло пра́вди і нау́ки
Темноту́ най розжене́.
Ще́дро най на край сплива́є
Ща́стє ра́зом з сла́вою:
Ми́ром со́нце най сия́є
На щасли́ву Австрию!

4.

Ра́зом кріпко ся держі́мо:
Зго́дов си́льний бу́де люд;
Ра́зом си́ли сполучі́мо,
Дви́гнем і на́йтяжший труд.
Згі́дні, є́дні в спі́льній спра́ві
Цїль най бу́де всїм одна́:
Щасть Цїсарю, щасть держа́ві,
В вік посто́їть А́встрия!

5.

При Цїсарю трон засі́ла,
Се́рцем, кро́вію рідня́:
Цїсаре́ва на́ша ми́ла,
В невя́лу красу́ стрійна́.
Що на́йвисшим ща́стєм сьві́ту,
Дай Їм, Бо́же, з небеси́!
Франц Йо́сифа, Єльсаве́ту,
Весь Га́бсбурґский Дім спаси́!

Зміст.

Уступи означені *) писані стихом.

Віддїл I.

Поезиї, повістки, казки, байки, приповідки і загадки.

Сторона

1. *Учім ся 3
2. Хороший жарт. (Переповів О. П.) 3
3. Серце материне. (А. Молодченко.) 4
4. Сльоза матери. (Із уст народних.) 5
5. Пасочка. (Іван Іванів.) 7
6. *Сирота. (О. П.) 9
7. Добрий брат. (Переповіла Евгенія Ярошинська.) 9
8. *Неділя. (Ю. Федькович.) 10
9. Церковна азбука і молитви 11
10. *Молитва. (Ю. Федькович.) 19
11. Говори правду! (Ю. Федькович.) 19
12. Мужик і русалка. (М. Цупкий.) 20
13. Скарб. (Із „Колосків“.) 21
14. Край дармоїдів. (Данило Млака.) 22
15. Хто ся коли́ше, най ся коли́ше! (Малина.) 24
16. Будь послушний! (Ю. Федькович.) 26
17. Чистота. (Ю. Федькович.) 27
18. Чужого не кивай! (Ю. Федькович.) 28
19. Казка про дїдову та бабину доньку. (Із уст народних.) . . 29
20. Послóвиці. (Із уст народних.) 35
21. *Желáня. (О. П.) 36

Віддїл II.

Природопи́сь.

Сторона

22. *Чи́е все на сьвітї? 38
23. Кі́тка. (Байка, А. Молодче́нко.) 39
24. *Кіт і лис. (Ю. Федько́вич.) 40
25. Коро́ва і вік. (А. Молодче́нко.) 41
26. *Мовчи́, язи́чку, буде́ш їсти ка́шку! (Ба́йка. Д. Мла́ка.) . . 42
27. Ла́стівка. (За В. І.) 43
28. *Хто се? (За́гадка. Дїд Кенир.) 45
29. О́лень і серна́. (О. П.) 45
30. О́лень. (Байка, М. Цупки́й.) 46
31. Па́ра і що в не́ї буває. (М. Кома́р.) 47
32. Відки бере́ ся дощ? (М. Кома́р.) 49
33. Роса́, и́ней, сні́г і град. (М. Кома́р.) 50
34. Пес. (А. Молодче́нко.) 53
35. *Соба́ка та кінь. (Ба́йка. Боровико́вский.) 54
36. Їжа́к. (Ґр. Шігуля́к.) 55
37 Ку́ри. (О. П.) 57
38. *Ку́рятка і мушка. (Ба́йка. О. П.) 58
39. Ковта́ч. (А. Молодче́нко.) 58
40. Лис. (О. П.) 59
41. *Лис та їжа́к. (Байка. В. Чайче́нко.) 61
42. Кінь. (А. Молодче́нко.) 61
43. *Госпо́дар та шка́па. (Ба́йка. О. Конїський.) 62
44. Вовк. (За А. Молодче́нком.) 63
45. Лиси́чка і вовк. (Ба́йка „Дзвінка“.) 65
46. Гу́си. (А. Молодче́нко.) 65
47. Тепло́ та хо́лод. (М. К.) 66
48. Як то все міня́ється тепло́м. (М. Кома́р.) 68
49. До́брі та лихі́ провідники́ тепла́. (М. Кома́р.) 71
50. Від тепла́ все ширша́ється. (М. Кома́р.) 74
51. Тепломі́р. (М. Кома́р.) 76
52. Ко́роп. (А. Молодче́нко.) 78
53. Щу́ка. (А. Молодче́нко.) 79
54. Яли́на. (А. Молодче́нко.) 81
55. Сіль. (О. П.) 82
56. Ву́гле камінне́. (О. П.) 83
57. Воробці́. (А. Молодче́нко.) 84
58. *Воробе́ць в зимі. (З „Ластівки“.) 86
59. Миш. (А. Молодче́нко.) 86

Сторона

60. Чому́ нена́видять пси ко́тів, а ко́ти мишій? (Ба́йка. П. Го́лота.) 87
61. Мідь. (О. П.) 88
62. Живе́ сріб́ло. (В. С.) 89
63. Безро́ги. (О. П.) 91
64. Свиня́ не до коня́. (Ба́йка. Ю. Федько́вич.) 92
65. Го́луби. (О. П.) 93
66. Як добува́ють желі́зо. (В. Чайче́нко.) 93
67. Як обробля́ють желі́зо. (В. Чайче́нко.) 95
68. *Два плуги́. (Ба́йка. Боровико́вский.) 97
69. Вівця́ і коза́. (А. Молодче́нко.) 97
70. Ягня́. (Ба́йка. Л. Гл́б́ів.) 99
71. Бу́зько. (За Н. Полта́вкою.) 100
72. Жа́йворонок. (А. Молодче́нко.) 101
73. Крук. (О. П.) 102
74. *Крук. (Ба́йка. В. Чайче́нко.) 104
75. Пугач. (А. Молодче́нко.) 105
76. Зазу́ля. (За А. Молодче́нком і Р. Заклі́ньским,) 106
77. *До зазулі́. (Чубі́ньский.) 108
78. Я́щірка. (Гр. Никоро́вич.) 108
79. Бере́за. (А. Молодче́нко.) 109
80. *Не хвали́ ся! (Із уст наро́дних.) 110
81. Во́здух. (Із „Де́що про сьвіт Бо́жий“.) 111
82 Вітер. (Із „Де́що про сьвіт Бо́жий“.) 112
83. Со́нце і вітер. (Ба́йка. М. Цупки́й.) 115
84. Хрущ. (А. Молодче́нко.) 115
85. Я́блінка. (О. П.) 116
86. Шпак. (За Р. Заклі́ньским.) 117
87. Керти́ця. (За Р. Заклі́ньским.) 119
88. Чере́шня. (За І. Верхра́тским.) 120
89. Не́ряє глоди́нець. (За І. Верхра́тским.) 121
90. Бу́льба. (З. Р. Юно́вичом.) 122
91. Міський хло́пець на селі́. (З „Дзвінка́“.) 123
92. Жаби́. (О. П.) 124
93. Кукуру́дза. (За І. Верхра́тским.) 125
94. *Сла́ва хліборо́ба. (Ю. Федько́вич.) 126
95. Пчо́ли. (А. Молодче́нко.) 126
96. *Пчола́ і му́хи. (П. Голо́та.) 128
97. Жи́то. (За І. Верхра́тским.) 129
98. Вуж. (За І. Верхра́тским.) 130
99. Приповідки́. (Із уст наро́дних.) 131

Віддїл III.

Землепись.

Сторона

100. *Бог 133
101. Вода́ і земля́. (О. П.) 133
102. Шко́ла та ѣ́ окру́женѣ. (О. П.) 137
103. Село́. (Місто.) (О. П.) 138
104. Повіт. (О. П.) 139
105. Повіти Буковѝни. (О. П.) 140
106. Чернівцї. (О. П.) 143
107. Буковѝна. (О. П.) 145
108. *На чужинѣ. (Д. Мла́ка.) 147
109. Господа́рство та про́мисл на Буковѝнѣ. (О. П.) 149
110. Жи́телї Буковѝни. (О. П.) 150
111. Гу́цул керма́нич. (О. П.) 151
112. Хати́ та о́дїж буковѝньских селя́н. (О. П.) 154
113. *Рі́дний край. (Ю. Федько́вич.) 156
114. Мо́ва. (О. П.) 156
115. *Рі́дна мо́ва. (Д. Мла́ка.) 157
116. Мона́рхія австри́йско-уго́рска. (О. П.) 158
117. До́брий день! (А. Метли́ньский.) 167
118. Со́нце. (О. П.) 168
119. Ве́чер. (Ю. Федько́вич.) 170
120. Місяць і звѣзди. (О. П.) 171
121. Зо́рі. (В. Чайче́нко.) 173
122. Съвятий ве́чер. (З „Ла́стівки“.) 173
123. *Коляда́. 174
124. Новий рік. (З „Дзвінка́.“) 175
125. *Щедрівка. (З наро́дних уст.) 177
126. Вели́кдень. (О. П.) 178
127. *Христо́с воскре́с! (Л. Гли́бів.) 179
128. Прикавки. (З уст наро́дних.) 179

Віддїл IV.

Істо́рия.

129. *Св. вм. Іва́н Новий Сучавский. (Ю. Федько́вич.) 181
130. Це́рков у Топорівцях. (За Л. Сімґіно́вичом.) 183
131. Скамені́ла бога́чка. (Д. Млака.) 184
132. Кру́гле боло́то. (За Л. Сімґіно́вичом.) 185
133. Гора́ Руїна. (За Л. Сімґіно́вичом.) 185

Сторона

134. Гора́ Це́цин. (За Фра́нцовом.) 186
135. З істо́рії Буковѝни. (За Я́ндаврико́м.) 187
136. Як виглядало́ давно́ на Буковѝні. (За Спле́ним.) 188
137. *На́ша Буковѝна. (Ю. Федько́вич.) 193
138. Рід Га́бсбурґів у А́встрії. 194
139. *Мурѝ Га́бсбурґу. (Переложѝв О. П.) 195
140. Ці́саре́ва Марѝя Тере́са. (О. П.) 197
141. Ці́сар Йо́сиф II. (За Ол. Барві́ньским.) 198
142. Ці́сар орач е́м. (В. Кова́льский.) 199
143. Ці́сар Франц I. (О. П.) 200
144. *По́хорон бі́дного. (О. П.) 202
145. Ці́сар Фе́рдинанд I. (О. П.) 202
146. *Пі́сня про па́ньщину. (З наро́дних уст.) 203
147. Ці́сар Франц Йо́сиф I. (О. П.) 204
148. *Во́ля і нау́ка. (О. П.) 206
149. *Гимн наро́дний. 208

Печатано у Кароля Ґорішека у Відни.

APR
1951

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 08 07 05 023 8